

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

MÁRTON LÁSZLÓ: Részt veszünk-e Tristan lovaggá avatásán? 1129

GOTTFRIED VON STRASSBURG: Tristan lovaggá avatása 1131

ORAVECZ IMRE: Kaliforniai fürj (*regényrészlet*) 1146

GARACZI LÁSZLÓ: Bolond torony (*a regény 7. fejezete*) 1157

ACZÉL GÉZA verse 1170

SCHEIN GÁBOR verse 1172

CSEHY ZOLTÁN versei 1174

ROSMER JÁNOS versei 1176

ORCSIK ROLAND versei 1177

BECK TAMÁS versei 1178

NÉMETH J. ATTILA versei 1179

GÉCZI JÁNOS: Nyom. 1. (*esszénapló*) 1181

FÜZI LÁSZLÓ: Világok határán (*ikerkönyv*) 1195

HÉVIZI OTTÓ: Személyességek, valóságok, etikák (*A szókratikus Lukácsról*) 1202

*

Radnóti Miklós 1909–1944

TVERDOTA GYÖRGY: Hidegvérrel (*esszé*) 1215

BARTAL MÁRIA: Radnóti Miklós a műfordításról (*esszé*) 1220

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS: Radnóti Miklós első dedikációi
(*tanulmány*) 1227

*

PÁLFALVI LAJOS: Arany Csalogány. Lengyel regényírók és
riporterek (*Witold Gombrowicz: Megszállottak; Andrzej Stasiuk:
Kilenc; Ryszard Kapuściński: Utazások Hérodotossszal;
Mariusz Szczygiel: Gottland*) 1234

SZŰCS TERI: A történetmondás következményeiről (*Kisantal Tamás:
Túlélő történetek. Ábrázolásmód és történetiség a holokausz
művészetében*) 1239

GAJDÓ ÁGNES: Meg kell tanulnunk kérdezni (*Füzi László:
A középpont hiánya. Esszék, tanulmányok*) 1244

2009

NOVEMBER

CHRONOWSKI NÓRA: Jöjjenek más fiatalok! (Sz. Koncz István
beszélgetése) 1247

A Jelenkor postájából

VÁRI GYÖRGY: Válasz Margócsy Istvánnak 1254

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtára.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

680,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

LII. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHA ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215–305, 510–752, 510–753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4080,- Ft, a II. félévre 3400,- Ft,
egy évre belföldre: 7480,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A MARTYN FERENC ALAPÍTVÁNY művészeti díjait 2009-ben kilencedik alkalommal osztották ki Pécsen. Az alapítvány kuratóriuma idén két életműdíjról döntött: költői életműve elismeréséül *Bertók László* Kossuth-díjas költőt, valamint színészi pályafutása és kiemelkedő közművelődési tevékenysége elismeréséül *Sólyom Katalin* Jászai-díjas színművészt jutalmazta. A díjakat *Molnár G. Judit*, a Martyn Ferenc Alapítvány kuratóriumának elnöke, és *Kircsi László* kurátor adta át 2009. szeptember 21-én Pécsen, a Művészetek Napján szervezett ünnepségen.

*

A KORTÁRS HORVÁT IRODALOM című könyv bemutatóját tartották október 20-án Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A Jelenkor Alapítvány kiadásában napvilágot látott tanulmánykötetet a szerzők, *Helena Sablić-Tomić* és *Goran Rem* közremű-

ködésével *Medve A. Zoltán* irodalomtörténész és *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztője ismertette az érdeklődőkkel.

*

„BIZONYOS TEKINTETBEN”. Hamvas Béla életművéről indított programsorozatot a Művészetek és Irodalom Háza Pécsen. Október 15-én Szántó F. István tartott előadást *Hagyomány és önértelmezés. Hogyan olvassuk Hamvas Bélát* címmel, október 26-án pedig Popper Péter *Gondolatok Hamvas Béla alkotómunkájáról* címmel.

*

A THOMKA-SYMPOSION című *Thomka Beátát* köszöntő kötet bemutatójára került sor október 29-én Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. Az irodalomtörténész 60. születésnapja alkalmából összeállított könyvben kollégák, tanítványok tisztelegnek írásaikkal a professzor elmúlt évtizedekbeli munkássága előtt.

Szerzőink

Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.

Strassburg, Gottfried von (12. század vége–13. sz. eleje) – középfelnémet költő.

Oravecz Imre (1943) – költő, műfordító, Szajlán él.

Garaczi László (1956) – író, Budapesten él.

Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Rosmer János (1975) – költő, Budapesten él.

Orcsik Roland (1975) – költő, író, műfordító, Szegeden él.

Beck Tamás (1976) – költő, Zalaegerszegen él.

Németh J. Attila (1963) – költő, Úrhidán él.

Géczi János (1954) – költő, író, az *Iskolakultúra* főszerkesztője, Veszprémben él.

Füzi László (1955) – szerkesztő, kritikus, irodalomtörténész, a *Forrás* főszerkesztője, Kecskeméten él.

Hévízi Ottó (1959) – filozófiatörténész, Budapesten él.

Tverdota György (1947) – irodalomtörténész, az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének vezetője, Budapesten él.

Bartal Mária (1977) – irodalomtörténész, az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének oktatója, Budapesten él.

Bíró-Balogh Tamás (1975) – író, irodalomtörténész, Szegeden él.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Szűcs Teri (1975) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, Budapesten él.

Gajdó Ágnes (1975) – irodalomtörténész, Ráckeresztúron él.

Chronowski Nóra (1974) – alkotmányjogász, a PTE Állam- és Jogtudományi Kara Alkotmányjogi Tanszékének vezetője, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

Vári György (1978) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

M Á R T O N L Á S Z L Ó

RÉSZT VESZÜNK-E TRISTAN LOVAGGÁ AVATÁSÁN?

Gottfried von Strassburg Tristan-regénye egyike a középkor legkimagaslóbb epikai alkotásainak, egyszersmind a modern lélektani regény egyik fontos előfutára is. Szerzőjéről a keresztnevéen kívül semmit sem tudunk azon kívül, ami a művéből kiderül róla: széles látókörű, művelt és tapasztalt ember lehetett; nem előkelő származású, mégis az udvari és a lovagi élet, valamint a teljes korabeli társadalom jó ismerője. Járatos volt számos művészeti ágban és egyéb mesterségben ugyanúgy, mint az emberi lélek dilemmáiban és belső ellentmondásaiban. Nyitott gondolkodású, türelmes ember volt, legalábbis a művében olvasható meditatív részletek ilyennek mutatják. Volt érzéke a költészet emelkedettségéhez, megvolt benne a nagyepikai hosszútávfutók előrelátása és kitartása, ugyanakkor finom humorérzéssel is bírt. Az alábbiakban olvasható fejezetből az derül ki, hogy Walther von der Vogelweide kortársa volt; ennek és egyéb, közvetett fogódzóknak alapján a filológusok úgy számítják, hogy művét valamikor 1210 előtt írhatta. Valószínűnek tartom, hogy nem volt már fiatal, amikor belekezdett nagy művébe, és talán ezzel magyarázható, hogy nem fejezte be: a ránk maradt húszezer verssor a cselekménynek csupán a tetőpontjáig viszi el az olvasót; a végkifejlet, melyet a Tristan-mondakör más feldolgozásaiból ismerhetünk, hiányzik. Néhány emberöltővel később, egymástól függetlenül, két költő is megírta a töredékben maradt mű befejezését, Ulrich von Türrheim és Heinrich von Freiberg, mindkettő a maga észjárása és vérmérséklete szerint, ám költői tehetségben egyikük sem közelíti meg Gottfriedot. A befejezés igényén kívül a kéziratok sokasága is mutatja a mű korabeli népszerűségét: a XIII. és a XIV. századból huszonhét teljes másolatot tart számon a szakirodalom.

A középkori kéziratokban a mű nincs fejezetekre osztva. A jelenleg használatos szövegkiadások fejezetbeosztása Reinhold Bechstein munkája; ő az általa sajtó alá rendezett 1870-es szövegkiadást harminc hosszabb-rövidebb fejezetre osztotta. Ezt a fejezetbeosztást Rüdiger Krohn adaptálta Friedrich Ranke ma mérvadónak számító szövegváltozatára. Ez a megoldás filológiailag vitatható ugyan, de kétségtelenül megkönnyíti az olvasást. Fordítói munkám során figyelembe vettem és veszem mind a Bechstein-féle, mind a Ranke–Krohn-féle szövegváltozatot. (Szövegbeli eltérések esetén az előbbi következetesen más kéziratok változatát részesíti előnyben, mint az utóbbi.)

Gottfried művének fordítását 2001-ben kezdtem el, és terveim szerint, ha változatlan ütemben haladok, körülbelül öt év múlva fogok elkészülni vele. A fordítás megjelentetésére a zebegényi székhelyű Borda Antikvárium vállalkozott.

Az alábbiakban olvasható epizód a verses regény nyolcadik fejezete. Az előző fejezetek elmondják Tristan szerencsétlen születését (még újszülöttként apját-anyját elveszíti), hányatott gyermekkorát (norvég kereskedők elrabolják, elszakítva őt nevelőszüleitől), gyors fölemelkedését Cornwallban, Marke király udvarában (ahol sokáig nem tudja, hogy a király a nagybátyja) és nevelőapjának, Rualnak újbóli felbukkanását. Ezután kerül sor Tristan lovaggá avatására, ami egyszersmind a gyermekkor végleges lezárulását is jelenti.

Igen ám, de Gottfried – ellentétben a lovagkor költőinek nagy többségével – szemlátomást idegenkedik a háborútól, a harctól, az erőszakos cselekményektől, valamint ezek részletekbe menő ábrázolásától. A velük járó irodalmi toposzokat üresnek, közhelyszerűnek érzi, és a kritikus ironia mérgével marja szét őket. Így tehát valójában az elbeszélés nehézségeiről beszél, arról, hogy jóformán lehetetlenség egyszerre érdekfeszítően és hitelesen beszámolni a lovaggá avatásról, valamint annak szükséges előkészületeiről.

Hogy ennek további súlyt és alátámasztást adjon (valamint, hogy az olvasó figyelmét elterelje róla, milyen kevés szóval intézi el magát a voltaképpeni eseményt), beiktatja a fejezetben olvasható terjedelmes költő-szemlét, az újabb európai irodalmakban az egyik legkorábbi ilyen jellegű áttekintést. Ennél a szövegrésznél különösen szembeötlő, hogy a műfordító nemcsak szöveget ültet át, hanem annak kontextusát is. Felvetődik a kérdés: létezett-e a szó modern értelmében vett irodalmi közélet a XII. század végi, XIII. század eleji Németországban? Volt-e valamilyen belső értékrendje az akkori szépirodalomnak? Ha igen, akkor ezt Gottfried mennyiben fogadja el, és helyezkedik vele szembe? Viselkedése mennyiben vág egybe a költészetről (például a mű prologusában) kifejtett nézeteivel? Ilyesmiken múlik, hogy a fordító lelkendező dicséretnek vagy vitriolos gúnyolódásnak fordítja-e a költő-revü miniportréit. És – hogy egy egészen apró részletkérdést említsek – figyelembe veszi-e a költőkre vonatkoztatott női személyes névmásokat, vagy inkább zavaró véletlennek tekinti őket.

Míg az olvasó eltűnődik az efféle kérdéseken (vagy elsiklik fölöttük), jóformán észre sem veszi, és már túl is jutott Tristan lovaggá avatásán. A regényhősnek már csak apja halálát kell megbosszulnia Morgan hercegen (magát a véres aktust Gottfried – szokása szerint – öt sorban elintézi majd), és küszöbön áll az Isolttal kibontakozó szerelmi történet.

Az epizódot és a mű egészét külön ajánlom figyelmébe az epikától sem idegenkedő kortárs magyar költőknek, a verses regény mostani és majdani megújítóinak.

Tristan lovaggá avatása

- Így tehát Tristan és Rual
 a dolognak ügyesen nekiáll,
 hogy együtt érjenek célt.
 4550 Szereztek köntöst, páncélt
 – míg harminc nap sem telik el –,
 amennyit majd harminc lovag visel,
 kiket a nemes Tristan
 kíséretiül magával visz majd.
 4555 Ha ruhájukról bárki kérdést intéz:
 a ruhák dísze ki hogy s mint néz?,
 milyen az összeállításuk?,
 akkor sokáig nem töprengnek: lássuk,
 azt mondom, mit a hagyomány beszéle!
 4560 És ha mégis eltérek tőle,
 javítson ki a hallgatóság,
 szavában legyen több megbízhatóság.
 A ruhájuk pedig úgy készült,
 hogy rajta négyféle dísz ült,
 4565 és azok közül mindegyik
 magában is ékeskedik.
 Az egyik volt a lelki nagyság,
 a másik a kedély-gazdagság
 a harmadik a józan ész,
 4570 mely őket egyformává szabni kész,
 a negyedik a nemes érzület,
 mely összevarrja a többieket.
 Négyen, ahogy sorjába jöttek,
 derekasan együttműködtek.
 4575 A lelki nagyság követelést támaszt;
 a kedély-gazdagság megadja ám azt;
 az ész mintát rajzol s kiszab;
 az érzés varr – s kész a ruhadarab,
 s minden fölszerelés, hozzávaló,
 4580 díszes lópokróc, lobogó,
 minden lovagi készület,
 mely csak lovagot megillet.
 Ami paripát és vitézt
 loagnak mutatkozni kész',

- 4585 az olyan pompás volt, olyan
díszes, hogy mondom komolyan:
ilyesmit király érdemelne,
hogy lovaggá ütésekör viselje.
- 4590 Mármost, hogy aki Tristant követendő,
föl van szerelve, mint illendő,
szavaimat merre feszítsem,
hogy méltóképp előkészítsem
Tristant, a nagyszerű vezért
a felavatásra, ezért
- 4595 mit mondjak, mit a hallgatóság élvez,
és illik is mesémhez?
Nem tudom! Mit adjak elő,
hogy legyetek benne örömet lelő,
s legyen szép részlet ebben a mesében?
- 4600 Hiszen újabban, akárcsak régen
annyi mindenki beszélt jól
a nagyvilági pompáról,
a káprázatos ékszerekről,
hogy még ha tizenkét eszem női
- 4605 amiből pedig egy van nálam,
s ha mindet egyszerre használok,
s ha ráadásul úgy adódik,
hogy tizenkét nyelvem rakódik
az egy szájamba, ami van,
- 4610 s ha mindegyikkel párhuzamosan
mondhatnám, ami számon férne ki
akkor sem tudnám, mint fogjak neki,
hogy a fényről és pompáról
beszélni tudjak olyan jól,
- 4615 hogy mások ne beszéltek legyen jobban!
A nagyúri díszes dolgokban
jártasak azok hosszát-széltét
úgy szétírták, agyonbeszélték,
hogy erről szólni, bármint fáradozzak,
- 4620 nem tudok úgy, hogy örömet okozzak.
- Hartmann von Aue neve
az első: nála a mese
külső és belső alakkal,
értelmekkel és szavakkal
- 4625 mily szépen van festve, formálva!
Nyelvezete milyen jól eltalálja
az elbeszélés lényegét!
Mily világos, tiszta beszéd!

- 4630 Minden szava, akár a kristály!
Ilyen most és ilyen maradjon is már!
Szelíden közelítve az olvasóhoz,
az olvasónak épülést hoz,
s a derék szellem örömére van.
- 4635 Ki a pontos szót pontosan
és helyesen megértheti,
az Hartmann von Auénak engedi
a győzelmi koszorút s a babért!
- 4640 De aki, mint a nyúl, csak ahhoz ért,
hogy szökdécsel s legel a szavak mezején,
mint kinek nincs esze helyén,
akinek összedobált szava rút,
és áhítja a babérkoszorút,
bár nálunk sikert nem arat,
az lássa, hogy véleményünk marad.
- 4645 Hadd szóljunk bele mi is a döntésbe,
ha besegítünk a virágszedésbe,
melytől a babérkoszorú
dúsan virágos fonatú!
Hadd tudjuk, babért mire föl akar!
- 4650 Ha kell neki, jöjjön hamar,
s virágait hozzátegy-e!
Virágain ki-ki észrevegye,
érnek-e annyit, hogy helyes így tenni:
Hartmanntól a babért elvenni,
4655 s odaadni az illetőnek?
- De merthogy sehonnan se jönnek,
kiknek inkább kéne kapni babért,
hagyjuk nála, az Istenért!
Ne jusson annak homlokára,
4660 akinek szava nincs mosva tisztára,
beszéde nem sima, egyenletes,
úgyhogy aki becsületes
értelemmel hozzá csatlakozik,
az botlik és csalatkozik!
- 4665 Vad mesék kiagyalói,
zsákmányolt mesék vadorzói,
láncsal bűvészkedők, csalók,
hiszékenyeket becsapók,
kik hitvány anyagból készítenek
4670 aranyat, s kap rajta gyerek,
kik az út porából gyöngyöt csinálnak,
mit szelencéjükbe kínálnak:
mi náluk árnyat ad, csupasz dorong,

- 4675 nem zöld májusi lomb,
 melynek a gallya szerteágazó!
 Az ő árnyuk örömet nem hozó
 a vendégek szemeinek.
 Bizony, hogy őszinte legyek:
 őtőlük semmi boldogító
- 4680 nem jön, semmi szívet vidító!
 Beszédük nem úgy penderül,
 hogy nemes szív annak örül.
 E sok vadorzó, ki meséssel trükköz,
 jól tenné, ha történetükhöz
- 4685 magyarázót is mellékelne,
 mert föl nem fogja azt az elme,
 míg hallja vagy látja a szöveget.
 Nem szánhatunk rá időt eleget,
 hogy keressük, hol a kommentár,
- 4690 mit egy fekete varázskönyv elénk tár.
- Van, ki színeket jól kever:
 a Steinachba való Bliker.
 Beszédétől a szív megrebbe.
- 4695 Úri hölgyek hímzőkeretben
 készítették selyemből és aranyból.
 Görög szegélydísszel lehetne azt jól
 foglaltatni körül!
- A szóval bánik remekül.
 Tiszta tehetségét, én úgy ítélek,
- 4700 varázserejű tündérek
 fonogatták meg szépen,
 és forrásuk vizében
 mosdatták, derítették:
 erejüket is beletették.
- 4705 Költészete, mely hárfában jeles,
 két szempontból öröndetes.
 Nézzük egyrészt a szót vagy másrészt az értelmet:
 e kettő hárfá hangja mellett
- 4710 újszerűen díszíti a mesét.
 Nézzük a szavak mívesét,
 miközben szóhoz jut a lényeg,
 miként készül a faliszőnyeg
 művészi nyelvből szőtt csodája!
- 4715 Késeit ügyesen dobálja
 hajszálpontos rímeivel!
 Milyen erős enyvével rimel!
 A sorok mintha összenőttek volna!
 Én meg vagyok győződve róla,

- 4720 *hogy a betűje meg a könyve
szárnyként van a karjára kötve.
Figyeljétek, jól nézve meg:
szava, mint a sas, úgy lebeg!*
- 4725 *Most választásom kire essen?
Vannak és voltak nem kevesen,
kiknek ékesszóló és bölcs költészete.
Heinrich von Veldeke
nagy elbeszélő tehetségre lett.
Szerelemről is mily szépen énekelt!
Tehetségét szép simára gyalulta.*
- 4730 *Én azt hiszem, Pegazustól tanulta
bölcsességét, oly forrásból, ahonnet
minden bölcsesség áramol szét.
Nem álltam vele szemtől szembe,
de a legjobbaktól jutott fülembe,*
- 4735 *kik vagy kortársként vagy utána
léptek a mesterek sorába:
szerintük az volt legfőbb tette,
hogy az első gallyat ő ültette
a német nyelv talajába.*
- 4740 *Azóta kinőtt sok ága
és rajtuk az a sok virág,
miket letép, letör, levág,
kinek kell szép költői lelemény.
A költészet, a költemény*
- 4745 *olyan széles körben elterjedt,
annyira sok irányba fejlett,
hogy manapság minden elbeszélő
innét vett képességgel élő:
innen szed gallyat és virágot szépet,*
- 4750 *vagyis dallamot és szóképet.*
- Csalogányból bőven akad.
Róluk versem számot nem ad,
mert nem tartoznak a fönti csoportba.
Oly szóval veszem őket egy csokorba,
mellyel róluk mindig szólni fogok:*
- 4755 *hogy jól megy nekik a dolog,
és hogy dalolják remekül
a nyári dalt, melynek örvend a fül.
Hangjuk tiszta és tetszetős,
tőlük a világ örömpesős,
a szívet boldoggá teszik.*
- 4760 *A világ örömtelenné aszik,*

- és teljes tompaságba süpped,
 ha szép madárszót nem hallani többet.
 4765 Ettől, ki valaha is volt szerelmes,
 lesz emlékező és figyelmes
 a szerelemre és a jóra
 és minden szívet mozgatóra,
 mely nemes szívnek örömet okoz.
 4770 Jóleső érzéseket hoz,
 meghitt érzésekkel sugárzó,
 amikor az édes madárszó
 a világnak az ő öröméről beszél.
 „De most a csalogányokról mesélj!”
 4775 Mondom, ők a dolgukat értik,
 s a bánatokról, mik szívüket sértik,
 szépen verselnek és dalolnak.
 Zászlóvivőjüknek kit javasoljak,
 mióta Von Hagenau megholt,
 4780 ki az ő királynőjük volt?
 Elnémult a világ számára,
 ő, kinek ott rejlett szájába’
 a legmagasabb rendű dalművészet!
 Gondolok róla sokat és merészet
 4785 (mármint, úgy értem, a daláról,
 mely igen szépen, édesen szól).
 Ennyi sok dallamot honnan hozott?
 Honnan van ily sok változat
 csodája kitermelve?
 4790 Én azt hiszem, Orpheus nyelve,
 mely minden hangot ápol,
 az szólt az ő szájából.

 De mivel ő már nincsen,
 Jó tanács kéne, hogy segítsen.
 4795 Egy bölcs ember mondja meg végre:
 ki álljon a kedves csapat élére?
 Kinek fogad szót a sereglet?
 Én azt hiszem, a személy meglelt,
 aki a lobogó nemtője.
 4800 Minden dalnok-zászló úrnője
 a Von der Vogelweide.
 Szép magas hangja, ejnye,
 hogy csendül végig a mezőn,
 mily csodásan, zengedezően!
 4805 Mily művészien orgonál!
 Milyen sok változatot komponál!
 Ily dallam, hirdetni merem,

csak a Citheronon terem,
hol Szerelem Istennő honol,
s kívül-belül parancsnokol.
4810 Ebben az udvarban palotahölgy ő.
Nem nyerhet jobb úrnőt lírai költő!
Ő a csalogányt eligazítja jól,
ő pontosan tudja, hol
4815 keresendő szerelmi téma.
Ő és tömérdék barátnéja
mindig csak úgy daloljanak,
hogy örökre forduljanak
szerelmi kínjaik, ezt kérem.
4820 S hamar, hogy még én is megérjem!

Na mármost, szavam emleget
művészi tudást eleget,
mit hall a tudós művelt közönség.
4825 De a lovaggá avatásra még
most sem készült Tristan elő,
s nem tudom, mit legyen teendő.
Ettől bennem borzad a szellem,
így viszont elakad a nyelvem,
mert értelmem nem támogatja,
4830 és így marad magára hagyva.
Azt is elmondom nektek,
mi bénítja őket meg.
Nyelvet, értelmet olyasmi zavar,
mi ezeket is megkavar:
4835 ha valaki nem jól bánik a szóval,
és találkozik egy ékesszólóval,
akkor szájában válik holtra
mindaz, amit kimondott volna.
Azt hiszem, ez történt velem.
4840 Jelen volt, sőt még most is van jelen
olyan sok ékesen beszélő,
hogy nem lehetek szóval élő,
mert levegőnek érzem magamat
ahhoz képest, ahogy szól ez a had.
4845 Szavuknak oly remek formája,
hogy kényszerülve vagyok rája:
csak saját szavamra figyeljek,
s arra különösen ügyeljek,
hogy legyenek épp olyanok,
4850 mint más költemény-folyamok.
S magamnak olyan szót remélek,
mint pályatársaknál amit lemérek.

Na mármost nem tudom, hogy kezdjem.
 Nyelvem és eszem közül egy sem
 4855 siet segítségemre, nem szalad.
 Nem találom a szavamat!
 Kivették mások a számból mindazt,
 mi velem történetet mondaszt!
 4860 Véggépp nem tudom, mitévő legyek,
 ezért hát olyasmit teszek,
 mit még nem tettem sohasem:
 segítségért esedezem
 életemben először,
 4865 ahogyan szívemből előtör,
 a magas Helikonhoz,
 a kilencszeres trónhoz,
 hol az a forrás fakadó,
 melyből az értelem, a szó
 adománya mindig ömölt.
 4870 A gazda és a kilenc házihölggy,
 Apollo s a kilenc Camén,
 a fülnek megannyi Szirén,
 kik a tehetséget gondozzák,
 kegyeiket kimérik és kiosztják,
 4875 adnak a világnak belőle,
 hogy legyen a forrás meregetője.
 Bőven öntenek oly sok férfúinak,
 hogy énnekem cseppek ha jutnak,
 azt kár volna tőlem megtagadni.
 4880 S ha tényleg fognak egy cseppet adni,
 hát én úgy megállom a helyemet,
 ahogy költészettel csak lehet.
 Ez az egy csepp, ha rám fog szállni,
 nem lehet oly parányi,
 4885 hogy ne segítsen rendbe hozni
 és rendbe hozva feloldozni
 nyelvet és értelmet, mindkettőt,
 melyektől zavarom így megnőtt.
 Szavamat ez a csepp eressze
 4890 Camoenák értelmével össze,
 melynek olvasztótégelyében
 kell, hogy kiolvadjon, kiégjen
 rendkívüli csodaszépséggé,
 varázserejű képességgé,
 4895 mely mint Arábia aranya!
 Tehetségnek szülőanya,
 az Igaz Helikon,
 a legmagasabb trón,

4900 ahonnét eredenek a szavak,
melyek a fülben hangzanak,
és a szívben nevetnek,
és a költeményre ragyogást vetnek,
hogy az áttetsző lesz, mint drága gemma:
ők segítsenek engem ma!
4905 Imádságomat szívleljék meg
karaiban a magas Égnek,
aszerint, ahogy imádkoztam!

De föltéve, hogy nem csalatkoztam,
és amilyen volt a kérelem,
4910 olyan költői szó jut nekem,
mellyel úgy tele van a raktár,
hogy a fülnek mindig kedves marad már,
és a szívnek, mely epedő,
vagyok zöld hárslombbal árnyat vető,
4915 és oly egyenletesek a szóképek,
hogy mihelyt az útukra lépek,
léptem egyengeti és tisztogatja,
az úttesten nem hagyja
a legapróbb porszemet sem
4920 – ilyesmit félrevessen! –,
föltéve, hogy jár tiszta lóherén
és ragyogó virágok tengerén,
tehetségemből akkor sem hagyok
– amilyen csekély tehetség vagyok –
4925 semmiféle részt sem olyan
célra, melyet már jó sokan
kitűztek, és baklövés lett belőle!
Így jobb lesz elbúcsúzni tőle!
Ha minden erőmet, mi volna tán,
4930 a lovag-holmikra fordítanám,
mint sokan tettek így, ez biztos,
és elbeszelném nektek, Hephaistos,
az ügyes, az erős, a híres,
a derék fegyverműves
4935 Tristan mellvértjét, kardját
s a lemezeket, mik lábszárát takarják,
s mindent, mi szükséges lesz lovagunknál,
a két kezével hogyan munkál
gyönyörűen és remekül,
4940 milyen a terv és miképp sikerül,
merészségben milyen fáradhatatlan,
milyen lesz a pajzson a vadkan,
mily gonddal készíti a sisakot,

4945 *a tetejére mint rakott
 szerelmi bánat jelképe gyanánt
 lángsugarat, mely gyújtva bánt,
 és hogy külön-külön
 mily hozzáértéssel fogta fülön
 a készülő hadi miegymást,*
 4950 *és hogy Cassandra úrnőnk, meglásd!,
 a jóstehetségű trójai hölgy
 mint fáradozott és ötlött,
 képességét mint fordította arra,
 hogy Tristan ruháját megvarrja,*
 4955 *miután rajzolt szabásmintát,
 amelyen oly művészi tudás int át,
 a legjobb, ami csak telik
 tehetségétől, márpedig
 én azt olvastam, szellemét nem*
 4960 *egy isten csiszolta az égben:
 mindez mi egyéb eredménnyel
 járna, mint az, ahogy a sok legénnyel,
 kik Tristant kísérik az avatásra,
 elboldogultam egy csapásra?*
 4965 *Ha egyetértetek velem,
 magam részéről úgy vélem,
 sőt tudom: lelki nagyság és gazdagság
 ha további jó dolgok támogatják,
 mint nemes érzület és józan ész – ezek*
 4970 *olyan jól összeillenek,
 hogy összeillőbb alig is akadna.
 Így Hephaistos és Cassandra
 soha lovagot föl nem szerelt szebben,
 mint gyönyörködhetünk ezekben.*
 4975 *Minthogy e négy szerfözlött szép dolog
 minket vezetni fog
 egy szerfözlött szép lovaggá-ütésre,
 ráruházzuk, nem késve,
 Tristan barátunkra mind a négyet.*
 4980 *Fogják kézen avégett,
 hogy fölszereljék nekünk az ifjat.
 Módot ennél nem tudok jobbat.
 Mindene szép legyen és divatos!
 A társak holmija hasonlatos*
 4985 *módon legyen szép!
 Vezessék ők Tristant ezenképp
 az udvarba és a pástra.
 Rá is, akár az összes társra,*

4990 ugyanaz a holmi kerüljön!
 Ugyanolyan fényesre sikerüljön!
 Mármost oly öltözék, úgy értem eztet,
 melybe emberi kéz öltöztet;
 nem szólok velünk született ruháról,
 mely származik a szívkamrából,
 4995 s melyet úgy hívunk, hogy: előkelőség;
 ez lelket emelő erősség,
 ettől test-lélek tökéletesedik.
 Ezt persze más mértékben viselik
 a társak, mint a csatlósnép ura.
 5000 Bizony Isten, az a lelki ruha,
 mely a nagyra törő, jeles
 Tristan által viseletes,
 az magatartást, méltóságot tekintve
 ékességgel volt telehintve.
 5005 Erényre, erkölcsre néző tekintet
 látja, hogy ebben ő mindenkin túltett.
 Pedig ha nézzük azt a ruhát,
 mit emberkéz készít s ad át,
 különbség nem lesz látható.
 5010 A méltóságteljes parancsoló,
 mint a többi, viseli ugyanazt.
 Kit nemes méltóság magaszt,
 Parménia oltalmazója
 és minden hozzátartozója
 5015 a székesegyházba így megyen,
 hogy a szentmisén részt vegyen.
 Ott egyházi áldásban részesül
 ő és fegyvere jelesül.
 Marke is unokaöccsével tartott:
 5020 Tristanra csatolta a kardot;
 sarkantyút adott a királyi kéz.
 „Öcsém, Tristan” – szólt –, „idenézz!
 Most, hogy kardodra áldás van adva,
 és te lovaggá vagy avatva,
 5025 gondold rá, hogy ennek értéke nagy,
 s azt is gondold meg, te ki vagy.
 Származásodat, az előkelőt,
 mindig tartsd a szemed előtt!
 Légy szerény, légy egyenes lelkű,
 5030 légy erkölcsös, légy jó neveltű!
 A szegényekhez mindig jó légy!
 Gazdaggal szemben rangodhoz méltó légy!
 Ápold és tartsd jó karban tested!
 A nőket mindig tiszteljed, szeressed!

- 5035 *Légy megbízható, bőkezű
s ily dolgokra mindig figyelmező!
Amit mondok, nagyon komoly:
nem illik jobban arany, sem coboly
dárdához és pajzshoz, mint e két jószág:*
- 5040 *bőkezűség, megbízhatóság!"
A pajzsot neki e szókkal átadta.
Megcsókolta, és: „Öcsém” – így biztatta -,
„Isten adjon hatalma által
szerencsét is a lovagsággal!*
- 5045 *Légy úriember, légy jókedve-friss!"
Tristan a társaival maga is
olyan módon cselekedte,
mint a nagybátyja övele.
Adott pajzsot, sarkanyút, kardot.*
- 5050 *A társak szeme elé tartott
oly tanítást, melyben három erény:
légy megbízható, bőkezű, szerény!
Aztán már nem vártak sokat:
kezdtek a csoportos vívásokat,*
- 5055 *erre ti mérget vehettek.
Hogy a páston ők miképp tülekedtek,
mint döfködött sok kelevéz-fa,
és abból mennyi tört derékba,
azt majd megmondják az apródok:*
- 5060 *ők a törött fákat elhordók.
Annyi sok csoportos vívás esett:
nem kiálthatom ki az összeset.
Egyvalamire készen állok,
ilyesmit szívesen csinállok:*
- 5065 *készen állok remélni mégpedig,
hogy híriük minden téren öregbedik,
s hogy Istentől jut nekik a lovagság
mellé méltó lovagi elfoglaltság!*

MÁRTON LÁSZLÓ fordítása

A fordító jegyzetei, 4547–5068. sor:

Cím. A Reinhold Bechstein adta fejezetcím így hangzik: „Tristans Schwertleite”. A középfelnémet „swertleite” a lovaggá ütésnek felel meg, de szó szerint az új lovag felövezését, kardjának ünnepélyes felcsatolását jelenti.

4564. négyféle dísz: a ruhák és az ékszerek allegorikus megjelenítése gyakori volt a középkori költészetben. Az ilyesfajta jelképiség az egyházatyák munkáira vezethető vissza.

4567. Az alábbiakban a lovagi eszmény kulcsfogalmai következnek. Lelki nagyság:

„hofer muot”, körülbelül a régi magyar költészetből ismerős vitézségnek, virtusnak felel meg.

4568. kedély-gazdagság: „vollez guot”; vagyoni gazdagságot is jelenthet, így szerepel pl. a 4967. sorban.

4569. józan ész: „bescheidenheit”; okosságot, bölcsességet, bölcselkedő verses gnómákat, sőt ezekből összeállított gyűjteményt is jelent.

4571. nemes érzület: „höfscher sin”, tkp. ’királyi udvarhoz méltó érzület’.

4618. szétírták, agyonbeszélték: figyelemreméltó Gottfried ódzkodása a lovagi költészet nyelvi-gondolati kliséitől. Abban, ahogy a költő itt is, máshol is hangsúlyozza képességeinek korlátozott voltát, erős ironia érződik.

4621. Az itt kezdődő terjedelmes, kereken 200 sornyi kitérőt a szakirodalom „költő-revü” vagy „kortárs költők seregszemléje” néven tartja számon. Sokan innentől számítják a német irodalomkritika kezdeteit. Gottfried itt – ízléspreferenciáinak hangoztatása és némi személyeskedés mellett – azokat a költészettel kapcsolatos gondolatait mélyíti el és szövi tovább, melyeknek a prologusban már hangot adott. A *Tristan* költő-seregszemléjével a magyar olvasó az *Énekelj, aranymadár!* című antológia lapjain találkozhatott (Bp., 1960), Weöres Sándor kiváló átültetésében. A személynevek írásakor, eltérve a középfelnémet szövegtől, az irodalomtörténetben meghonosodott formát választottam. – Hartmann von Aue, az eredetiben „Hartman der Ouwaere” (1168 körül született, 1210 után halt meg): Gottfried egyik példaképe. Lírájánál fontosabbak elbeszélő költeményei, az Artus-mondakörből merített *Iwein* és *Erec*, valamint a *Gregorius* című verses legenda (Thomas Mann *A kiválasztott* című regényének egyik fontos előzménye) és *A szegény Heinrich* című verses erkölcsi példázat.

4624. értelmekkel és szavakkal: „mit Worten und mit sinnen” (így, többesben). Gottfried a belső és a külső forma, az „uzen” és az „innen”, a „wort” és a „sinn” harmóniáját az írói munka legfontosabb célkitűzésének tartja.

4638. mint a nyúl: Gottfried az itt következő költőt nem nevezi néven, de majdnem biztos, hogy a Parzival szerzőjére, Wolfram von Eschenbachra gondol, aki kortársa volt: 1170 körül született és 1220 után halt meg. Az ő nyelvi furcsaságokban tobzódó, bizarr költészetét Gottfried épp az említett harmónia hiánya miatt utasítja el, ugyanakkor személyes ellenszenvét sem leplezi.

4639. szavak mezeje: „wortheide”, antikvitásig visszamenő toposz. Vele kapcsolatos a ma is élő, de ma már pejoratív értékű „szóvirág” kifejezés.

4665. Vad mesék kiagyaltói: „vindaere wilder maere”. A „vindaere” szó szerint ’kitaláló, megteremtő’, tkp. ’költő’ vagy ’koholó’. A mai értelemben „eredeti”, vagyis igazolt hagyományra vissza nem vezethető történetek kitalálását a középkorban eltévelyedésnek tekintették. A „wild” vagyis ’vad’ szó jelentése lehet ’bizarr, meghökkentő, zűrös város’ is.

4667. láncsal bűvészkedők: Gottfried az erőművészek preparált vasláncára gondol. Eszerint a meg nem nevezett költő úgy állítja be magát a hiszékeny közönség előtt, mint aki vasláncokat képes szagatni (nyelvi) erejével.

4672. szelence, „bühse”: talán duplafenekű bűvészszelence. Mélységes megvetésről tanúskodik, hogy Gottfried a pályatársat a mutatványosokhoz és a bűvészekhez hasonlítja.

4690. fekete varázskönyv, „swarzez buoch”: Gottfried nemcsak kigúnyolja a zűrös város nyelvezetű költőt, hanem (igaz, félig-meddig tréfásan) fekete mágiával is megvádolja. Elképzelhető, hogy a célzás Wolfram művének egy részletére vonatkozik:

„Kyot mester, vers híres ura
Toledóban még talált vala
egy kallódó arab szöveget,
mely az ügy eredete lehet.

Először tanulnia kellett
titkát sok idegen jelnek.”

(*Parzival*, 453. 11–16., Tandori Dezső fordítása)

4692. Bliker vagy Bligger von Steinach (XII. sz. 2. fele): két strófája maradt fenn, összes többi műve elveszett, így az az elbeszélő költemény is, melyet Gottfried az alábbiakban úgy dicsér, hogy közben ki is figurázza.

4705. hárfában jeles: vagyis nagyrészt hárfakísérettel előadható, elbeszélő költeményeket írt.

4709. újszerűen díszíti: „in vremedem príse”, szó szerint ‘idegenszerű cicomában’, ám ezt Gottfried dicséretnek szánja.

4714. Késeit ügyesen dobálja: ellentétben a föntiekkel, Blikert késdobálóhoz hasonlítani legalábbis kétértelmű dicséret, főleg, miután Gottfried az előző költőt bűvésznek és mutatványosnak nevezte.

4719. a betűje meg a könyve: „buoch unde buochstabe”. A szójáték magyarul nem adható vissza. A „buochstabe” szó szerinti jelentése ‘könyvpálcika’; a kódexbe írt latin betűket neveztek így, ellentétben a fába vagy kőbe vésett rúnákkal.

4726. Heinrich von Veldeke (a XII. sz. közepe és a XIII. sz. eleje között élt): németalföldi költő. Az irodalomtörténet, akárcsak Gottfried, a XIII. századi német nagyepika alapító mesterének tekinti. Főműve az *Eneide* című eposz, mely egy ófrancia Aeneas-regény átdolgozása.

4727. elbeszélő tehetség: utalás az említett eposzra.

4728. énekelt: utalás Heinrich von Veldeke szintén jelentős lírai életművére.

4743. lelemény, „vund”: összefüg a 4665. sorban említett ki- vagy megtalálásokkal.

4746. sok irányba fejlett: az ige olvasata bizonytalan, némely kéziratokban „geleitet”, máshol „zeleitet”. Ez utóbbi esetben a verssor a költészet elkorcsosulásáról, rossz irányba haladásáról szólna, ami nem áll összhangban Gottfried gondolatmenetével.

4751. csalogány: a lovagkori szerelmi líra művelőiről, a Minnesängerekről van szó; Gottfried, úgy látszik, nem sokra becsülte őket. A középfelnémet „nahtegale” ‘csalogány’ szó nőnemű, ezért Gottfried a lírai költőket következetesen nőnemű személyes és birtokos névmással emlegeti, ezzel közvetve azt is kifejezve, hogy költészetüket nem tartja férfiasnak. Az ebből adódó ironiát, helyenként maró gúnyt a fordítás csak kevéssé tudja érzékeltetni.

4758. nyári dal, „sumerwîse”: jelenti egyrészt a csalogány májustól hallható énekét, másrészt a korabeli német líra egyik műfaját. A Gottfriednél valamivel fiatalabb Neidhart von Reuenthal pl. egész életművét két részre, téli és nyári dalokra osztotta; előbbi a – magyar olvasónak ismerősen hangzó – „kesergő”, utóbbi a „boldog” szerelemről szól. Gottfried azt kifogásolja, hogy a Minnesängerek nem tudják egyszerre, egymás mellett megszólaltatni a keservet és a boldogságot.

4574. „De most...”: a verssor értelmezési nehézségeket okoz. A Friedrich Ranke által beiktatott idézőjel látszik a legjobb megoldásnak: eszerint egy (fiktív) hallgató közbeszólásának engedelmeskedve, Gottfried mégiscsak beszél a csalogányokról, noha a 4552. sorban kijelentette, hogy ezt nem fogja tenni.

4779. von Hagenau, illetve „von Hagenouwe”: valószínűleg a Reinmar der Alte néven is emlegetett Minnesängerről van szó, aki a babenbergi hercegek bécsi udvarában szolgált, és kevéssel a *Tristan* (e részletének) írása előtt halhatott meg.

4780. királynő: „leitevrouwe”, vagyis szó szerint ‘vezérlő úrnő’.

4785. úgy értem, a daláról: von Hagenau más műfajokban is alkotott (pl. fennmaradt egy keresztes háborús indulója); munkásságának e részéről Gottfried kevésbé volt jó véleményvel.

4801. Walther von der Vogelweide (kb. 1170 – kb. 1230) a német középkor legkiválóbb lírikusa volt. Költeményeinek java része magyarul is olvasható.

4802. szép magas hangja: az ideális énekhangnak a tenort tartották. Ám a jelen szövegösszefüggésben, női mutató névmással („diu”) ez egyszersmind utalás arra, hogy Gottfried Walthert is nőies költőnek tartja.

4805. orgonál, „organieret”: jelenthet többszólamú éneket és általában muzsikálást is.

4808. Citheron, „Zytherone”: hegység Attikában. Gottfried minden bizonnyal Cythera szigetére gondol, mely Aphrodité kultuszhelye volt.

4811. ő, „diust”: természetesen Walther; palotahölgy: a „kameraerin” általában komornát, szobalányt jelent, itt azonban inkább a női udvartartás vezetőjéről van szó.

4817. mindig csak úgy daloljanak: Gottfried a „csalogányok” boldog szerelmi költészetét üres lelkendezésnek, a kesergő szerelmet pedig éppily tartalmatlan siránkozásnak tekinti.

4835. ékesszóló: a német szó olvasatai eltérnek. Bechstein a „redegaeber”, Ranke a „rederich” alakot fogadja el; ez utóbbi lehet ’fecsegő, kotnyeles ember’ is.

4841. sok ékesen beszélő: az imént felidézett költőkről van szó. Gottfried viselkedését e helyütt Rüdiger Krohn „affektált szerénységnek” nevezi.

4866. kilencszeres trón: utalás a kilenc Múzsára.

4871. Camén, „Camene”, lat. Camoenae: itáliai istennők, akiket azonosítottak a Múzsákkal.

4872. Szirén: utalás a szirének csábító énekére, melynek a monda szerint a hajósok nem tudtak ellenállni.

4897. az Igaz Helikon, „der wære Elicon”: a mennyország. Az alább következő sorokban Gottfried a már exponált és invokált Helikon pogány képzetét keresztény elemekkel szövi át.

4903. gemma, „gimme”: jelenthetett általában csiszolt drágakövet vagy köves ékszert is.

4904. ők: nyilván nem a szavak, hanem az „igaz” Camoenák, vagyis az angyalok.

4921. lóhere: pázsitnak ültették.

4931. sokan így tettek: az ironikus célzás a nemrég említett Heinrich von Veldekére vonatkozik, aki eposzában részletekbe menően leírja, hogyan készíti el a kovácsisten Aeneas fegyverzetét.

4942. vadkan: gyakori címerállat volt, az erő és a harciasság jelképének számított.

4946. lángsugár, „viurîne strâle”: tüzes nyílvezzőt is jelenthet. A sisakdísz fontos szerepet játszott a lovagi emblematikában. Korabeli német neve „zimier”, melyből a magyar „címer” szó is származik.

4950. Cassandra: utalás a francia Trója-regényre (XII. szd. 2. fele) vagy annak középfelnémet átdolgozására (XIII. szd. eleje).

4953. képesség: Cassandrá-t a középkorban a szabás-varrás művészeinek tekintették.

4967. gazdagság, „guot”: ugyanaz a szó (de most jelző nélkül), melyet fentebb „kedély-gazdagság”-nak fordítottam. Ezen a helyen visszatér a lovagi eszmény négy kulcsfogalma.

4984. hasonlatos: a csatlósok gyakran hordtak ugyanolyan öltözetet és fegyverzetet, mint uruk. Így csatában az ellenség nehezebben ismerte fel, ki a vezér.

4987. pást, „rinc”, tkp. ’gyűrű’: sok mindent jelenthet, pl. körben álló embersokaságot is; itt leginkább küzdőteret. Azonos a mai sportnyelvben is élő „ring” szóval.

5013. oltalmazó, „voget”: Tristan addig nem nevezhető Parménia urának vagy fejedelmének, míg vissza nem foglalja apja trónját.

5059. apród: „garzun”. Gottfried francia szót használ a német „knappe” helyett.

5062. nem kiálthatom ki: a tusa kikiáltása a herold feladata volt. A kikiáltásra Gottfried ismét francia szakkifejezést használ: „becroiren”.

Kaliforniai fürj*

28

Árvaiék meglepődtek. Azt gondolták, könnyű lesz majd elmenni Toledóból, búcsút venni tőle. Vagy legalábbis nem olyan, mint volt annak idején istenhozzádot mondani Magyarországnak. Tévedtek. Olyan volt, majdnem olyan. Nehéz. A gyerekeket hidegen hagyta, de a két felnőttnek elszorult a szíve, mikor elérkezett az utolsó nap, utolsó óra, kijöttek a Genesse 2045-ből, és elindultak Birminghamból, ahol kilenc hosszú esztendőn át éltek, dolgoztak, spóroltak, reméltek.

Időre megszabadultak mindentől, amit nem vihettek magukkal. Még a Szajláról hozott dunnától is, mert közben nagyon elvékonyodott, megtört benne a toll. A nappalibeli nagy kályhán nem adtak túl, mert március eleje, tél lévén még az utolsó pillanatig fűteni kellett. Nem képviselt nagy értéket, de azzal a kevéssel is, amennyire a háztulajdonos taksálta, kevesebb lakbért kellett utoljára fizetniük. Előző este elkészöntek mindenkitől, barátfélektől, szomszédoktól, ismerősöktől. A szemközti Strickéktől még nem. Őket az utolsó napra hagyták, amikor visszaszolgáltatják nekik a kölcsönmatracokat, amelyeken utoljára aludtak, és a pokrócokat, amelyekkel takaróztak.

Korán keltek, pedig csak este indult a vonatuk. István a kapuig ellapátolta az éjjel esett friss havat. Megmelegítették a kályhán az előre elkészített tejeskávét, és megreggeliztek. Aztán becsomagolták a maradék holmijukat is, és várták, hogy múljon az idő. István dél körül elugrott Murányiékhöz megnézni, hogyan állnak, elkészültek-e mindennel. Nem biciklivel ment, nem akarta, hogy havas legyen a kereke, mikor teherpoggyászként feladják, mert azt is vinni szándékozták.

Még világos volt, amikor megérkezett Mr. Benedect a kocsijával. Őt, a Consaul Street-i farmert fogadták fel, hogy az állomásra fuvarozza őket és Murányiékat. Mindent felpakoltak a kocsiderékba. István utolsó nap a biciklit adta fel a kocsinak. Átvitték Strickéknek a kölcsönholmikat, és tőlük is elkészöntek. Bezárták a lakás bejárati ajtaját, és Sütőékhez leadták a kulcsot. Mielőtt kimentek volna a kapun, egy utolsó pillantást vetettek az udvarra, a kertre. Aztán a gyerekek után felszálltak, és némán nézték, mint marad el a ház, miután elindult a kocs. Nem beszéltek a Whittemore-ig, ahol felvették Murányiékat. Velük is csak közömbös szavakat váltottak, mialatt azok felpakolták a poggyászuikat, és maguk is felpakozkodtak. Majd ismét hallgatásba burkolóztak.

Besötétedett, mire az állomásra értek. Megváltották a jegyeket, és az elemőzsiás kosár meg az egyik ruhás vászontáska kivételével feladták a poggyászuikat. A vasúti kocsiban már égtek a lámpák, mikor elhelyezkedtek az üléseken.

* A regény előző fejezetei a *Jelenkor* 2008/2. és 11. számában olvashatók.

Imruska, Bözsike és Jancsika nem tudott megállapodni, hogy hármójuk közül ki legyen az a kettő, aki az ablak mellé ül. A vitát végül Imruska döntötte el azzal, hogy nagyvonalúan lemondott ebbéli igényéről. Ilont nem érdekelte az ablak. Még mindig szopott, és alighogy beszálltak, *cici* felkiáltással emlőt követelt. Anna idegenek jelenlétére való tekintettel úgy adta oda neki, hogy a blúza alá dugatta vele a fejét. Mikor a vonat kigördült az állomásról, István kiment az előtérbe, és onnan nézte egy darabig a nyugati városrész elmaradó fényeit.

Még el sem hagyták Ohiót, mikor Anna kihirdette, hogy vacsora, és házi készítésű szendvicseket vett elő, mert észrevette, hogy Jancsika erősen pislog, és nem akarta, hogy evés nélkül aludjon el. Mindnyájan ettek, és alighogy végeztek, a három kisebbik gyerek ültében elaludt, Bözsike arccal az ülésközi asztalkára bukva, Jancsi Imruskának dőlve, Ilon az anyja ölében. Imruska tartotta magát. Egy könyvet olvasott, *Tom Sawyer kalandjait Mark Twaintől*, eredetiben. Időről időre letette, és kiszaladt az előtérbe, hogy kinézzen az ottani ablakon. Egy jó óra múlva azonban őt is elnyomta az álom, és a könyvet úgy kellett kivenni a kezéből. Úgyhogy mielőtt az Ohio–Indiana-határra értek volna, már csak a két szülő volt ébren.

István Imruska mellett ült, az osztatlan ülés külső végén, arccal a menetiránynak. Anna vele szemközt Bözsikével, Ilon helyét szabadon hagyva, aki most a lábát nyújtotta oda. Anna nem mozdult, csak a szemét hunyta le olykor. István néha felállt, az asztalka fölött az ablakhoz hajolt, és két tenyerével szemellenzőt formálva kitekintett rajta. Holdtalan, csillagtalan éjszaka volt, de világított a hó. Mindig ugyanazt az egyhangú, sík tájat látta szántóföldekkel, fákkal, facsoportokkal, utakkal, farmokkal. Mikor egy-egy állomáson megállt a vonat, vagy úgy robogott át rajta, hogy el tudta olvasni a helység nevét, elővette a térképét, megnézte, és tudatta Annával, hol járnak. Ha Anna szeme ilyenkor csukva volt, kinyitotta és bólintott. De nem mindig, mert egy idő után el-elbóbiskolt, és nem hallotta Istvánt. Így például mikor Indianában South Bendbe értek, és az közölte vele, hogy South Bend, egyáltalán nem reagált, pedig akkor akár még mondhatott is volna valamit, hiszen az volt az a város, ahol Gyurcsikék először voltak. István maga is küzdött az álomossággal, és lehet, hogy elalszik, ha Garry előtt nem megy ki az előtérbe, hogy onnan nézze meg a Michigan-tavat, amelynek egészen addig nyúlik le a déli vége. De kiment. A Michigant ugyan nem látta, mert nem közvetlenül a partján vitt el a vasút, de ennek köszönhetően ébren volt, mikor átmentek Illinois államba, és így jóval azelőtt, hogy a kalauz bejelentette volna, szólhatott Annának, és riasztotta a szintén elszunnyadt Murányi családot is, hogy közelednek Chicagóhoz.

Még így is gyorsan értek be a városba. Alig tűntek fel az első családi házak fényei, máris a vágóhidaknál, aztán pedig a belvárosban, a Dearborn állomáson voltak, ahol át kellett szállniuk. Tizenegy múlt, mikor lekaszálódtak a kocsiból. Fedél, nagy csarnok borult följük, mégis hidegebb volt, mint Toledóban, mert a vége felől befújt a szél, és látták, hogy hordja a havat, bár nem havazott. Ilon nem ébredt fel, Jancsika sírt, mikor felköltötték. A poggyászuk már kirakva várta őket a poggyászkocsi mellett a peronon. Tanakodtak, ki mit vigyen, mit tegyenek fel a biciklire, amelyet István tolt volna, amikor megjelent egy idősebb néger hordár, és mindent felpakolt a targoncájára, beleértve a biciklit is. Megkérdezte, hova vigye. Mielőtt még Anna tiltakozhatott volna, István már meg is nevezte útjuk következő célját abban a hiszemben, hogy ezért biztosan nem kell fizetni,

ez benne van a jegy árában. Murányiék más nézeten voltak, ők inkább maguk cipelték a kofferjeiket. Követték a hordárt egy másik peronra.

A vágányon már bent állt a vonatuk, a Santa Fe Vasúti Társaság Chicago–Los Angeles-viszonylatban közlekedő szerelvénye, a *California Express*. A peronzárnál megmutatták a jegyeiket, és megmondták nekik, melyik kocsiba szálljanak. Megálltak a poggyászkocsi mellett. Annának igaza volt. Amikor a hordár mindent lerakott a földre, nyújtotta a markát. István bosszúsan elkotort a tárcájából egy *nickelt*, és belenyomta. Az látván, hogy csak öt centet kapott, se szó, se beszéd, földhöz vágta a pénzdarabot, sarkon fordult, és otthagytá őket. Imruska ugrott, hogy megkeresse a fémpénzt, de az bepattanhatott a vonat alá, mert sehol sem találta.

István úgy állt ott, mint akit leforráztak. Paprikavörös lett. A többiekre nézett, majd a hordár után eredt volna, hogy felelősségre vonja ezért az arcátlanságért, de Anna visszahúzta:

– Hagyja kend!

– De elhajította a pénzem!

– Mert kevesellte a boksza – jegyezte meg Murányi Gábor, aki a családjával együtt tanúja volt a jelenetnek, és nagyon nem szenvedhette a feketét.

– Pedig nem kevés az, öt cent – mondta István. – Meg különben is honnan a fészkes fenéből tudnám, mennyit kell adni az ilyennek? Nem fogadtam én még soha hordárt.

– Annyit kell adni, hogy semennyit se kellett volna adni, ha nem hagyja, hogy hozza a holminkat – szögezte le Anna. – Én sejtettem, hogy nem ingyen van.

A *California Express* egyterű kocsija, amelybe irányították őket, kellemes csatlódást okozott. Várakozásukkal ellentétben mégis hálókocsi volt. Nem luxuskivitelű Pullman-hálószoberaegyüttes nappalival, meg miegymással, hanem annak csupán egy kispénzüeknek szánt, szerény változata. A köztük lévő asztalkát összecsuksza az üléspárokat ágygá lehetett átalakítani, az ablakok fölött pedig lenyitni egy másikat, és az egészet elfüggönyözni. A kocsi egyik végében volt egy közös mosdóhelyiség és egy apró konyha, ahol ételt lehetett melegíteni, tejet forralni, kávé téát főzni.

Istvánék meg sem várták, hogy elinduljon a vonat, megágyaztak, levetköztek és lefeküdtek. Nem nézelődtek kifelé az ablakon, nem csodálták meg a közeli felhőkarcolókat, miután a csarnokból kihúzott a szerelvény. A gyerekek meg sem mosakodtak, már nem lehetett őket rávenni. Ilon kivételével, aki lent a szülőknél nyert elhelyezést, a felső ágyat kapták. Magukra húzták a takarót, és már aludtak is. Még a szokatlan hely, a magasan lévő ágy, a hozzá felvivő létra sem izgatja fel őket. Éjfél felé járt az idő, mindenki fáradt volt, Anna is, István is. Rádásul a kocsiban erősen fűtöttek, ami külön elbágyasztotta őket.

István adta meg magát utoljára az álomnak. Mielőtt még eltűnt volna a függöny mögött, elővette az óráját, térképét, és megbecsülte, körülbelül mikorra érhetnek a Mississippihez. Úgy számolta, hogy akkor még bőven éjszaka lesz, de ott ébren akart lenni, azt látni akarta, azt a híres, nagy folyót, még sötétben is. Rendelkezett azzal a különleges képességgel, hogy ha akart, fel tudott ébredni magától. Nem kellett hozzá ébresztőóra, bár azt most különben sem állíthatta volna be, mert valamelyik koffer mélyén lapult a poggyászkocsiban. És fel is ébredt. De valamiért nem akkor, amikor kellett volna, hanem előbb, még Galesburgnál, ahon-

nan még odébb volt a folyó. Láta, hogy Galesburg, látta kiírva az állomásra, mikor kinézett. A Mississippin pedig úgy mentek át Iowa államba, onnan pedig annak egy kis csücskén Missouriba, hogy aludt. Bár utólag úgy rémlett neki, mintha egyszer valami nagy zajt hallott volna, mintha az a Mississippin lett volna, a Mississippin hídja, mintha az dübörgött volna, mikor áthaladt rajta a vonat.

Utána megint felébredt, de csak jóval később, mikor már mélyen bent jártak Missouri államban. Anna és Ilon fölött áthajolva kinézett az ablakon. Hajnaldott. A táj itt is alföld volt, bár itt-ott már voltak hullámai, kiemelkedései. Már nem fedte összefüggő hótakaró a földeket, és megszáporodtak a tavak, kisebb vízfolyások. Leszállt az ágyról. Erre Anna is felérezte, és szintén előbújt. Kisvártatva újból szétnyílt a függöny, és Imruska is leászott fentről.

– Inkább aludnál még – mondta neki az anyja.

Nem válaszolt.

Viszont mikor megtudta, hogy már régen átkeltek a Mississippin, egyből megjött a hangja. Kifakadt, hogy nem szóltak neki, nem ébresztették fel. Pedig ő azt feltétlenül látni akarta, mert az benne van a *Tom Sawyer*ben is, amelyet most olvas. Az apja javasolta neki, hogy nézze meg helyette a Missourit, mert a térkép szerint nemsokára Kansas City következik, amelynek egy része Missouri államban van, és az ott folyik el.

És valóban, mire rendesen megvirradt, kétszer is meglátták a folyót. Kansas City előtt és magában Kansas Cityben, mikor átmentek fölötte. Ám Imruskát ez nem vigasztalta. Továbbra is duzzogott. Neki a Mississippin kellett volna, és mint mondta, a Missouri nem a Mississippin.

Kansas Cityben sokáig állt a vonat. Szenet, vizet vett fel, és utasok is szálltak le meg fel. Nagy volt kint a jövés-menés, lárma, de a többi gyerek csak arra ébredt fel, hogy újraindulván megrándult a szerelvény. Bözsike és Jancsika nem jött le mindjárt, egy darabig még fent hancúroztak az ágyon. Az államhatár után, már odaát Kansasben István visszaalakította ülésekké a lenti ágyat, helyére hajtott az asztalkát, felzárta a fenti fekhelyet, és megreggeliztek. Még Toledóból való tejeskávéit ittak, és szűz kenyeret ettek hozzá. Utána Anna kötött, Bözsike és Jancsika felfedező körútra indult a kocsiban, Ilon áttiipegett Murányiékhoz és vissza, István pedig Imruskával kiment az előtérbe nézelődni.

Újabb, kisebb folyó következett, a Kansas. Most annak a partján mentek egy darabig. Ami eléjük tárult, az részint még olyan volt, mint Missouri állam, részint meg már nem. Megint hó borított mindent, és itt-ott dobok tünedeztek fel, sőt Topekát elhagyva már hegyek, hegyszerűségek is sejlettek a távolban. A legelő, marha, karám, szélkerekes itatókút is több lett.

Közben más utasok is kijöttek az előtérbe. Köztük egy Istvánnal egykorúnak látszó férfi, aki Kansas Cityben szállt fel a családjával. Mikor hármásban maradtak, köszönésképpen biccentett Istvánnak. Ő visszabiccentett neki, és közelebb engedte az ablakhoz. Mikor elunván a nézelődést Imruska is otthagya őket, az idegen beszélgetést kezdeményezett:

– Jól haladunk

– Jól – felelte István.

– Így egykettőre odaérünk – folytatta az.

– Attól függ, hova megy az ember – jegyezte meg István.

– Az igaz – hagyta helyben az utastárs. – Mink Kaliforniába. Hát maguk?

– Mink is.

Aztán kölcsönösen elmondták egymásnak, ki hova és miért. Kiderült, hogy az az ember is munkát vállalni megy és szintén olajbányászként. Csak nem Santa Paulába, hanem messzebbre, északabbra, a San Joaquin-völgybe, Tulare környékére, a coalingai olajmezőre, ahol egy brit cég, a *California Oilfields* fogja alkalmazni. Különben ír volt, és Ted Calawaynek hívták. Eddig egy csatornázási vállalatnál dolgozott az iowai Des Moines-ban, de elbocsátották. Remélte, hogy a kaliforniai klíma a vizes árkokban szerzett reumájából is kigyógyítja majd. István is bemutatkozott, megmondta, milyen nemzetiségű, honnan jönnek, és mit dolgozott azelőtt.

Mikor István visszatért a családjához, Jancsika helye az ablak mellett üres volt, mert az még az ülésorok közti közlekedőn játszott Bözsikével. Oda ült, és onnan bámult kifelé. Kint sütött a nap, felhőtlen volt az ég, áttetszően tiszta a levegő, szinte szikrázott minden. Hutchinsonnál újabb folyót kereszteztek. Az Arkansas volt az, amely Colorado államban ered. Aztán Kinsley-nél megint folyót értek, ismét az Arkansasot. Megint elővette a térképét, amely mutatta, hogy a folyó ott, annál a városnál kanyarodik nagy ívben északnak, fent Big Bendnél pedig visszafordul délkelet, Hutchinson felé.

Dodge Citybe értek. Itt megint tovább állt a vonat. Mindnyájan kiszálltak, levegőzni, mozogni és tejet venni, mert elfogyott a tejeskávéjuk. A mozgóárustól mindenfélét lehetett kapni, csak tejet nem. Viszont alaposan megijedtek, mert Murányi Gábor majdnem lemaradt a vonatról. Az állomás külső részén, az állomásépülettől jó messze tehervagonsor állt, és ott marhákat rakodtak be. Panaszos bőgés, patadobogás, ostopattogás és szüntelen kiabálás hallatszott abból az irányból, de látni is lehetett az állatok hullámszó, tarka tömegét valami karámkorlát mögött. Gábor azt mondta, hogy ő már csak oda megy, és megnézi közelről, milyen az a híres kansasi marha. És oda is ment. Közben a két család tagjai az állomás előtti térre is kikíváncsiskodtak, de nemsokára visszajöttek, mert füttyült a mozdony, és gyorsan beszálltak. Azt hitték, Gábor már a kocsiban van. De nem volt. Úgy belemerült az állatok szemlélésébe, olyan szép kövéreknek találta őket, hogy megfedkezett magáról, és csak akkor kapott észbe, amikor meghalotta a füttyöt. Futott rögvést, de nagy volt a táv, és mire visszaért, a szerelvény már elindult. Az ablakból kétségbeesetten integettek neki, hogy gyorsabban. Emma már a haját tépte, és rimámkodott Istvánnak, hogy húzza meg a vészféket, amikor a férje üggyel-bajjal mégis utolérte a vonatot, és felkapaszkodott az utolsó kocsira.

Dodge City után az Arkansas völgyében folytatták útjukat. A folyó két partján még téli álmát aludta a természet, de ott legalább volt tavalyi nád, sás, helyenként még egy-egy tar nyárfa is, máshol azonban mindenfelé, ameddig csak a szem ellátott, csupán dudva, gaz állt ki a hóból. Teljességgel eltűntek a művelt földek, a kezelt legelők, megfogyatkoztak a farmok, karámok, itatókutak, utak, és minden jel arra vallott, hogy másfajta tájra, a nagy hegyek előtti, kopár, fél-száraz fennsíkok vidékére értek. És az is újdonság volt, hogy különös, lapos tetejű, csupasz, sárgásbarna, fehéres hegycsonkok jelentek meg közel és távol. Ezek voltak a lekopás révén keletkezett butte-ok. István valahol olvasott, képet is lá-

tott róluk, de meglepte, hogy ilyen színűek, és csak úgy kiállnak a földből, mind-egyik külön, magában. Szólt Annának, Imruskának, hogy nézzék, de Anna csak futó pillantást vetett rájuk, Imruska meg azzal fitymálta le őket, hogy semmik ezek a nagy hegyekhez képest, majd akkor szóljon neki az apja, ha meglátja a Sziklás-hegységet, mert ő arra kíváncsi.

István egyedül szemlélte hát tovább, ami az ablakon keresztül eléje tárult. Nem úgy látszott, hogy emelkedőn mennének fölfelé, de lassabban ment a vonat, elől zihált a mozdony, ami azt jelentette, hogy mégis kapaszkodnak, egyre magasabbra hágnak. Syracuse után átlépték a Kansas–Colorado-határt. Még több lett a butte, és menetirányban, messze elől igazi hegyek, a Sziklás-hegység vonulatai tünedeztek fel. István először azt hitte, hogy felhők, olyan magasra nyúltak fel, de aztán lehúzta az ablakot, és kidugta a fejét, hogy jobban lásson, és rájött, hogy nagy, hófedte hegyek azok sok-sok csúccsal, gerinccel, nyereggel, és ezt Imruska is megerősítette, aki valósággal tűzbe jött tőlük.

– Nézzen ki kend is! – biztatta Annát, aki éppen Ilont tette tisztába, mert még mindig pelenkázni kellett.

– Hogy huzatot kapják a fejem? Dehogy! Inkább kend is gyorsan húzza fel azt az ablakot, mert megfázik az Ilon.

– No, akkor majd, ha közelebb érünk azokhoz a hegyekhez.

– Akkor se. Ne traktáljon engem hegyekkel. Láttam én elég hegyet a szajlai határban, előtte meg ott volt nekem Darnó.

– De ezek nem olyan hegyek.

– Bánom is én, hegy, hegy. Inkább azt mondja meg, mikor érünk már Santa Paulába.

– Hisz tudja, holnap délután.

– Olyan sokára.

– Két fél nap meg egy éjszaka.

– Több – vetette közbe Imruska –, mert most még csak délelőtt van.

– Jó, akkor valamivel több. Akkor számítsuk Pueblótól – mondta István.

– Az hol van? – kérdezte Anna.

– Itt Coloradóban.

– Ott mikor leszünk?

– Ma délben.

– Akkor az egy nap meg egy éjszaka – állapította meg Anna. – Jaj, Istenem! Mikor már eddig is olyan sokat jöttünk, hogy tán már nem is vagyunk Amerikában, hanem egy másik országban.

Anna tartotta magát ahhoz, amit mondott. Akkor sem nézte meg a hegyeket, mikor közelebb kerültek hozzájuk, mikor mintegy a lábukhoz járultak. Igaz viszont, azt sem nehezményezte, hogy mégsem értek délre Pueblóba. Már két óra is elmúlt, mikor a vonat befutott a hegyi városka állomására.

Megint sokáig álltak, eddig itt legtovább. Kiszálltak, jártak egyet, és tejet isvettek, itt lehetett kapni. Bármerre fordították a fejüket, mindenhol hegyek néztek vissza rájuk, akkorák, amilyeneket még sosem láttak. Nemsokára visszamentek a kocsiba, mert fáztak. Erre jóval hidegebb volt, és az összelapátolt hó is nagyobb kupacokban állt. Most már előszedték a szalonnájukat, és István és Anna azt evett kenyérrrel. István még hagymát is kívánt volna hozzá, de az nem

volt, meg Anna a szaga miatt a kocsiban különben sem engedte volna meg. A gyerekek hotdogot kaptak, amelyet szintén itt vettek. Ilonét előbb szét kellett szedni, és a benne lévő kolbászkát felkarikázni. Jancsika kifogásolta, hogy nincsen ketchup, csak mustár, amely benne van, de aztán beletörődött.

Mielőtt kiértek volna Pueblóból, ismerős látvány tárul a szemük elé. A vasútvonaltól nem messze egy helyen kohók és kémények magasodtak a házak közt, és olyan nagy füst volt, hogy a kocsiba is beszivárgott szűrős, savanykás szaga, pedig csukva voltak az ablakok. A vonat a városkát elhagyva irányt változtatott. A nap állásából ítélve délnek fordult. A napot aznap aztán már alig látták, mert hol a felhők takarták el, hol a Sziklás-hegységhez tartozó, tőlük most már nyugatra eső Sangre de Christo-hegység csúcsai. Mire folyvást kapaszkodva Trinidadba értek, el is tűnt a szemük elől végleg, pedig különben még nem ment le. A következő állomás Raton volt, már odaát Új-Mexikóban. Előtte azonban még áthaladtak az állam határán lévő Raton-szoroson. Addigra már besötétedett, de a hó fényénél így is látták. Istvánnak csalódást okozott. Térképe majd 8000 ezer láb-as magasságot jelzett, és ennek megfelelően valami zord, szűk, sziklás átjárót várt, és ehhez képest szelíd, széles, füves nyereg volt.

Raton után vacsoráztak. Anna és a gyerekek juharszirupos kenyeret ettek. István mindössze egy jerkyt, egy csík szárított marhahúst rágott el. Drágán vették még Toledóban, és István megismételte, amit már akkor is hangoztatott, azt tudni illik, hogy útra ez a legjobb, a jerky, ebben van az erő, nem holmi összevisszahotdogokban. Valaha az indiánok is ezt ették. Imruska ez utóbbi közlést azzal egészítette ki, hogy azok csak por alakban, őrlött bogyóval keverten, és csak a nomád indiánok, mikor vándoroltak, egyébként meg *pemmican*nak hívták.

Aztán tisztálkodtak, lefeküdtek, és Springernél már mindenki aludt. Istvánt kivéve. Ő a függönyön át jó darabig még a mennyezeti lámpa tompított fényét bámulta.

Anna és a gyerekek végigaludták az éjszakát, Új-Mexikó hátralévő és Arizona nagy részét. István kétszer is felébredt. Először Albuquerque-ben, mikor megállt a vonat. Felrántotta a nadrágiát, kiment az előtérbe, és azonosította a várost. Megvárta, amíg utána áthaladnak a Rio Grande fölött, amelyből, bár süttött a hold, a híd vasszerkezete miatt nem sokat látott, és ismét nyugatnak fordulnak, aztán visszatért a helyére. Másodszor meg Arizonában, nem sokkal a határ után. Vízelnie kellett, de a térképet is magához vette. Alighogy elvégezte szükségét, és kilépett a vécéből, egy állomáson állt meg a vonat. Az ablakon kitekintve azt látta kiírva, hogy Sanders. A térképe szerint nagyjából ott kezdődött a hatalmas Colorado-fennsík, azon belül meg a Festett-sivatag és a Navajo-rezervátum. Az állomást elhagyva erősen meresztgette a szemét az üvegen keresztül, de csak hófoltos, dudvás pusztaságot látott. Ezekről eltekintve a nyugat-arizonai Hackberryyig, ahol már nem feküdt vissza, sehol nem verődött fel, még Flagstaffben sem, pedig ott hosszabban időztek.

Hackberrynél már hajnalodott. Az új nap fénye még nem hatolt be a kocsiba, de az állomás lámpáival már versenyre kelt. Nem szállt se fel, se le senki. Üres, néma volt a peron. Csak a mozdony pőfékelt valahol elől. Annál nagyobb mozgólódás támadt bent a kocsiban. Utasok, főként férfiak bújtak elő innen is, onnan is, és az előtérbe, majd a mosdóba igyekeztek. István felöltözött, és követte a pél-

dájukat, de ő előbb a mosdót vette célba. Már egy ideje ismét ment a vonat, amikor az előtérben az ablakhoz jutott, és kitekintett rajta. Feljebb jött a nap, és megvilágította az üres vízmosások szabdalta, enyhén hullámos tájat. Eltűnt a hó, dudvával vegyes gyér fű borította a földet, itt-ott örökzöld bokrok, fák sötétlettek. A töltéstől nem messze lovast pillantott meg. A vonattal egy irányba tartott, és amennyire meg lehetett ítélni, lassan, poroszkálva. Ügyet sem vetett az elrobogó vonatra, még csak a fejét sem fordította feléje. Aztán később, messze egy indián sátrat, egy *tipit* fedezett fel. Ő legalábbis annak vélte, bár furcsállta, hogy fehér színű. Kingmanhez közeledve már jó fűvű legelőket is látott, még lucerna-földet is, bár még csak úgy volt, ahogyan áttelelt, megfakadatlanul, borostásan.

Visszament megnézni, felébredt-e már Anna. Még aludt. Ruhástul melléje heveredett, de előbb betakarta Ilont, akiről közben lecsúszott a közös takaró. Kingmanben nem ment ki az előtéri ablakhoz, pedig azt a térkép alapján nagyobb helynek vélte, és ott megint vártak, a később felhangzó, majd elülő robajból ítélve ellenvonatra, amely megállás nélkül haladt át. Végül csak megint kivitte a kíváncsiság. Megállapította, hogy délnek fordultak, mert oldalról kapják a napot, és ereszkednek. Egy völgyyszerű, széles lapályon haladtak. A növényzet is változott. Megint alig volt fű és dudva is kevesebb, a bokrok, fák pedig eltűntek, mintha felhúzódtak volna a vasútvonaltól keletre eső, a térkép szerinti Hualapai-hegységbe, amelyet deréktájtól felfelé szemlátomást erdő borított. Nemsokára már csak kopár földet, homokot, kavicsot látott mindenfelé és pónaszerű, hórihorgas jukkát, amelyet nem ismert, és így azt sem tudta, hogy a következő település, Yucca, ahol nem álltak meg, erről az agavefélééről kapta a nevét. Yucca után megjelentek a kaktuszok különféle nemei, kicsik, nagyok, vastagok, vékonyak, ágasak, ágatlanok, állók, fekvők, mintha hirtelen ide telepítették és megsokszorozták volna a toledói állat- és növénykert teljes állományát, amelyet Imruskával egyszer megnézett. Ezzel egy időben melegebb lett a kocsi-ban. Lehajolt, és megtapintotta a lábánál a fűtőtestet. Nem fűtöttek jobban, mint addig. Résnyire lehúzta az ablakot, és kidugta a kezét. Kint már nem volt hideg, hanem inkább meleg, és tavaszian langyosnak hatott a menetszél.

A vonat megint irányt változtatott, megint nyugatnak tartott. Addig ereszkedtek lefelé, amíg a Coloradóhoz nem értek. Lassan közeledtek hozzá, mégis olyan volt, mintha egyszeriben, minden átmenet nélkül termettek volna ott. Egyik pillanatban még sívó pusztaságban vágatott velük a szerelvény, a másik pillanatban pedig már a sárgásbarnán hömpölygő, életet adó víz fölött kattogtak alattuk a kerekei. István előtte ugyan észlelni vélte a mozdony irányában valami zöldet, nádat vagy sást, de olyan hirtelenül, váratlanul következett be a találkozás gyerekkori olvasmányainak legendás folyójával, hogy nem tudott felkészülni rá. Megilletődve, szinte zavartan nézte, mialatt átgördültek a túlsó partra.

A Colorado egyszersmind államhatár is volt, és miután átlépték, az előtér megtelt izgatott utasokkal. Aki a kocsi belsejéből nem tudott, az innen akart kinézni az ablakon, innen akarta látni Kaliforniát. István első gondolata is az volt, hogy szól Annának, és közli vele az újságot, azt, hogy megérkeztek Kaliforniába. Beszaladt, és gyorsan felébresztette, mire a gyerekek is felébredtek és előbújtak. Tüstént elbontották az ágyakat, visszaállították nappali rendet, és mindnyájan az ablakra tapadtak, a gyerekek hálóingben, Anna szoknyában, blúzban, ame-

lyeket közben magára kapott. István kissé hátrább állt, karján a kis Ilonnal, aki az egész nagy kíváncsiságból semmit nem értett.

A vonat közben eltávolodott a folyótól, majd visszatért hozzá, és megállt Needlesben, az első part menti településen. Aztán ismét nekilendült, és bevette magát a Mojave-sivatagba. Istvánék elé döbbenetes kép tárult. Nagy, széles síkon vágattak, amely olyan fehér volt, mintha finom sóval hintették volna fel, és semmi, de semmi nem volt rajta, még dudva sem. A távolban, a látóhatáron csipkés tarajú, kopár, lilába játszó hamuszürke, szürkésfekete hegyek. És az egészen, az ürességen, a fehérségen, szürkéségen valami furcsa, erős, éles fény ömlött el, amely úgy vakított, hogy káprázott tőle a szemük, és alig bírták nyitva tartani.

Murányiék is az ő ablakukhoz jöttek, és onnan nézték.

– No, Gábor bátyám, mit szól hozzá? – kérdezte István Gábort. – Itt bajosan teremne meg a búza.

Az csak hümmögött, és csóválta a fejét.

Bámulták még egy darabig, aztán elfordultak az ablaktól, és Murányiék is a helyükre mentek.

Reggeliztek. István azért közben fél szemmel ki-kipillantott, várva, mikor változik meg a táj, mikor látja benne életnek jelét, mikor jelenik meg növényzet, állat, emberkéz nyoma, vagy bukkan fel maga az ember. Nem változott, sem akkor, sem később. Órákig nem, vagy csak annyiban, hogy a sík szélesebb vagy keskenyebb lett, néhol még el is tűnt, hegyeknek, magaslatoknak adva át helyét, és azok közt, azokat kerülgetve vagy átvágva kanyargott tovább a vaspálya, és ahogy ment feljebb a nap, még erősebbé vált, most már valósággal tombolt a szűrős fény. A kocsi-ban már egyáltalán nem fűtöttek, mégis olyan meleg lett, hogy már izzadtak. István lehúzta az ablakot, de gyorsan vissza is rántotta, mert kintől még melegebb levegő csapott be. Egy pillanatig olyan volt, mintha belehelt volna rajta valami beteg óriás, akinek magas láza van. Elfüggönyözték, hogy legalább a nap ne süssön be. István továbbra is szemmel akarta tartani a sivatagot, ezért kiment az előtérbe.

Jött a kalauz, és a következő állomást, Ludlow-t jelentette. Needles óta nem álltak meg. Istvánnak eszébe jutott, hogy még nem állította át az óráját. Elővette, és megkérdezte a kalauzt, hogy helyi idő szerint hány óra. Az megmondta. Tíz egész óra volt az eltérés a keleti időzónához képest, amelyből jöttek. Ennyivel hajtotta vissza az óráját.

Ludlow kis bányatelep volt, ahol csak vizet vett fel a vonat. Ugyan honnan van itt víz, morfondírozott magában István, mikor újra elindulva elhaladtak a nagy víztartály mellett, amelynek töltőcsövéből még csöpögött a víz. Aztán ismét a sivatagra szegezte a tekintetét. Nem akart véget érni, és továbbra is a kietlen arcát mutatta, vagy a még kietlenebbet. Megint síkon futottak, de már nem fehér, hanem fekete síkon, mert mindenfelé fekete volt a föld. Kissé távolabb egy lecsapott hegyű, szintén fekete színű kúp magaslott. Egy kialudt tűzhányó volt az, a térkép szerint a Pujan-kráter. A feketeség rajta és köröskörül mindenhol kihűlt, elporladt láva. Nem volt holtabb a táj, mint addig, de attól, hogy fekete volt, István megborzongott.

Jóságos Isten, gondolta magában, hát ilyen ez a Kalifornia? Hol aratnak itt kétszer egy esztendőben? Hol terem itt narancs, citrom vagy akár szőlő is? Hova jönnek ők, miféle átokverte tájára a Földnek? Csüggedtség fogta el.

Barstow felé közeledve ez enyhült valamelyest. Visszafehéredett a föld, majd átment sárgásbarnába, és István végre növényzetet, dudvát és bokorféléket pillantott meg. Magában Barstowban pedig, ahol az ír a családjával együtt átszállt, csenevész füvet és már fákat is látott, jobban mondva igazi fáknak nézte a jukkafélékhez tartozó, furcsa koronájú, kitárt karú emberalakokra emlékeztető, bozontos józsuákat. Az állomás közvetlen közelében tette ezt a hibás megfigyelést, ahol a sivatag mindjárt kezdődött és ahova kiment, amíg állt a vonat, és legugrolva kíváncsiságból a talajba markolt, amely továbbra is száraz homok volt vagy még inkább sóder. Victorville tájékán meg, amikor a távolban a hóhatár alatt zöldellő meredélyeivel a szemébe ötlött a San Bernardino-hegység, felvidult, és már reménykedett, hogy mégsem olyan rossz a helyzet. Amikor pedig Crestline-nál átjutottak a hegység vízválasztóján, és a másik oldalon lefelé ereszkedtek, egészen megnyugodott. Ott, onnantól kezdve ugyanis színre az a Kalifornia fogadta őket, amelyről hallottak, amelyet mindenki dicsért, amelyben megvalósíthatónak vélték azt, ami Ohióban nem sikerült. Volt erdő, legelő, rét, szántóföld, minden, és egymásba értek a narancsos-, citromos- és dióskertek. Az utak mentén, a parkokban pálmafák álltak mindenfelé, meg egyéb délszaki növények, amelyeknek a nevét se tudták, a kertek tele voltak virággal, és ápoltság gyepe zöldellt a házak előtt, a házak udvarán. És a tetejébe még az évszak is más volt, tavasz, itt már az, meleg, de nem túl meleg, bár hétágra sütött a nap, olyasféle idő, mint Magyarországon van májusban. És minden nyílt, virágzott, még a narancsfák is, amelyeken – csodálkozva állapították meg – egyúttal termés, narancs is volt.

Istvánék mindezt már a kocsi belsejéből nézték. Egészen lehúzták az ablakot, úgy bámultak ki rajta. Imruska, Bözsike, Jancsika még a fejét is kidugta, és Ilont is fel kellett emelni abba a magasságba, mert most már ő is látni akarta, amin a többiek álmélkodnak. Időnként még Anna is kihajolt a fejük fölé. Nem bánta már a léghuzatot, és amikor egy közeli kerítésen valami különlegesen szép, burjánzó, piros futórózsát fedezett fel, kijelentette, hogy itt majd neki is lesz ilyen. Mire Pasadenába értek, elmúlt dél, és a gyerekek már ettek volna, de István azt mondta, most már várjanak az ebéddel, mert nemsokára Los Angelesben lesznek. Anna gyorsan vékonyabb ruhát adott rájuk, összeszedték és elpakolták a holmijukat. A bilít még egyszer elő kellett venni, mert Ilonnak pisilhetnékje támadt, de mielőtt befutottak volna a Grand Stationre, végzett, és így azt is el tudták csomagolni.

A sok virágtól illatos, az óceán közelétől puha volt a levegő. Még az állomás-csarnokban is, a zártság, a mozdonyok füstje ellenére is. A poggyászkocsinál átvették a poggyászukat és újból feladták. Most nem vitették hordárral. Tanultak Chicagóból. Egy részét a biciklin tolták. A másik vonatot könnyen megtalálták. Az már egy másik vasúti társaságé, a *Southern Pacific*é volt, és Santa Barbaráig közlekedett. Miután beszálltak, megebédeltek. A gyerekek sajtos szendvicset ettek, amelyet az állomáson vettek. István és Anna megint szalonját. Anna beérte volna a coloradói tejjel is, de ki kellett önteni, mert a sivatagban a nagy melegben forraltan is megromlott. Mire végeztek, elindult velük a vonat.

Még ki sem értek a városból, máris hegyek közt jártak. Ezek másfélék voltak, mint az eddigiék, alacsonyabbak, de meredekebben futott fel az oldaluk. Lent, a

lábukon magas fű nőtt, itt-ott egy-egy fa is állt, fénylő levelű, magányos, terebélyes, de feljebb csak bozót borította őket, deréktól felfelé meg az sem mindenhol, sok helyen kikandikált a kő, a szikla, az ormaik pedig kopaszon virítottak. Nem-sokára a Santa Susanna-hegységben voltak, aztán Burbank következett, majd San Fernando. Newhallig egyfolytában kapaszkodtak, utána nyugatnak fordultak, és leereszkedtek a Santa Clara folyó völgyébe, és azt követték. Erre már magasabb hegyek is voltak, főként az északi oldalon. Rancho Cumulusban, amely mindössze egy tanyából állt, gyerekek jöttek a kocsijuk ablaka alá, és narancsot kínáltak, öt centért kettőt, tíz centért meg ötöt. Csorgott a nyáluk érte, de nem vettek, mert drágállották. Piru után egy oldalvölgyben István mintha olyasfajta tornyot pillantott volna meg, mint amilyen a Union Oil of California hirdetésében szerepelt. Fillmore előtt egy jelzőnél hosszasan vesztegelt a szerelvény. Egy kerítés nélküli nagy narancsos húzódott a töltés mellett, és a fák alatt tele volt hullott narancssal a föld. István éppen az előtérben tartózkodott. Gyorsan kinyitotta az ajtót, leugrott, és bement az első fa alá. De mindjárt hanyatt-homlok rohant is vissza, mert alighogy lehajolt, hogy felkapjon pár szemet, lövések dördültek, és nem messze tőle golyók csapódtak a földre. A narancsost őrizték, és nem is akárhogyan, bár aligha akarták kioltani az életét, csupán figyelmeztették. Anna, aki az ablakból látta, mi történt, sápadtan nézett rá, ő pedig értetlenül csóválta a fejét, miután visszaült a helyére.

– Mi volt az? – szölt át Gábor a másik oldalról. – Mintha lőttek volna.

– Igazán? Én nem hallottam semmit – felelte István.

Már leáldozóban volt a nap, mikor megérkeztek Santa Paulába. Más is szállt le az állomáson, és felszállók is voltak. Mindnyájan a poggyászkocsihoz mentek. Miután kiadták a poggyászsukat, elment a vonat, és kiürült a magas deszkapepon. Istvánék két részletben levittek mindent az állomásépület sarka elé, ahol két utca keresztezte egymást. Az egyik utca a közeli sorompónál átvitt a síneken, és forgalmas volt, a másik utca az állomás utcája volt és majdnem néptelen. Nem tudták, merre induljanak. Tanácstalanul topogtak ott egy darabig az elhaladó lovas kocsikat, könnyű bricskákat, bicikliseket és gyalogosokat nézve, amikor egy jöl öltözött, középkorú asszonyság lépett hozzájuk.

– Jó napot – köszönt rájuk. – Hogy utaztak? – kérdezte kedélyesen, bizalmasan, mintha ismerné őket. – Nem kell-e szállás?

– De – felelte István, majd sietve hozzátette: – Önnek is jó napot, asszonyom.

– Mrs. Lauren vagyok, burdom van itt a közelben – mondta az. – Nálam van szabad hely.

István bemutatta magát, a családját és Murányiékat is.

– Jó, akkor jöjjenek utánam – nyugtázta Mrs. Lauren. Felkapta Árvaiék elemozsiás kosarát, és nekiiramodott.

– Pillanat – állította meg István.

Megfogatta Imruskával a biciklit, a kormányra akasztott két bőröndöt, a legnagyobbat, egy hajókoffert hosszában élére állítva a vázra kötözte, Anna Ilont a karjára véve megragadta a ruhás táskát, a maradékon pedig Imruska és Bözsike osztozott, de úgy, hogy Jancsikának is jutott egy dobozka, és mindnyájan elindultak az állomás utcáján.

Bolond torony*

7.

Apa és anya elolvasták a zárójelentésemet, látták, hogy nincs komoly bajom, megnyugodtak. A kezem még fel volt kötve, de kezdtem magam összeszedni. Eltűntek a pihék a karomról, lábamról. Nem firtatták a részleteket. Tudtam, hogy apa nem fog örülni, ha leszerelnék, amit elkezdesz, fiam, fejezd be, csináld végig. Ő is kibírta. Pedig az keményebb volt. De nem mondott semmit. Elfogadták, hogy újra otthon vagyok. Visszakapták a kisfiukat. Napközben dolgoztak, én meg élvezem a magányt, és készültem a „lefűvezésre”. A felülvizsgálati bizottság megsemmisítheti a zárójelentést.

Besüt a kora tavaszi nap, meztelen talpam alatt a hideg konyhakő, a szobában a puha szőnyeg. Fekszem az ágyon, hagyom, hogy a fejemben a képek kuszán kövessék egymást. A körlet, az őrszoba, a reggelek a szekrényben kuporogva. Lőtér, alaki tér, Landeszman major, kórház.

Marcus Aurelius annál a résznél nyílt ki, hogy az istenek megajándékozták őt egy csodálatos gyógyszerrel „vérköpés és szédülés” ellen. Kikeresem a nagylexikonban az atropint. Nadragulyából előállított, erős, kábító hatású mérreg, népi nevén szépasszonyvirág. Az asszonyok régen a szemükbe csepegtették, hogy csillogjon. Ha kiskoromban valami butaságot csináltam, apám azt mondta, te, te, nadragulya!

Beírtam az új szavakat a MNOSZ 5617-es szabványméretű dossziéba: csecsebogyó, billentyűemelő-rugórögzítő-csavaranyacsap, eszdépékáhátétées, hákászcsepéeszvé, fraktúra, herevere, káká, hikomat, atropin, ciba, szépasszonyvirág. A dosszié tele van papírcetlikkel, a jelentések vékony, láthatatlan damilon lógnak a szavakról.

Lecseréltem a kezemen a kötést, a véráláfutás följebb húzódott, elhagyta a körömágyat, az új, sarjadzó köröm kezdte lefeszíteni a régit. Ritkán mentem utcára, furcsa érzés volt, bőrzött a fejem, megszoktam, hogy mindig sapka van rajtam.

Zakariás tartozott egy réteges krémmel a Belvárosiban, vártam, hogy leszereljenek. Utána majd veszünk egy üveg bort, fölme gyünk valamelyikünkhöz, heverés zünk az ágyon, bagózunk a plafont nézve, és csak úgy közben-közben szólalunk meg, véletlenül, hogy valami fontosat mondjunk.

Találkoztam a régi haverokkal, Fricivel, Tomkával, mintha semmi nem változott volna. A mozdulatok ismerősek, az élet elviselhető. Nem lepődnek meg, nem furcsállják, hogy újra velük vagyok. Más cigarettát szívnak, de a témák

* A regény előző fejezetei a *Jelenkor* 2007/4; 2008/10; 2009/9; 2009/10. számában olvashatók.

ugyanazok. Zene, tanulás, meló, bulik, utazás, foci, csajok. Ültünk a Rézkakasban, gyufásdobozt pöcköltünk a foltos abroszon. Frici vett a dollárboltban egy műanyag dobozos Philip Morrist, a bátyjától kapta a pénzt. Vagy a bolt előtt álló seftesektől? Nem dobja el a dobozt, beleteszi a Filtolt. Menősködik.

Nyitott szemmel álmodom.

Fölmegyek Kamillához, az új lakásukba, anélkül, hogy telefonálnék. Csak úgy, véletlenül. Januárban cseréltek lakást, most néhány sarokra laknak tőlünk. Az anyja, Zsuzsi néni nyit ajtót, gyanakodva néz, kezét a köténybe törli, a gáztűzhelyen pörkölt rotyog. Kamilla nincs itthon, de megvárhatom a szobájában. Mutatja, merre van, és magamra hagy. Kamilla szobájában nyoma sincs a régi pedáns rendnek, az ágy vetetlen, lemezborítók a földön, az ablak peremére zongorabillenttyűket rajzoltak. Leülök a székre, rágyújtok, ösztönösen be akarom gombolni a zsebem. Nincs gomb. A civil élet örömei. A polcon, a hátsó sorban, a lányregények mellett találok egy üveg dugikonyakot. Meghúszom, ülök még néhány percet, aztán megkezdem a tervszerű visszavonulást. Zsuzsi néni nem marasztal. Hűvös szél fúj a Duna felől. Egy gyerek a játszótéren rám lő műanyag pisztollyal.

Néhány nappal később a Múzeum körúton sétálok, a fák árnyéka pókformát rajzol a járdára. Elhúz egy villamos, az emberek unott képpel néznek. Meglátom Kamillát, nagyot dobban a szívem. Jön a napfényes utcán, csukódik, nyílik a két meztelen lábszára, mint az olló, elmetszve a fényt. Átöleljük egymást, szétválunk, a szemében a könnycsepp, ami sosem gördül le. Ülünk az Ibolya presszó cső alakú, sötét helyiségének a végében. Megsimogatnám a combját az asztal alatt, ne, mondaná nyugtalanul, kérlek, ne. Egy tincset húzogat a füle mögött, ez új mozdulat. Benne van az elmúlt fél év. Dúdol, de ez valahogy nem a gondtalan öröm dallama, kénytelen követni ezt a belső hangot, nem tud ellenállni ennek a benne dudorászó valakinek.

Nem udvarolok, nem nyomulok, pedig talán engedné, hogy a combján maradjon a kezem, a vállam kifacsarodna, de a világ minden kincséért sem venném el, úgy tennénk, mint akik beszélgetnek, és mikor megmozdulok, kihasználná az alkalmat, és elhúzná a lábát. Inkább nem is kísérletezem. Beszélgetünk, sokat megélt, régi barátok.

Nem vették fel a Zeneakadémiára, az apja először azt akarta, hogy menjen el dolgozni, aztán mégis beíratta egy előkészítőre, és szerzett neki egy másik hegedűtanárt. Egész nap otthon ül, gyakorol, cigizik, kávézik, olvas, tévét néz, telefonál. Hónapok óta délben kel. Mintha beteg lenne. Az osztálytársak szétszéledtek. Lakást cseréltek, ez volt a legnagyobb esemény. Fiúk? Á, semmi. A közös múltról nem beszélünk, a hengerítésekről, a szakításról a Bimbó sörözőben. Az a benyomásom, hogy unatkozik. Nem most, nem velem vagy nem csak velem, hanem úgy általában végigunatkozta az őszt és a telet, és talán már kezd beletörődni, hogy egész életében unatkozni fog.

Március közepén levettem a kötést a kezemről. Híztam néhány kilót, az arcom kikerekedett. Hátra volt a lefűvezés, az életem még mindig ideiglenes, átmeneti. Még bármi történhet. Erre az utolsó feladatra koncentrálok. Kamillával moziba, könyvtárba, presszókba, klubokba járunk, belógunk a Zeneakadémia kakasülőjére, azt hazudjuk, főiskolások vagyunk. Szombaton táncolni viszem az OSC vívótermének a Puskin mozi fölötti diszkójába. Forgatni kéne, hogy elszédüljön, de már nem emlékszem, merre. Csak lötyögünk egymással szemben, ke-

zünkben sör, így is jó. Hármat rezeget a melle, mert kicsi, de lehet, hogy a gyaloglásnak és a táncolásnak más a rezgésszáma. Egyfelé lakunk, hazakisérem, puszipuszi, jó éjt. A kezét sem fogom meg. Nem sietek, nem erőlködöm. Talán impónál neki, hogy nem erőszakoskodom. Kíváncsivá teszi. Másképp néz rám.

Elővettem a borítékot, amiben tavaly ősszel faleveleket küldött a laktanyába, hogy ott is velem legyen a pesti ősz. Elszáradtak, összetöredeztek, elmorzsolódtak, ki se tudom venni őket a borítékból. Itt-ott látszik a tinta nyoma, rájuk írta, hogy hol szedte őket, Tabán, Dunakorzó, Városliget.

Egyik este Interbrass koncert után beülünk a Tüköry sörözőbe. Tízre haza akarok menni, Kafka *A kastélya* lesz a kettesen. Megiszunk egy sört, valahogy a katonaságra terelődik a szó. Elkezdem, nem megy. Idétlen zagyvaság. A hatásbemutató az első napon. Bodag és Sós megkanalazza Egresicset. A Bolond torony. Milyen volt a ködös répföldön őrá, Kamillára gondolni. Felírtam a nevét a párás ablakra. Bernát és Zakariás, Gyilok papa, Mikos Laci, Fábián és a többiek. Cserbenhagynak a szavak, hiába erőlködöm. Zakariás azt mondta, a szavak sorban vannak, a valóság halomban, körbetekerheted mondatokkal, földíszítheted, gúzsba kötheted, mégse kerülsz belülré.

Nem akarom, hogy Kamilla igyekezzen, nedves szemmel hallgasson, arcán az erőltetett szájalom kifejezésével, ez előre felidegesít. Inkább kérek még egy sört.

Később átül az asztalunkhoz egy pasas, tompán, mélyen részeg. Kemény, rovátkolt pofahús. Azt mondja, tegnap szabadult a Csillag börtönből. Meghív egy italtra, a végében érzem, hogy oldódik bennem szét a sok sör.

Már nem is próbálja leplezni, hogy Kamillára utazik, Kamilla a közös ivás tétje. Hozzá beszél, bámulja, falja a tekintetével, mintha ott se lennék. Kamilla rá akar gyújtani, az égő gyufát a csupasz, kérges tenyerén kínálja neki.

Valahogy sikerül fizetni, kimenekülünk. Megkerüljük az örökmécsest, látom, hogy jön utánunk, látja, hogy látom, ordítani kezd. Megfogom Kamilla kezét, hogy ne féljen, és hogy jelezzem, összetartozunk. De csak jön utánunk, káromkodik, gajdol, átkozódott. Álljak ki vele, mint férfi a férfival, szétveri a pofámat, a csajomat meg rongyosra keféli. Ötvennégy kiló voltam, szemüveges, a bal kezemen kötés. Kamilla reszketett.

Befordultunk a Honvéd utcába. Elhalkultak a léptei, de aztán megint hallom, hogy szívósan, kitartóan caplat utánunk. Nem néztem hátra, hogy ne tekinthesse kihívásnak a hátrafordulást, jelnek a támadásra. Elértük az Alkotmány utcát. Ha megállunk Kamilláék kapujában, amit ilyenkor már bezártak, és elkezdünk a kulcsokkal vacakolni, utolér, és a kapualj csapdájába kerülünk. Tovább mentünk. Ő kitartóan követett. Hirtelen elengedtem Kamilla kezét, és szembefordultam vele.

Nem ő volt, egy kalapos bácsi sétált utánunk.

A sittes a Szalay utcánál feladta, lemondott rólunk, elkanyarodott, szegény öreg pedig épp akkor fordult be a sarkon. Bámultunk egymásra. Mondtam neki, hogy semmi gond, menjen. Intett, hogy nem, menjünk csak mi elől.

Javasoltam Kamillának, hogy az ijedségre igyunk valamit nálunk, a szüleim kint vannak a telken.

Az ágyamon fekve nézzük a piros kis Junoszyt, és Ararát konyakot iszunk. Maximilian Schell játssza K-t, a földmérőt. Nyomnak a könyvek a derékaljban, félek, hogy Kamillának kényelmetlen. Egyszer csak ott van a karomban, lágy a

haja, a teste forró a ruha alatt. A nadrágomra teszi a kezét. Akkor olvadok szét, mikor sáros rögek kezdenek zuhanni K. koporsójára.

Nem mondtuk ki, hogy megint járunk, és azon sem gondolkoztam, hogy szűz vagyok-e még. Három hónap volt a születésnapomig. Egyik este Kamilla megkérdi, mi lenne, ha felíratna fogamzásgátlót. Szédülten bólogatok. Bisecurin vagy Infecundin? Rábízom. A ciklusához igazodva szedni kezdi a tablettákat. Várni kell. Számoljuk a napokat. Bulikba, koncertekre járunk, most már kézen fogva kísérem haza. Levél jön a kieg-től, kitűzték a felülvizsgálat időpontját. Fölhívom Mikos Lacit, az apja veszi fel, Laci még mindig kórházban van.

Azon a tavaszon sokat esik az eső, és megnyílik a Skála Nagyáruház Budán. A srácokat tavaszi hadgyakorlatra vezényelték a Bakonyba, utána Bernát hazajött jutalomszabadságra, a Bajkálban találkoztunk. Zakariás továbbra se hajlandó szabadságot kérni, karácsony óta nem volt otthon. Egyszer meglátta Bernát leveleit a szekrényben, amiket attól a huncut szemű, dundi lánytól kapott. Mennyi levél, megfoghatom? Kivett egy borítékot. Mintha virág lenne, megszagolta. Az egész olyan váratlan és értelmetlen volt, hogy Bernát se szólni, se közbeavatkozni nem tudott.

Egy optikusnál rendeltem szemüveget a zárójelentés adatai alapján. Felpróbálom, foltokat látok, azonnal megfájdul a fejem. Nem tudom, mi lesz, ha a felülvizsgálaton betűtáblát olvastatnak, mit mondok, visszagyógyult? Először otthon, a lakásban próbálok vele közlekedni. Egy órát mindennap. Aztán lemerészkedem a térre. Szédülök, émelygés, a hangok felerősödnek, gyerekzsivaj, állványozók kopácsolása, madárfütty. Odaszól a csősz: Mi van, öcsi, eltévedtél?

A seb beforrt a kezemen, a duzzanat lelohadt, kicsit már tudtam mozgatni az ujjam. Az új köröm tolta le a régit. A fürdőszobában, a mosdókagyló fölött feszítem le a sárga, kiálló körmöt, alá lehet nyúlni. Behozom a Moszkovszkaja vodkát a bárszekrényből. Meghúzom, rálocsolom a sebre, megint tépni kezdem, az eleje kezd elszakadni a bőrtől.

Fábián kipattintja a bicskát, és a csizmába gyömöszölt kutya fölé hajol.

Tovább húzom, folyni kezd a vér, lelocsolom, a zsibbadás felugrik az államba. A lógó köröm alja még mindig a húsba tapad. Húzom, az egyik fele kiszakad a körömágyból, lehunyom a szemem, megtántorodom. Eszelősen vihogok. Két hosszú korty a vodkából, aztán megfogom és kitépem. Kirántom, kiszedem, leválasztom, kiszaggatom. Tele vagyok gyűlölettel. Kifújom a levegőt, mélyeket lélegzem. Rózsaszín lé kering a lefolyóban. Kényszerítem magam, hogy szavakat, kifejezéseket soroljak, vérözön, vértenger, vérpatak, vérségi kötelék, vér-mérséklet, a vér szava, vérig sért, vér tapad a kezéhez, a vérében van, vérévé vált, rossz vért szül, vért kíván. Nevetek, nézem, hogyan folyik ki belőlem, lemosom, a hideg víz lefagyasztja a fájdalmat. Becsavarom egy zsebkendőbe, elartatom magamtól, minden lépésre kettőt lüktet. Lefekszem a szobában az ágyra, vékony vércsik bukkan elő a zsebkendő alól, leszalad a könyökömig.

Nem kell rá kötés, hadd lássák. Kilenckor kell megjelennem a bizottság előtt. Gyönyörű tavaszi nap, hibátlan, kék ég, szikrázó napsütés. Leszállok egy megállóval a kieg előtt, és a fal felé fordulva kicserélem a szemüveget.

Két ór áll a kapuban, ellenőrzik az adatokat. A folyosó vége vakfalba ütközik,

ott kell leülnöm, mielőtt behívnak. Pihentetem a szemem. Azon töprengek, hogyan beszéljek velük. Civilben vagyok, a hajam ránőtt a fülemre, gúnyolódásnak tűnhet, ha vigyázzba vágom magam, tisztelgek, jelentek, satöbbi. Ne játssza itt nekünk a bazári majmot! De az is lehet, hogy elvárják, hivatalosan még katona vagyok. Mindenesetre nem kéne túl lazára venni a figurát. Egyszerű, rövid, egyenes válaszok, nincs takargatnivalóm. Rossz a szemem, félig megvakultam, finoman jelzem az emiatt érzett aggodást, ez életszerű. Megtört leszek, de nem kuncsorgok szánalomért. Döntsenek a legjobb belátásuk szerint, én azt elfogadom, bármi legyen is, nem fogok lázadozni.

Nyílik az ajtó, belépek a terembe, és abban a pillanatban ténylegesen és tökéletesen megvakulok. Szemből ömlik be a fény a nagy ablakokon, nem látok semmit. Jó napot, mondom, a fejemet katonásan megbiccentem. Fővetés. Előrenézek, ahol a felülvizsgálati bizottság katonaoorvosait sejtem. Fényfalból kihalásos vibráló formák. Hallom, érzem, hogy ott vannak. Egy dohányzástól fátyolos hang kikérdezi az adataimat, próbálok arrafelé fókuszálni. Hogy van, kérdi? Köszönöm, megvagyok, csak aggodom a szemem miatt. Meg a kezemet is meg kell még műteni. Egy ingerült hang jobbról: A keze? Mi baja a kezének?

Ott van a zárójelentésben, szalagszakadás.

Papírzigécs, Dohány százados körbeadja a zárójelentést. Suttognak. Ingerült alezredes morog valamit. Remeg a szám széle. Legszívesebben levenném, és zsebre gyűrném az arcom. Megint összesűgnek. Dohány százados megköszöri a torkát, rossz hírt kell közölnöm önnek, honvéd elvtárs. Betonná válok, süllyedek a földbe, a fülem zúg, nem értem, amit mond, a szavakat külön hallom, de nem állnak össze mondattá. Elhallgat. Bólintok, értettem. Távozzak? Vagy ez valami trükk? Állok a fényözönben. Hogy merre az ajtó, csak nagyjából sejtem. A neszekből rájövök, hogy most egymás elé tolják, és sorban aláírják a papírokat, a végén nagy döntésekkel lepecsételik őket. Valaki föláll, befejezettnek tekinti az eljárást. Megcsikordul a székláb, sötét paca nő az ellenfényben. Gyufasercenés, cigifüst.

Tessék, hallatszik hirtelen közlő, az éles sziluett nyúlványt növeszt magából. Itt a határozat, a zárójelentés, a személyi igazolványa, katonakönyve.

Távozzat. Köszönöm. Viszontlátásra.

Megfordulok, összefolynak a foltok, nekimegyek a csukott ajtónak. A csattanásra abbahagyják a beszélgetést, csend támad. Most mind engem bámul. A szemüvegkeret alatt meglátom a kilincset, feltépem, kimegyek, elindulok a folyosón. Várom, hogy felcsattan mögöttem egy hang: Honvéd elvtárs, jöjjön csak vissza egy percre! Eljutok a kijáratig, kilépek a fénybe. Még mindig a kezemben szorongatom a papírjaimat. Az egyik kapus mond valamit, röhögnek. Magasan ragyog fölöttem az ég, valahol a távolban villamos csörömpöl. Befordulok a sarkon, kicserélem a szemüveget, újra látok. Próbálom összerakni Dohány százados szavait, rossz hírt kell önnek közölnöm, honvéd elvtárs, megköszöri a torkát, kivár, ön a Népköztársaság katonai védelmével kapcsolatos ismeretek és készségek elsajátításában a továbbiakban nem tud részt venni, mert a mai napon a felülvizsgálati bizottság döntése értelmében egészségügyi okok miatt a „békében alkalmatlan, háborúban szakszolgálatos” besorolást kapta.

Aznap délután, Kamilla az ölemben ül, csókolózunk, rúztól illatozik az ajka. Végigtapogatom a számmal az arcát, orrát, állát, fülét, szemöldökét, az ismert, mégis ismeretlen tájat. Feláll, leveszi pólóját, eltűnik a kifakult atomsorompó jel. Hátranyúl, kikapcsolja a melltartót, azt is a padlóra ejti. Fátyolos szemmel néz, lehúzza a nadrágján a cipzárt, kibújik belőle, ledobja a póló és a melltartó mellé. A bugyit is leveszi. Eldeformálódott köldökét bámulom és a fázástól feszes ráncokba ugró mellbimbókat. A melléhez érek, szemét lehunyja, hangosan lélegzik. Becsukja az ablakot, elhúzza a függönyt. Mögém áll, érzem a tarkómon a közelségét. Könnyű karja hátulról fonódik a nyakamba, a melle eleven súly a vállamon. Érzem, hogy dobog a szíve. Kezdek megőrülni. Ne olyan mohón, mondja, lassan, ne siess. Szeretlek, mondom, és döbbenet nézek vissza a szóra, mint egy átugorhatatlannak hitt akadályra. Szinonimákat sorolok magamban, szeretlek, imádlak, istenítelek, bálványozlak, rajongok, bolondulok érted.

Nem tudom, hogy a zoknit is levegyem-e. És hogy mit csináljak a lábammal. Ölelkezünk, nincs az izmaiban az az óvatos merevség, mint tavaly. Rám fonódik, nem akar lehengeríteni, nem akar megszabadulni tőlem, nem taszít el. Becézgetem, ő is engem, és egyszer csak ott vagyok benne. Összeütődik a csípőnk, el kell találni a ritmust. A lábujjaim begörbülnek, forró hullám csap át fölöttünk. Odahajolok, érzem a könnyei illatát. Puha a bőre, a könnyek fölmelegítik a kezem, ahogy letörlöm őket. Bámul rám döbbenet, sírástól kitágult, tiszta szemmel.

Fölébredek, az ablakban napfényes tavaszi délután. Gyerekek ricsajoznak, a tizenötös busz fékje sziszeg. Egymás mellett fekszünk, egyenletesen lélegzik, mintha a lehelete mozgatná a függönyt. Milliméterenként húzom le a melléről a takarót. Szoborszerű. Tökéletes. Ketyeg az óra.

Leszereltek, elvesztettem a szüzességem, és még csak fél négy. Nagyon kívántam egy pohár italt.

A párnába fúrtam az arcom, megint elaludtam. Mire felébredtem, egyedül voltam a szobában. Kamilla egy levelet hagyott a párnán, hazament, este találkozunk, csók.

Lepörgetem magamban a nap eseményeit, mit csináltam jól, mit rosszul. *Tudom*, hogy most, *teljesen* boldog vagyok.

Elképzelem Kamillát, tesz-vesz, dúdol, lemegy vásárolni, rágyújt, beszélget az anyjával, ártatlan arccal hétköznapi cselekvésekben vesz részt, és senki nem tudja, hogy egy órája mit műveltünk az ágyban.

Fölkeltem, lezuhanyoztam, az oldaltáskámba tettem a dossziét a különleges szavakkal, és kimentem HÉV-vel az Óbudai-szigetre. Lesétáltam a Dunához. Langyos, tavaszi idő, a kutyatej sárga golyói a tavalyi, elszáradt levelek közt. Ke-restem egy tisztást, elővettem a dossziét, és a tűzrakó hely fölött meggyújtottam az egyik sarkát. Nehezen akart lángra lobbanni, aztán viszont annál nagyobb tűzzel égett. Sercegeve pattogott, lihegett, szikrázott benne a sok papír és tinta, szállt a pernye az ágak közt. A parazsat betiportam a földbe, addig döngöltem, míg nem is látszott, hogy nemrég tűz égett, a föld elkeveredett a hamuval. Leültem, nekidőltem egy fának, elszívtam egy cigit.

A madarak a tűztől elcsendesedtek, most lassan kezdett visszatérni a hangjuk. A szálló pernye finom réteget képezett a tárgyakon. Hozzáérek a fához, de nem a fához érek, hanem a *fa* szóhoz. A nap a hegyek fölött áll mozdulatlanul.

Három évvel később elutaztunk a tengerhez. Forró augusztus, a pálmalevelek hegye megpörköldött. Találtunk a fürdőszobában egy skorpiót, poharat borítottam rá, kitettem a teraszra. A motel recepcióján, egy prospektusban vettem észre az egyik sziget fölött az FKK feliratot. Csak egyszer úsztunk át, a kristálytisza vízben láttuk az árnyékunkat a tengerfenék homokján. Kamilla szégyenlős volt, nem akart nudizni, inkább a fősziget fürdőruhás strandján napoztunk. Utolsó este láttuk meg a plakátot, neveltünk rajta, hogy Sziget Szépét választanak.

Kamilla sminkeli magát, újrateremti a fikciót. Megrázza a haját, dúdol, ceruzával álcázza a kis ráncokat a szeme körül, eltűnnek a székszis árulkodó nyomai.

Két tarka inges fiú áll a pódiumon: voláre, ó-ó, kántáre, o-o-o-ó. Közben egy rekedt gitárszóló is hallatszik, hálósákos, bórsarus horda bulizik a parton. Elkezdődik a műsor, a lányok táncolnak, énekelnek, és én, bár nem először vagyok tanúja, elhűlve figyelem Kamilla átváltozását. Egyedül áll a színpadon, az *Ez a kis Lészed* című csángó dalt éneкли lehunytt szemmel. „Nem kell nékem senki párja, ha az enyém el van zárva.” Mintha nem is ő lenne, a mély, alt hang olyan tartományokból üzen, amikről fogalmam sincs. Fergeteges siker, a közönség állva tapsol, éljenez, ő az est fénypontja. Bedobom az egyik üres poharat a bokrok közé. Aztán még egyet. Senki se figyel.

A szakállas műsorvezető bejelenti, hogy megszületett a végeredmény, kihirdeti a harmadik, a második helyezettet, aztán a zenekar tust húz, tapsvihar, kiabálás, vakuvillanások. Kamilla köszönetet rebeg a mikrofonba. Állok hátul, és bámulom a csillogó káprázatot. A tengerparton szeretnék lenni, a hordalékszagban, ahol az a szakadt társaság randalírozik. Rossz bort inni, meztelenül fürödni, füvet szívni, megkeresni azt a másik Kamillát, akivel a kaliforniai tengerparton találkoztam, egy fán akarok ülni, összeragasztózva, zsákkal a vállamon, abban a fantasztikus laktanyai álomban.

Később lesétálunk a partra. Már nincs ott senki. Kagylók ropognak a lábunk alatt, a víz szabályos csíkokba redőzi a homokot. Kamilla levette a díszzeit, a selyemszalagot, a virágkoronát. Hallgat, nem tudom, mi jár a fejében.

Búcsúcsók nélkül alszunk el.

Átmegyek a Rajcsúron, sárgán dereng a laktanya fala. Kiszöktem. Palánkbérlet. Odamegyek a szoborhoz, egy kő alól kiveszem a nejlonba csavart fegyvert. Ezért állt meg mindig Tóth Gazsi, ide dugták még szeptemberben, miután összeverekedtek a váposokkal. Fábiánnal ittak versenyt, ki a legény a gáton, a laktanya felé vettek még egy üveg pálinkát, akkor futottak bele az őráratba. A másnapi azonosítás előtt Tóth levonult a Kékcsempésbe a korábbi büntetését letölteni, Fábián külső körletet takarított. Igen, ez volt az ő kis közös titkuk. Kiveszem a nejlonzacskóból, a nadrágomba tűzöm, rá a zubbonyt. Hideg a fém, fázik tőle a hasam. Hátul mászom át a kerítésen. A hizlalda fojtogató bűze, disznóröffenések. Még nem fújták el a takarodót, a folyosón katonák téblábolnak. A végében találok meg Fábiánt, Halinával és Szabíccsal snapszerozik. Dugulj el, mondja, mielőtt megszólalnék, de valamit megérez, elküldi az embereit, komolyan, elgondolkodva mondja, nyúzzalak vagy boncoljalak? Érzem az övembe tűzött fegyver érintését. Azt mondja, ő csak azért szállt rá Mikosra, hogy szedje már össze magát, legyen férfi, ne ilyen takony. Hirtelen rúgja ki a lábam, rám térdel, lovagol a hátamon, érzem a szájszagát. Sikerül kifordulnom alóla, felugrom,

ráfogom a pisztolyt. Megdermed, gonosz szépség villan, elismerés, büszkeség, magány. Ha lelősz, futkosóra vágnak. Ha nem lősz le, én verlek agyon. Válassz, pajtás. Tiszta erőből meg akarom húzni a ravaszt, de a kezem nem engedelmeskedik. Magam felé fordítom a csövet, a számba dugom, Fábián kiveri a kezemből, nekizuhanok a falnak. Fölveszi a földről, elismerően méregeti a súlyát. Igen, ő volt az, mondja. Mikos a ház mögött hugyozott, ő utánament, elkapta. Ha lerokadt, felhúzta, aprította, csépelte a fejét, aztán lelökte a füstölő fal mellé, és ott hagyta. Most rajtam a sor. Nem fáj, de tudom, hogy nem fogja abbahagyni. Fuladok, csikorgatom a fogam. Kamilla ébreszt, a vállamat rázza.

Egy ideig csak nézek rá, nem ismerem meg.

Átkélik a hajnal a függönyön.

Vége a nyaralásnak, megyünk haza, a busz erőlködve kanyarog a serpentin-en. Alattunk az öböl, árbocerdő, az ég és a víz egybeolvad. Babérbokrok, fügefakert, fehér macska oson a kerítésen. Némán ülünk egymás mellett, a szépségkirálynő és én. Nem szólunk egymáshoz. Dúdol, jól elvan magában. Arra gondolok, hogy soha nem tudom meg, mi lettem volna nélküle.

Mikor ősszel elkezdtem a főiskolát, Zakariás a kaposvári katonai börtönben a büntetését töltötte. Tiltott határátlépési kísérlet, két év futkosó. Nem váltotta be az ígérését, nem hívott meg réteges krémre a Belvárosiban. Tanár se lesz belőle. Ahogy belőlem se, de ezt itt senkinek nem mondhatom el. Volt katonatársaim a lyukasórákban a díszmenetet gyakorolják a főiskola udvarán. *Viccből.* A csajok előtt játsszák az agyukat. Ho Shi Minh Tanárképző Főiskola a Gagarin utcában.

Nemrég megtudtam (Bernát írta meg az iwiw-en), hogy Zakariás abban az alföldi városban él, ahol a nagyszüleim laktak. Ahová azon az utolsó nyáron elstoppoltunk Kamillával, és a kollégiumi ágyban lehámozta magáról a kezemet.

Kocsival mentem, délre értem oda, kivettem egy szobát a város főterén. Már nem éltek itt rokonaim.

Annyit tudtam, hogy Zakariás a dohányszárítóból ment nyugdíjba, és a régi telepen lakik, lent, a Csisznyikón.

Kertes ház, kutya rohan a kerítéshez. Az ajtóban áll, a himlőhelyekről ismerem meg. Sötét mandulahéj. Gurgulázó hangot hallat, a kutya maga alá csapja a farkát.

Kezet fogunk, mondom a nevem, bólint, mutatja, jöjjenek be.

Bent egy lány, neki is bemutatkozom, Csipkésnek hívják, az önkormányzattól van, épp egy ételhordót szed szét.

Zakariás üveget vesz elő, tölt két pohárba, koccintunk.

Mióta lakik itt, kérdem, de csak fújja a füstöt.

Hirtelen bevillan, hogy ez az egész a Pikó-tanyára hasonlít: az öreg, a lány, a kutya. Tinka, a sebhelyes karjával, amibe bele kellett csípnem. *A ráéhezés.*

Erre jártam, hallottam, hogy itt lakik, benéztem.

Jól tettem, mondja.

Néhány mondatban elmesélem, mi történt velem azóta.

Szóval író lettél.

Ő is elmondja, hol dolgozott, merre, de most már itthon van, nyugdíjas. Csönd. A lány megterít, kardigánt vesz.

Hallgatunk. Nincs értelme maradni. Felállok, kézfogás, egyenesen a szemembe néz.

Együtt ettük a kopaszkenyeret, ez egy mondat. Esténként, ülve a stokin, egy Tinten Pennel a naplóját írta. A fültövénél van egy himlőhely, közben azt simogatta. Sötét haj, dudoros homlok. Ha elmosolyodik, az arcából előbújnak egy kisfiú vonásai.

Egyszer sétáltunk Battonyán, vasárnap volt, munkaszünet, gyerekek rohantak ki a bokorból, és valamit himbált az egyik ág. Egy macska volt, a teste hihetetlenül meggyúlt, már nem tekergett, nem rángatózott, csak nézett üveges szemmel. Zakariás leakasztotta, letette a földre. Ott hagytuk, aztán valami zajt hallottunk: felugrott, és elszaladt.

Mutathattam volna neki a régi sebhelyet a kezemen, napokig könyörögtem neki, hogy törje el.

Csipkével indultunk vissza a központba. Esni kezdett, az ablaktörő csapkodta a vizet. Elmondtam neki, ki vagyok, honnan ismerem Zakariást, és hogy tulajdonképp miért jöttem.

A temető bejáratnál kovácsoltvas felirat: „Aki halott, megbocsát, ragyog az ég sátra.” Addigra elállt, kerülgettem a felhődarabkákat a tócsákban. A nedves útra csigák másztak, sárga körmök. Eltévedtem, nem találtam a nagyszüleim sírját.

Egy frissen ásott gödör, a földkupacba ásót döftek.

Feladtam, visszamentem a szállodába.

Néhány hét múlva csomagot kaptam, nem volt rajta feladó. Gyűrött, barna papír, zsinórral kötötték össze, berne Zakariás régi noteszei, naplói. Higgadt, pontos mondatok. „A vikingek sosem vakaróztak.” Az egyik oldalon csak ez: „Csonti, a komolytalanság száműzöttje”.

Tavasszal átrajzolódtak az erővonalak, Bernát Faterral kezdett barátkozni, azt tervezték, rockegyüttest alakítanak, aztán Lokátorral hármasban újságot akartak szerkeszteni. Nem engedték persze. Zakariás Mótrikkal sakkozott a „szervezett szabadiidőben”. Hogy elszigetelődött vagy elmagányosodott volna, a jegyzetekből nem derül ki. Nem panaszkodik, úgy képzelem, továbbra is végrehajtja, amit kell, mint a gép, könnyen, lassan, precízen. Mindenki a leszerelést várja. Számolják a napokat, vágják a papírból készült táposcentit. Most már fél lábon is kibírják. És akkor egyszer csak minden összeomlik.

Megnézi a városi moziban a *Száll a kakukk fészkére* című filmet Akkor már járt neki is a kéthetenkénti kimenő, nem kellett kérni. Szabadságra, eltávra továbbra se jelentkezett, idén nem volt még otthon. A film végén mintha az ő agyát lékelnék. A városban kószál, a hídról lógatja a lábát a patak fölé.

Nem rendelnek el körözést, Bernátot küldik ki, hogy keresse meg. Kap három napot, hogy kerítse elő akárhonnan. Nem akarnak botrányt, idén ez lenne a harmadik dezertálás az ezredben. Pesten, a lakóhelyén nincs, Bernát végigjárja a kórházakat, végül a nagynénjénél találja meg egy dunántúli faluban. Beteg voltam, mondja Zakariás, és elővesz egy gyűrött papírt. Mindketten tudják, hogy semmit nem ér. Nem értesítette az alakulatot, ezért hadra vághatják.

Zakariás az állomáson, a váróteremben ülve elképzelem, hogy letartóztatják, átadják az ügyészségnek. Elönti a félelem, egy hang azt súgja, menekülj. Feláll, szó

nélkül otthagyja Bernátot, átugrik a kerítésen, rohan, keresztül a lucernáson, majd egy dűlőúton a távoli erdőig. Könnyűnek érzi magát, mintha a levegőben úszna. Csuromvíz, a nedves zokni összegyűrődik a bakancsában. Levágódik, a földre szorítja az arcát. Aztán rohan tovább. A falvakat kikerüli, az erdőkön, mezőkön menekül. Este lerogy egy szénaboglya tövébe. Bámulja a hunyorgó csillagokat. Egyszerre felfogja, mekkora bajban van, továbbindul. Minden neszre hasra veti magát, a szíve zakatol. Egy elhagyott kunyhóba húzódik. Nappal alszik, éjjel vándorol. Leül a földre, fejét a tenyerébe ejti. Arra gondol, hogy reggel bemegy a faluba, megkeresi a körzeti megbízottat. Szőkevény vagyok, tartóztasson le. Bilincset raknak a kezére. A kattanásra megint erőt vesz rajta a rémület.

A vasút a legjobb tájékozódás, megy a káposztaföldön, mindig a vágányok mellett. Két napja nem szólt senkihez. A szalmakazalnál kibukkan két alak, levágódik, pusztá kézzel lövészgödröt kapar maga alá, ott kuporog órákig. Mikor szürkül, újra elindul. Csökkenti a tempót, érzi, hogy közel a határ. Még egy kis erőfeszítés, néhány lépés. Valamibe megbotlik. Drót vagy spárga csapja meg a bokáját, a magasban szétnyílik egy színes rakéta. Hangos pukkanás, koromsötét, csend. Ismeri, ez a „riadó, tisztet kérek!” jelzés. Vissz az erdőbe, megáll, leguggol. Elered az eső. Halk zizegés, remegnek a fák levelei, kövér cseppek hullnak a nyakába. Ágreccsenés, nem mer mozdulni, a fejét lassan elfordítja, a gallér a bőréhez surlódik. Szívja magába a hangokat, a zörgés jobbról közeledik. Lassan feláll. Egy ág akkorrát reccsen, hogy szinte belesüketül. Jobban már nem tud a kéreghez tapadni.

Előrelöki magát, próbál repülni a levegőben. Aztán arra emlékszik, hogy fekszik a földön széttárt lábbal és karral. Az egyik árnyék ráfogja a géppisztolyt, a másik letérdel, és hangosan káromkodva megbilincseli a kezét.

Friss ing van rajta, értesítették az anyját, ő hozott be neki fehérneműt, tisztálkodóeszközöket. Bevezetik egy irodába, a kihallgató tiszt szűken bólint, végigpásztazza a keze ügyébe készített papírokat, ismét fölnéz rá, épp csak tudomásul veszi. Zakariás oldalról látja a megvált, csontos arcot. Nyilván nem ő érdekli, csak az, amiért idehozták, az ügye. Keres a fiókban valamit, megint ránéz, ráakasztja a tekintetét, mint egy súlyt.

Két héttel a leszerelés előtt, ennek mi értelme volt?

A tárgyalásra bilincsből, pórázon vezetik be. Az ajtónál az egyik őr a homlokához emeli a mutatóujját, bum-bum. A kopott fapadokon suttogva beszélgető emberek hirtelen elhallgatnak. Köztük van az anyja, a táskájából szétszivárog a teremben a frissen sült hús illata. A bírót úgy hívják, Halálbíró, nemrég halt meg az egyik gyereke.

Középre állítják vigyázzban, sarkak összezárva. A védelem formális, súlyosbító körülmény, hogy megtámadta a határőröket, erre nem emlékszik, de nem szólalhat meg. Kivonulnak a teremből, várják az ítéletet. A másik őr meggyújt neki egy cigarettát.

Huszonnégy hónap, leghamarabb tizenöt múlva szabadulhat, utána le kell töltenie a kétéves katonaidőt.

A bíró indokol, ő meg hallja, hogy az anyja sírni kezd.

Levágják a haját kopaszra. Négykor ébresztő, a kis magánzárkában hatan vannak összezsúfolva, a villany állandóan ég, és csak háton fekvé szabad aludni, kezekkel a takarón. A plafon alatti pici ablakon egy himbálózó faágot látni és a

csupasz eget. Az egyik elítéltet úgy hívják, *Vesztett*, ő a zárkafőnök. Megeszi a többiek kajáját, egyszerűen elveszi tőlük. Azt mondja, nem mer aludni, mert fél, hogy fölkel, és megöl valakit. A másik egy ősz hajú, vékony férfi, a *Stiliszta*. Szektag. A hét napjait visszafelé számolja, éjfélkor eszik, napjában egyszer. Vasárnap nem mozdul, az egész vasárnapot tetszhalott állapotban tölti. Nincs személyi igazolványa, nem hajlandó bevonulni, dolgozni, szavazni. Se pénzt, se fegyvert nem vesz a kezébe. Jelenleg a szekta összes tagja börtönben ül. Amelyiket elengednék, nem írja alá a szabadulási iratot, mert azon is rajta van „a fenevad bélyege”.

Vasárnap beszélő, középen asztalsor, rajta műanyagtálcák. Vendégek, rabok, örök, félelmetes morajlás, erős szagok. Nem film, nem színészek, élőben megy. Odajön az őr, vegyék le az asztról a kólát. Zakariás tollat, füzetet kér az anyjától. Köszönjük a látogatást, a rokonok, szeretők elmennek, ők a fal mellett várják a motozást, és közben tilos a beszéd.

Zakariás apját negyvennégy telén a brjanszki erdőben fogták el. Halálra ítélték, azt hitték, partizánvadász. Kiderült, hogy munkaszolgálatos, negyvennyolcban ért haza Magyarországra. Igazolták, kapott pár forint végkielégítést. Elhelyezkedett, családot alapított.

Zakariás kilencéves volt, mikor egyszer együtt mentek le a pincébe tüzelőért. Az apja hasogatta a fát, ő berakta egy vászonzsákba. Kérdezgette, mi volt a háborúban. Az apja csak köhög, nem válaszol, a feladatra összpontosít. Abban az évben hal meg Budakeszin, a tüdőkórházban.

Zakariásnak a laktanyában volt egy visszatérő álma: áll egy pincében, szól a zene, bejön valaki, és lassan rámutat. A börtönben az álom új részletekkel bővült. Többen vannak bent, szalmán ülnek a földön, viszket a bőrük, napok óta nem vették le a csizmát. Kint megszólal valami diadalmas zene, talán Beethoven, erre mindenki felugrik. Szorosan a fal mellett állnak. Nincs beszéd, senki sem mozdul. Nyikorogva nyílik az ajtó, bejön az őr. Körbenéz, mintha elmosolyodna, vár egy kicsit, majd elindul körben a mutatójára. Zakariáshoz ér, Zakariás mondja a nevét, az ujj mintha bizonytalan lenne, aztán mégis továbbcsiklik. Egy ballonkabátos férfinál az ujj begörbül, int, hogy lépjen ki, a ballonkabátos összeesik, és valamit kiabál. Az őr piszkos kezével fölfeszíti a száját, egy szöggel átszúrja a nyelvét, hogy ne tudjon beszélni, és kivonszolja. A zene megint felerősödik, az őr kiválaszt egy másik foglyot, a fogoly térdre veti magát, átkarolja az őr térdét, felnéz rá, és azt mondja, ártatlan. Az őr a vállánál fogva fölemeli a levegőbe, benyúl a szájába, kihúzza a nyelvét, és az előbbi fogoly vérével bemocskolt szöggel átszúrja. Zakariás tudja, hogy vele is ez fog történni. Nincs kivétel. Kérdés, hogy lesz-e ereje, hogy ne kiabáljon, hogy magától kimenjen. Nem fog-e összecsucsklani, az életéért könyörögni. Valaki a lábába rúg, és az ajtó felé int. Üres aggyal néz a vakító villanykörtebe. Megint a zene, most egyszerre két embert visznek ki, de csak az egyiknek kell biztosítani a nyelvét a szöggel. Bedobnak egy bála szalmát, aztán hat embert visznek ki, sorban, egymás után, a zárka ajtaját be sem csukják. Hatszor kell a nevüket hangosan kiáltani, és várni, hogy az ujj továbbmegy-e vagy int, hogy indulás. Az ajtó előtti tócsát föl sem takarítják. Már csak ketten maradnak. Bejön az őr, nézi őket, élvezi a rémületüket. Az

ujja ide-oda jár, aztán a Zakariás mellett állónak int, hogy kifelé. Segítség kell neki, a kapcsos szög csattan a nyelvén. Ahogy húzzák kifelé, a lába magával viszi a szalmát az ajtóig, az őr visszarúgja. Egyedül marad. Felhangzik, elhalkul a zene, nyílik az ajtó. Az őr int, hogy jöjjön. Imbolyogva elindul az ajtó felé. A küszöb káprázik a szeme előtt, átlépi, az őr meglöki, mutatja, hogy merre menjen. Egy fallal találja szemben magát, a fegyőr int, hogy jobbra. A zene egyre hangosabb, egy vasajtó mögül hallatszik. Fény csap az arcába, a hang szinte átszakítja a dobhártyáját, és akkor felébred.

Másfél év múlva szabadul, egy hónappal később kell bevonulnia egy vidéki laktanyába, hogy letöltse a maradék idejét. Nézegeti, rakosgatja otthon a holmiját, reggel a konyhában ül, előtte egy üveg bor és csikkekkel teli hamutartó. Nem szeret elmenni otthonról, csak éjjel. Fél, hogy elüti az autó, nem tud a dolgokra odafigyelni. Nem tudja, mennyit egyen, évek óta csak *adagot* kapott. Meglepődik a telefoncsörgésre, nem meri fölvenni. Azt írja, a börtönben nem fáj a gyomra, nem kellett idegeskedni, ott bent volt a szabadság. Örül, mikor négy héttel később újra bevonul. Vidéki erdészetekben dolgoznak, lefűrészelt tuskókat robotantanak ki a földből. A gazdaság utat akar építeni, katonákkal szedetik ki a rönköket. Ki kell számolni, hány négyzetcenti, annyi gramm trotil kell hozzá. Visszatöltik a gödröt, meggyújtják a zsinórt, és elbújnak az árokban.

Születésnapom van, várom Kamillát. Ha nem szerelnék le, talán nem itt, hanem a fegyverszobában ülnék, ölemben a „mennnyasszonyommal”. Mintha emlékezne rá, hogy megtörtént. Szeretem ezt az időt, ebéd előtt félóra nyugi a stokin. Egyedül vagyok, ugyanitt ült az a négyéves gyerek, kantáros nadrágjából kicsúszott az inge. Nincs apa, anya, átmentek a szomszédba, lementek vásárolni. A huzat megmozdítja az újság felső lapját. Négy év, mennyi elfelejtett óra és nap.

Kidörzsölsz valamit a szemedből, de mintha még mindig ott lenne. Sétálsz a városban, bajtársakat látsz, Bernátot, Mótrikot, Rabot, Zakariást. Minden tiszt a Körúton a parancsnokod. Aztán ez is elmúlik. Egyre ritkábban gondolsz rá, egyre rövidebb ideig. Rüszi voltál, kopár gyiku. Eltelt egy év, új gyűrűt kaptál, mint a fák.

Zakariás egyszer meglesett, mikor éjjel kiszöktél a Bolond Toronyba. A huzat emelgette a vastag toll- és piheréteget a lábatok alatt. Januárban eltörte a kezed, önfeláldozó, krisztusi szeretetből. Hogy ki is lenne ő, milyen ember. A barátom, próbálgatom a szót. Csak néhány hónapig ismertük egymást. Kíváncsivá tette a léhaságom, engem meg az ő fegyelmezettsége. Egyszer, úgy október közepe táján, olyan türelmes eréllyel győzködött, hogy beadtam a derekam, én se kértem eltávot. Két hétig bírtam. Vigyáznom kellett, nehogy túl mélyre süllyedjek az önmegvetésben. A szavakat, az iróniát hívtam segítségül. Ő ezt is érvényes módszernek tartotta. Irigyelt is talán, hogy ő viszont nem tehet mást, humortalanul, bután, csökönyösen az egésznek kell nem-létezőnek tekintenie.

Leszereltem, nem tudom, utána mi történt vele. Nem hagyta, hogy kibillentsek, aztán az idő valahogy mégis felmorzsolta. Fogalmam sincs. Lehet, hogy ha ott lettem volna, akkor se tudnám. Volt egy nézése, ahogy elmosolyodik, meggyűrődnek a himlőhelyek, kivillan alul a foga, az arcában ott egy kisfiú.

Nincsenek bűnösök, amiben az a jó, hogy nem kell senkinek megbocsátani.

Fel tudom idézni az öröm színét és illatát: állok a buszon, mellettem egy nő teveszőr kabátban, parfüm, talán zölddinnye, a motor duruzsol, a presszók tömve, árut pakolnak egy üzlet előtt, a taxik lassan poroszkálva utast keresnek, és holnap karácsony.

Ülök az asztalnál, húszéves vagyok. A kistársaim, akik bent maradtak, két hét múlva szerelnek. Tizenkilenc éves öregkatonák. Csörömpölnek a kulacsok, a csajkák a zsákban, ahogy a raktáros húzza végig a folyosón, a szekrények üresen tátongnak. Civilbe öltözve álldogálnak az étteremben, nézegetik egymást, Fater fémszálas nyakkendője, Lokátor vé-mintás kötött pulcsija. Mintha nem is ők lennének a kihízott ruhákban. Idegenek. Ezért is kell az alkohol, már délre berúgnak. Megkapják a személyi igazolványt, összeölelkeznek, remeg a válluk, elfordítják a fejüket. Címet, telefonszámot cserélnek, kitódulnak az utcára, a kapus tréfásan kérdi, gombkészlet, nyakkendő, ruha, cipő, minden rendben? A vonat ablakán kilógatják a leszerelő zászlót, fehér lepedő aláírásokkal, obszcén rajzokkal, versekkel. Kurjongatnak, a *Gábor Áron rézágyúját* éneklik, sörösüveggel célba dobznak a sürgőnypóznákra. Fogadkoznak, hogy visszamennek, megvárják Homály hadnagyot vagy Gyilok papát, és adnak a pofájukra. Persze soha senki nem megy vissza. A centi maradékát napokkal később a zsebükben találják meg, nekiadják egy kisfiúnak a házban: Szólj, ha látod a hosszabbik végét.

Ülök az asztalnál, húsz év, várom a kedvesemet. Az ablak alatt bakaszivarfa, fényesen himbálózó, zöld zárójelek. Ősztől főiskolás leszek vagy karosszérialakatos.

Szerettem a tejgumis csúszlimat, a nádból készült nyilat, a műanyagkardot. Ólomkatonákat gyűjtöttem, voltak tankjaim, repülőim. Lejátszottam az első és a második világháborút a konyhaasztalon. Egyszer óra alatt átlőttem a szemközti irodaházba, eltaláltam U szöggel a titkárnőt. Van egy fényképünk: hatéves vagyok, fejemen sisak, kezemben pisztoly, a fák felé célzok, fél szemem lehunyva. *Híres csaták* címmel előadássorozatot tartok történelemórán, ismerem az egyenruhákat, római légionárius, magyar huszár, Wehrmacht-tiszt. Céllövés a vidámparkban légpuskával, eltalálni a pálcikát. Biztos, jó katona leszek.

Pici bogár mászik a terítőn, tökéletesen lefoglalja saját létezése. Megáll, elhallgatnak kint a madarak, a csecsemők sem gőgicsélnek az udvaron, lefékez a 15-ös busz. Kegyelmi pillanat, egész vagyok, hiánytalan, telt. Még minden előttem van, feldobog a szívem, tudatosan kell megfékezni.

Kimegyek a spájzba, öntök apa borából. Apa egyszer le akart minket fotózni, kereste a megfelelő szöget, és eltűnt a fák közt. Szódát spriccelek a borra. Autoszifon. Kimondom: autoszifon. A polcokon fehér dobozok, apró, aranyszínű betűkkel: cukor, paprika, kömény, safrány. A szomszédban megszólal a Black Sabbath *Elektromos temetése*. Kisfröccs. Liszt. Só. Szusszanva elindul a busz, megszólalnak a madarak, a gyerekek sikítoznak az udvaron. Várom a szerelmemet. Valahol bevágnak egy ajtót, dobogás a lépcsőházban, rohanás lefelé. Vagy fölfelé. Kiabálnak.

A borosüveg címkéjén kacskaringós betűk: *Sziurkebarát*.

Készen állok. Minden megvan. Bármilyen lehet.

Számhoz emeltem a poharat.

őszülő

a fogalom karcsúsításával kissé már lemaradtam hiszen az őszülő homlokzat kellemetlen kérdését rég lerendeztem magamban akár a lelassuló vágyak tétova táborát két bizonytalan mozdulat között miközben ők sorban poroszkáltak a duzzadó avaron előbb a csak föltétlen nyeres ingere volt mi ambícióimból elköltözött lakatlanabb tájra hiába lökdösött dicsőségre a létezés természetes vágya én ittam a fékezett sört vagy a lőrét és rezzenetlenül csodálni kezdtem hogyan futkosnak a napfénnel sikált oldalra mások mint furcsa különös partizánok míg én jócskán leszakadva gyanús helyen rezignáltan piállok valami lerobbant beárnyékolt kerthelyiségben persze az olcsó szeszgőzben is értve nem mindenáron az az érdem ha az arra rátermett szellem nem iramodik bölcsességből bizony több kellene kicsit hogy az aktívnak és passzívnak kellemes viszonyát belássam s őszidőben olykor a tavaszt is áldjam ha a fásult érzés a lazábban szótt fényben is moccani szeretne csak hát sokáig nem készültem én erre a haldokló szerepre mert bár a félérett végtudat kezdetektől kacérkodott bennem nem kellett nyikorgó fiókokban színes drasztákat keresnem placebo létbe mártva már reggel csipésodott szemekkel tudtam mit hoz a bágyadt sugarak délutánja mely asztal sarkára lesz odakészítve a csipetnyi öröm s nagyzenekari crescendóként hogyan zárul majd a zajos este az ember a kis mikro örömeit károsan sugárzó sütők nélkül is megkereste hogy maga szabja meg naponta kikerülhetetlen végzetét s bár a test menthetetlenül kopott a szellem sem kívánt túlbillenni saját csúcsain furcsamód segített néhány költemény azok is melyeket a múltás nagy kosarából riadtan magamhoz kaptam de az sem volt ellenemre ha széttikkadt estéken én raktam rímeket magamnak egy artikulatlanabb szinten a múltó időt átvirrasztani s mivel a telet és a nyarat mindig utáltam ebben hógolyózni fázott a kezem meredek szánkózáskor pedig jobban siklott velem a félelem mint a jegecesedő hordalék a vakító napon vékony homlokomig párolgott az ész és a széttengő lustaságot képtelen volt összemarkolni a makacsul kitámadó akarat s csak ücsörögtem kábultan valami szomjas nagy fa alatt míg lagymatagon bámultam a zöld kikelet és a lombhullatás fesztávolába sokáig a bizsergető tavaszi szelekben híve hol sosem volt szükség holmi viagrára mert a zöld robbanással a vitaminhiányos lélek is belelendült valamikor minden odakötött márciushoz vagy a melegező áprilisi égbolt zendült fölérve gyöngyvirágos anyák napjáig mikor a gyerek már csak a szeretet nagy melegének huzatában fázik és önfeledten kacagja a fenyégető holnapot aztán lassan a botladozó évek számítógépek nélkül is nyitottak egy különös derengésben vibráló honlapot merészen színesedő lombozatú fákkal a kezdő oldalon s mihelyt tekerni kezdted ezt a virtuális időmasinát a szublimálódó térben egyre beljebb a megrepedezett tájkép diszkrétén rogyadozott s a hajlatokban deresedni kezdett majd valahol a zúzmarák és kedvetlen ködök magasában meg is állt szép volt még de lelassult a világ aztán jöhetett akár levegőtlen hőség akár mogorva fagy a kép erre a szitáló ködre beakadt azóta már nincs variánsa mint egy megszakadt tévéközvetítés lelkeket borogató vizuális mása örök a pillanatban mögötte még a monoton zakatolásban hétköznapiok ezernyi zaja csattan de az egyetemes ősz már összeállt csupaszodó dombjaira érve bogarak finoman

zsúfolt pontszemeivel leskelődöd a közelgő halált mikor elgyengült lihegő turistaként szűkülő tájélményed magadban lejátszod rejtélyes kis prizmákon sápadtan villantva meg egykor derűs ifjúságod mely az emlékezet bizonytalan kontúrjaival már rég nem ugyanaz mint az egykori zajos növekedésbe álmodott önmegvalósulás mind gyakrabban szorongod a lombját vesztette fát ahogy csúszol bele karcos karikatúrádba hol a kemény vonalaknak már nincs színe illata és bája csak a csontosodás száraz ágakkal égre karcolt jajok és a hullás végtelenített magánya

(halévi némaságot fogad)

*a hajó tatján álltam.
szétvillámlott a víz.
az örvénylő magasság
dervisfuvolán játszott,
forgatta szeleit. a hajó*

*díszes orra a mélybe,
majd az égre mutatott.
s én egyik percben
alexandriámra, a másikon
jeruzsálemre gondoltam.*

*tudós alexandria
mint a fiát, úgy tanított,
és én mégis oda vágytam,
hol aranyszínű az ég
a kidron völgye fölött.*

*

*ismerlek már, szív mélyén lakó.
nálad gyorsabban ég a láng,
és gyorsabban válnak füstté a szavak,
mint hogy kimondhatná őket,
ki csak várni és emlékezni tud.
te sosem hunysz ki, de ébredésed
örök visszavonulás, és szemünk elől
hozzád menekül a kövek ritka ezüstje,
a kiszáradt fű sárgája, a kenyér színe.
áldott légy te, szív mélyén lakó.*

*

*nézd a napot az esti égen!
vörös, mint a bor, mint a hús,
vörös, mint a vér futása,
megfesti a nyugati oldalt.*

*de a föld, mit elhagy, már hűvös
és merev. a víz tükrén még ragyog
a búcsúzó fény, mint az örökegy
obulus. nyelved alatt ezt vidd*

*magaddal, ennyi a fizetség.
egyszerre szűk lesz az ég, északról
lecsúszik egy sötét szalag.*

*

*az örvénylő szélben egy sirály szállt,
messze a parttól. láttam, nincs benne
erő, hogy visszatérjen, láttam,*

*rászedte a távolság, zsákmánya lesz
a víznek. de a szíve szilaj volt.
a hajó korlátja mögül figyeltem,*

*fehér lángja lobogott, perzselő
tűzzé vált bennem. kívántam, bárcsak
jönne, aki elcsitítja a szelet.*

*de nem mondtam ki a nevét.
átmentem inkább a hajó orrába,
és nem törődtem többé a sirállyal.*

*

*hamuszín tintával
írnak az évek.
hamuszín felhők
az idő kezei.*

*levelét csukott
szemhéjadra írja,
míg lekaszálod
az éj füveit.*

Puccini. A dámvad.

„Tetszik nekem, hogy éjszaka van, és hogy az a vörös fény vetődik rá a gyerekre –,
intézd úgy, hogy Suzuki benn a szobában sírhasson, míg a másik – miután megnézte a
kést –, készülődik az öngyilkosságra. Most pedig elmegyek az autóval a dámvadért.”

*Igen, az a legjobb, ha odabenn sír, és a belső szervein
folyatom végig a könnyet. És a vörös fény,
akár a rózsáké itt, Torre del Lago-ban, vetüljön
a gyerekre, aki elkószált az érzékek kertjében,
s a lélek gerjedelmét ki nem védheti.*

*Egy nosztalgikus
emlékezésben tesz-vesz, homokozik,
a képzelet maga, kisvödörökkel, lapáttal.
Sőt, egyenesen abból van:
a képzeletbe haló
emlékezetből, kisvödörből, lapátból,
úgy illik hozzá a hús pirosa,
mint az ujj és a ravasz közé
a dámvad halála.*

*Legyen lassan duzzadó a halál és
obszcén a kés, és emelkedjék a képzelet,
ahogy a hold felé tartó tengerek
a maguk vízbe fojtott csengettyűikkel.
Intézd úgy, hogy megnyílhasson, mint
a tenger feletti táj szelepei,
hogy a combja közé ússzon be a hajó,
és pihenjen sokáig, az
újratöltésig toluló fényben, mint a
tizenkét lőerős De Dion hátsó traktusában
a forgácson ez a holtában
véres dámvad.*

Puccini. Az egyetlen.

„Manon az egyetlen művem, mely soha semmi fájdalmat nem okozott nekem. Manon soha: valóban derék kislány.”

*Az a hülye picse?
A könnyeiben bagzó szuka, mely
a bolygó ürességtől
vemhes? Na és a sivatag,
a direkt neki elkülönített homokozó,
milyen kéjelgő, s mily emlékbűvölten
vihartalan? Feküdj le, Manon,
és hagyd, hadd igyon fel a homok, hisz
könnyekből vagy, egy izzadt, fiatal férfi
kagylódíszekkel körbekerített álmaiban.
Ékszereid, nézd, a napban,
hintók, paloták, üveg cipők,
a nap felé tartó képzetek útját
állhatja-e egy eltévedt madárraj,
beleképzelve ebbe a
hétfőbe tollastul?
Ó, a még lélegző virág,
hogy futja be indáit maradék nedve,
hogy ünnepelteti testét a végső
jelenésben!
Szétbomlasz és elfolysz, élvezni fogod,
ahogy megdöglesz a napon
úgy folysz el, itt, a New Orleans melletti
kietlen tájon,
mint homokozóban a gyerekhúgy.*

A várban, a Korona cukrászdában

*A várban, a Korona cukrászdában dolgozik a várdomb
szépségén. Arany fülbevalókat visel, borostás, és feketében
futkos a külföldi vendégek szemének, hollóházi*

*porcelánban szolgálja fel a feketét, mintha mozdulatainak
lenne csészévégződése. Parfümös izzadtsága begerjeszt,
önmaga edénye, törekeny hím-közele fekete, barokk pokol.*

*Csak ha akarná, akkor nézne vissza, szeméremdombok közt
tévelyeg, élvez, tékozol. Debella nők nyelik el, s mind anyák.
Úgy tűnik el bennük, ahogy a cukor itt, a hollóháziban.*

T & F Do what you want

*T & F Do what you want, ez volt a pólójára írva és
ki volt szolgáltatva nekem hatalmilag, decensen akartam
intézni, mégis kicsit éreztetve, keményen, ércesen,*

*az ágyamba akartam parancsolni, nyalni-falni egy füstös
bárban vagy egy szaunában, legyen bármely szemérmes
és tiszta, esküszöm, a legmélyebb mocskokba döntöm,*

*a fertőbe mártom bele, röfögni fog, mint egy disznó,
de előbb elbeszélek mellette, élvezem közelsége szagát,
diszkréten felvilágosítom a lehetőségeiről,*

*verseket küldök neki, obszcént is, persze, illatos fehérneműt,
belenyalok a fagyijába, inget választok neki, parfümöt,
tea-fogkrémet, koncertekre, tárlatokra hordom,
és leélem vele az életem.*

Szépséghiba Sztyepan Pehotnij bakelitjén

*Kiretusálva az angyali kar:
úgy piszkálta a szovjetek vörös
csőrét, miként a cár zsíros fülét
anno pogány parasztdalok.*

*Kiadva az ukáz: húzzon a menny
a pokolból, miféle angyalok;
cseng az orosz-magyar tavasz.
Zúg a barakk a szétesés előtt.*

Jégvers

*Ablakunkra fagyott
a jégvirág.
Szabálytalan,
mint egy zenei töredék.
Nem látni a konyhából
az udvart.
Jégvirággal csalogat
a kinti,
durva hideg.
Jégzenévé kristályosodik a zaj.
Langsam. Misterioso –
majd hallani a zene
jégrianását;
s a gázkonvektor hője
elszopogatja a vékony jégszirmokat.
Marad a kályha szapora
pattogása.*

Neurológiai kontroll

*Hát persze. Hunyjam be a szemem, s induljak
el a doktor irányába. Megteszem, de
a bizalom, Ariadné köztünk feszülő
fonala, útközben mégis elszakad.
Térdreflexvizsgálat. Én komolyan
igyekszem tökön rúgni a doktort, csak
a motiváció hiányzik: elcsalt barátnő,
anyázás, ilyesmikre gondolok. Feküdjek
föl a vizsgálóasztalra: számjegyeket rajzol
mutatóujjával csupasz bőrömrre, és
ha felismerem őket, a társadalom elismert
tagjává válok. Felöltözhetem. Közben
a doktor mondataiban tárgyból fokozatosan
alannyá változom vissza. És mindenesetre
úgy döntök, kiváltom a felírt orvosságokat;
a gyógyymódban ugyan nem hiszek, ám
rajongok a mellékhatásokért.*

Sarki naphimnusz

*Mert az Úr is erőtlén, bágyadt, akár az
éjjéli nap, melyet fényképeznek ugyan
a turisták, de nem melegít senkit és
rügyet sem fakaszt. Napi huszonnégy
órában világol, s te mégsem maradsz
ébren – ez hogy lehet? Körbe-körbejár
az égen, mint smasszer a börtönfolyosón,
ki időnként megáll, egy-egy cellába beles,
mosolygó elítéltet nem lát fél évig, hisz
mindenki ismeri a mondást: „nyugtával
dicsérd a napot” – továbbbindul hát, s erősen
sántít, miként a hasonlatok.*

Tíz év előtt

*Ahogy odahajolsz az ismeretlen férfihez,
felismerem a tíz év előtti mozdulatot,
amikor velem hitetted el, hogy életünk
az unalomig rendszeres lesz: nem fordultos*

*kalandregény, inkább amolyan kézikönyv, hogyan
lehetünk boldogok. Augusztus volt – pazarló,
túlérett hónap, zsilip hit és csalódás
között –, s ahogy néztük a virágzást, a nyakló*

*nélkül felfakadó életet, amint a tavalyi,
rothadó avarból kisarjad megannyi pompa,
rádőbbszemem, hogy az elmúlt szerelmek salakja
táplálja a mozdulatot is, mikor karomba*

*kaplak, arcodhoz érek és így tovább. Ami „van”,
csak a „volt” mutánsa: te nyakkendő és arcvíz
választottál nekem tíz éve, s éppen úgy
hajlottál hozzám szimatolva, mint most e férfihez.*

N É M E T H J . A T T I L A

Keszon

A vágyon túlnyúló paplanok.

Gyűrődések, álmnyomok.

S az ébredés túlnyomása a fejben.

Hánykódás, vizek, padló, kajüt.

A túlélésre tán volna ok.

Hely, idő, személyek: rendben.

A szívem üt, még visszaüt –

Keszonhomályban halk ütem.

Egy csikket lassan elnyomok.

Kihűlt helyed melegítem.

Holnaptól minden más lesz

*holnaptól minden más lesz
a hűtőben zümmögő méz
a konyhából kirajzanak
a vasalók bájos
szörfdeszkáikon*

*holnaptól minden más lesz
a sarkamban csaholó kutyák
a sintérek mosolya
szájukon a ketchup
nem vér*

*holnaptól széles közöket
hagyunk a csenddel kitömött
mondatok között és
megváltozik az összes
igeragozás*

*holnaptól érvénytelen lesznek
mint egy menetjegy
magányos mint egy ezred
katona a díszszemle
négyyszögében*

*mint a vasalók bájos
szörfdeszkáikon
szó és hallgatás közt
Szküllám
Kharübdiszom*

Nyom. 1.

Kétszer érkezett Veszprémbe. A végleges a másodszori. E második nem máskor, mint 1978. január első napjának késő délutánján történt. Ez a napszak ilyenkor Európa középső részén estének felelt meg. A fagy ellenére szállingózott a hó. Előző nyáron harminc napot dolgozott a Balaton-felvidék és a Bakonyalja határán épült városban, a munkahelye a sportpálya melletti középiskolai kollégium földszintjén volt. Az irodákat a diákok ideiglenesen kisajátított hálósobáiból alakították ki, ezért két-három főnél többen nem tartózkodhattak bennük. A nyári melegtől fülledt vasbeton épületben rajta kívül délutánonként nem tartózkodott senki: az UNESCO létesítette intézet munkatársai valamerre a Balaton mellett mulatták az időt. A januárba átforduló éjjelt Szegeden, a gyerekújság szerkesztő-ségi titkárnőjének lakásán töltötte, hajnalban, hat óra tájt szállt autóbuszra, hogy délutáni estében, valamikor három óra körül, leendő munkahelye városába érkezzen. Varjakra emlékszik, hótól negatív tájra, a Duna-hídra, majd a mozdulatlanságba dermedt Balatonra; első alkalommal látta a befagyott tavat, amelynek jegét ráadásul puha lepel borította, rajta órjas, fehér madarakkal. A városban nem mozgott senki. Amikor böhöm nagy bőröndjével betoppant a szállásra, zárva találta az épületet, ahol immár csak a munkatársak éjjeleztek, mivel időközben átadták a szándék szerint nemzetközi segítséggel épülő, de végezetül elsíbolt, így a vegyészeti kutatóintézet épületéből rekvirált székházat, az irdatlan, szürke, tízemeletes hasábépület alsó három szintjét nevezve ki a nemzeti központnak. Portaszolgálat nem működött, s az egyetlen lakó, az idős, csuhészőke könyvtáros asszony mit sem tudott róla és érkezéséről, nem nyitott ajtót, és a város egyetlen szállodáját javasolta éjszakai szállásnak, ahol valóban kapott szobát, azt, ahonnan éppen akkor távozott az egyik pincérnővel néhány órára betérő, festett hajú fényképész, legalábbis a gépe miatt így identifikálta a vele egykorú, snájdig vendéget, maguk mögött hagyván a feldúlt ágyat, a csatakos lepedőket és a bűzt. De mivel idejekorán figyelmeztették, hogy csakis e használt emeleti szoba és a fagyos park között választhat, nem töprenghetett sokat. Kifizették vele a szállásdíjat, s hidedglelően bevackolta magát, hogy aztán néhány óra múlva megkönnyebbülve álljon tovább érte érkező ismerőseivel, aki úgyszintén fényképészként tevékenykedett, s könnyedén azonosította a szoba előzetes használóját, miként a pincérnőt is, akire hajdanában rájárt maga is.

Kezdeti veszprémi emlékei, amelyeket középiskolai látogatóként szerzett, ködbe vesznek. Akkor bontották éppenséggel a belvárost, a budapesti út szebbik oldalát, azaz egy teljes utcát, s építették a polgárházak helyén a húszemeletes lakótömböt. Akkor történt, hogy a néhány évtizede működő, a szocializmus fellegvárának szánt egyetemen vegyészetet tanuló osztálytársnőjével nyomdaszágú, helyi kiadású antológiát vásároltak, és beugrottak a szerzők egyikéhez, a

könyvesbolt mellett működő napilap-szerkesztőség redaktorához, dedikálna számukra, lelkes debreceni gimnazistáknak a verslapokat. Ezzel a költővel aztán, mint városlakó, többé nem találkozott, s ezt számos más veszprémi költőről is elmondhatja. Veszprémet mint antológia-kiadó helyet ismerte tehát meg, és később ugyanúgy jellemzője maradt a városnak ez a takarékos, lássuk be, többnyire helyénvaló könyvkiadói gyakorlat.

Dugás- és könyvszag, a másé; ennyi, amire az utazó mint győztes benyomásaira emlékezik, aki végezetül városlakóvá vált, ámbár nem a település fogadta lakójává, hanem ő a várost a maga lakhelyévé.

Arról a január elseji érkezésről még tovább lehetne beszélni, ahogyan beérkezik a szagos, fűzfői gyártelep után az autóbusz a városba, a lapos homlokú házakról, a falloszként emelkedő, mégis tömpének ható, meglehet, csupán vaskos húszemeletes lakóházról a város közepén, a penészzöld bevonatú középületekről, és a csendről, amelybe a buszról egyedüli utasként leszállva belelépett, s menten térdig állt a ropogós, helyi hóban. Beszélni lehetne arról a sziklakitörésről, amely topológiai meghatározásként és a valóságban az autóbusz-, azaz Volán-állomás délnyugati sarkában meredt az égre, aminek tövében, taxira várván, több szál Fecske névre keresztelt, magyar gyártmányú cigarettát elszívott. Mert azon a napon a városban nem közlekedtek a taxik, tömött bőröndjével a kezében átvánszorgott a belvároson, át a felsőörsi vörös kőből épített neogót templom utáni, elkerített – s ezért is, másért is kihalt – temetőn, elaraszolt a kastélyszerű, néhány évtized múlva kifosztottan-elhagyatottan maradó gyermekkórház előtt az egyetemi, odoráról megismerhető menzáig és kollégiumig, ahonnan a továbbiakban fölfelé, hegyirányba tartanak az utcák, egészen a széles gerincig, amelyen a betonlapokkal körbeállított stadion terpeszkedik, míg nem mellette rátalált a középiskolai kollégium alsó szintjére betelepített dolgozói szálláshelyre. Ahol aztán talán három évig meghúzta magát.

Minderről nem kifizetődő beszélni. Európa középső térfelén rendre nem fogadták szívesen a váratlanul megjelenő utazókat. Hívatlan vendégként pusztán a turistáknak örültek. A mi utazónk azonban letelepülni érkezett ide, ráadásul történetesen én voltam az.

Miután megérkeztem, én, a gazdátlan, téli utazó, nem gondoltam volna, hogy közel harminc év múlva képzettársításokkal szövetkezik a város, még ha maguk a településhez tapadó képzetek alkalmiaknak is bizonyulnak, mert Veszprém az időtállóbb, a város ugyanis történelmi időszámítással bír, amivel szemben az ember, például én, vesztesnek érzi magát. Saját nyelve vesztesének.

Nem hihettem azt sem, hogy szőlősgazdává válok, magam művelem a tőkét, de szüret után elajándékozom a leszedett termést, és lesznek júniusi hétvégék, amelyeken sötét szemű badacsonyi cseresznyét szüretelek a paloznaki kertemben, azt a gyümölcsféleséget, amely a cseresznyepálinkák alapanyagának legjobbja, ámbár nem válok pálinkafőzővé. Ez az eredményorientátlanság hiábavalóságnak is tűnhet, számomra azonban mindez a jóleső ügyekbe betelepdedtséget jelent. És a luxust, amely általam elérhető. Az értelemnek nincs feltétlenül haszna. Igaz, a szépségnek sincs. Az pedig feltehetőleg engem jellemez, hogy inkább elviselem a haszontalan értelmet, mint a haszontalan szépséget. S biztosan nem szíve-

lem a szépség nélküli értelmet. Mivel rendről ad számot, haszontalan szépség nincs: hiába állítanak szépek valamit, ha haszna nincs, akkor nem szép. Ilyen értéktelen dolog a Beethoven utáni zenében a történet: hogy anélkül is élvezhető a zene, csupán azt igazolja, hogy a túlsorduló szépség mily módon képes elleplezni a hamiskodást. Ilyenek a képzettársításokat kialakító építményi díszek, a párkányok puttói, a fülkék szentjei, azok, amelyek az épület attribútumaiként jelentkeznek, holott nincs hozzá sem funkcionális, sem szimbolikus közük. S ilyen a költeményben a magában árválkodó, szervülni képtelen természetszépe trópus.

Amikor a tökéletesen közömbös helyen leszálltam az autóbusról, azt gondoltam, azért találtam megfelelő közegre, azért lesz itt jó nekem, mert a lecsukott szemű várostól érintetlen maradok, végre fellelem saját magam Bakonyát (Bakonyának Párizsát), s utóbb, amikor veszpréminek tudnak (értenek), a gyűttmentségről fogok elmélkedni. Nem hittem, hogy szépséghez és a szépség révén értelemhez juthat ez a város, és ebben valahol ott lesz az is, aki talpával megtöri a szűz havat, amikor elhalad a timpanonok nehezékével helyhez rögzített széles kúriák előtt, amelyek terpeszkedő irrealitását fokozta, hogy a kúriák magasabb térszínten állnak, mint az út, amin a városba frissen érkezett elvánszorog, egyensúlyát el-elvesztve átvág az ugyancsak timpanonos vöröskő templom előtt, és egy olyan temetőben ropogtatja hamarosan a havat, ahol mindenfelől faragott istenszemek villantak rá.

Ámbár akkor is hittem, hogy olyan szöveget alkotok majd, amelyben a történet nem prédátor, amint nem lesz az a nyelv, sem a szépség. Ártatlan voltam és megtévesztett. Végére is a város hóval fogadott, s ennek a hónap múltja volt, ahogyan kezdő avantgárd íróként mondani szerettem: múlttal rendelkezett, és e múlt, amelyben továbbra is tartott a nagy havazás, olyannak tűnt, mint gyermek- és ifjúkorom pusztáin a békés hóhullások.

Baka István költőtárs a porvárosból eljövetelemkor ujjongott, hogy akadt nekem megfelelő hely, olyan, ahonnan visszavágyhatok Szegedre. S ha küszködnék, abból is jó sülnhet ki: a költőnek, pláne ha stílusosan teszi, kell némi vívódás. El-lentmondásos, sokféle hatást magukon viselő városok alkalmasak az írófélék letelepedésére, az ilyen helyeket tekinthetjük akár gondoskodónak. Ámbár, hogy mindennek az árnyoldala se maradjon rejtve, e helyszínek nem biztosítják a kanonizációt: ahhoz özvegyekre, titkos szeretőkre és barátokra van szükség, már ha ilyesmire valaki vágya. Baka aztán néhányszor ellenőrizte Veszprém-ben, ahol mindig fúj a szél és kongnak a harangok, hogyan állok ezzel a gondoskodással, illetve kánonban énekléssel, végére, ez egy éneklő település. István minden meredély iránt vonzalmat mutatott, izgatottan imbolygott a Benedek-hegy öngyilkosok által kedvelt szikláján, kipirulva hajolt a mélység fölé a világvége-nek nevezett várfalról, s mindahány veszélyt földidéző, mások számára lenyűgöző kilátóponton elmondta (elsziszegte, elhörögte), mennyire taszítja az.

Valamely alkalommal Baka az induló és nagyjából menten megszűnő folyóirat estjére a siket és a szépen megkalapált, zárt edényű versekhez vonzódó Viktor Szosznora leningrádi költővel érkezett. Szosznora szájról olvasott, de csak az orosz. István veszprémi napjai ezért azzal teltek, hogy oroszul beszélt, többnyire ordítózza, miután azt hitte, hogy az emelt hang a szájmozgását értelemmel ruház-

za fel. Jellemző farkasmosolya akkor jött elő, ha esténként megfelelő mennyiségű alkoholhoz jutott, s ilyenkor sztrájkba kezdett: néma maradt. Szoszнора pedig beszédbe fogott, monologizált, amelynek egyetlen szótagját sem értette meg a hallgatósága, de mindenkit lekötött sajátos performansa. Miként válik el egymástól az értelem és az élvezet, így tapasztaltam meg, s azóta tisztában vagyok azzal, nem csupán a dolgok jelentése lehet kérdéses, de a jelentősége is.

Előbb a monostorpályi általános iskolában, utóbb a debreceni gimnáziumban kétszer is megtanultam a földrajz tantárgyában mindazt, amit Veszprém városáról tudnia lehet a magyar diáknak (aki ugyan származását tekintve anyai részről tót), s láttam a völgyhíddal a Séd-völgyet és fölötté a kanonokpalotákból összeálló várat, nyilván fekete-fehér, rossz nyomatú tankönyvi illusztráción. S bizonyosan megnézhettem előzetesen néhány, balatoni nyaraláson e várost meglátogató rokon jóvoltából küldött városképet; nincs semmi kétségem afelől, bár nem emlékszem egyikre sem, hogy a várat ábrázolták, a várkaput a tűztoronnyal, amelynek azonban órája is létezik, talán István király és Gizella királyné kopott és kifejezéstelen szobrát, a városházát és a negyvenes évek végével, ötvenes évek elejével megépült egyetemi főépületet.

Amikor először, gimnazistaként meglátogattam a várost, készülőfélben találtam a húszemeletes lakómonstrum alatti-körülötti üzletsort, éppen akkor bonították le a zsinagógát, a Budapesti út jobbik oldalát alkotó, kesze-kusza elhelyezésű polgárlakásokat magukban rejtő háztömböket, azaz a történelmi belváros nagyobbik részét, s ipari módszerrel épült a település peremén több lakónegyed. Azokban az években alakították ki a város mai szerkezetét.

A bankpénztár irányába lejtő sétálóutcán keresztben fekvő csöveket elbújtató árkok húzódtak, és végtelenül erősen sütött a nap. Szüntelen elbotlottam, nem szoktam meg az ilyen meredek lejtőn való leereszkedést, a verőfényt, és különösen nem a pallón járást.

Mintha néhány regényben is olvastam volna Veszprém nevét, de egyik sem hagyott bennem maradandó nyomot. Igaz, még nem ismertem se Cholnoky Viktor, se Cholnoky László, se más helyi származású író nevét, nem szegődtem fogadatlan hívükké. Filmben is láthattam, Jancsó Miklós *Fényes szelek*jében, s talán az Illyés Gyula sikerületlen drámájából készült filmen, a *Malom a Séd*ben. A NÉKOSZ-ról szóló műben a vár és a Benedek-hegy közti kapcsolatot biztosító, felsőörsi permi vörös kőből faragott lépcsősoron zúdultak le a lobogó hajú és önfeledt mosolyú forradalmár ifjak. Léner Péter közvetlenül a második világháború utáni időben játszódó televíziós filmjében pedig a Dózsaváros vár felé eső utcáira-házaira lehetett ráismerni, némelyikét fölfedezni; s valóban ezek a helység legattraktívabb pontjai. Sajnálom, hogy a veszprémiek egyiket sem ismerik és használják méltó módon. Magam sem, holott hetente ezen a lassú, keleti várfeljárónak nevezett lépcsőn bandukolok fel magányosan a munkahelyemre, a Seminárium késő barokk épületébe, némelykor a Dózsa tér alatti lejtős, hajdan iparosok lakta utcákat is használom, a kutyámmal együtt, sétára, látogatóba menet és jövet, amikor évenként egyszer vadhúsvacsorára vagyok hivatalos az ott épült egyik polgárház restaurátor lakóihoz.

Veszprém a múltjáról szüntelenül leíró módon beszél, a jövőjéről pedig, akár-hogy forgolódom, felszólító módon. Észre sem veszem, mikor kezdtem hasonlítani ebben is a városra, mindenestre közel harmincéves ittlétem alatt valamikor átalakult, kétféle lett a tekintetem és a nyelvem. A múltba kék szemmel pillantanék és róla történelmi nyelvvel szólnék, a jövőbe pedig zöld szemmel figyelnék?

Igy tehát az aktuális, a megtörténő nap, sőt azon belül is a napszak, az óra, a perc, a másodperc, s a másodpercen belüli, az ember számára már-már érzékelhetetlen pillanat választja el a múlttól a jövőt, oly könnyörtelenül és egyértelműen, hogy épeszű szemlélő számára köztük semmi kapcsolatról szó sem lehet. Veszprémben sokszor érzem, hogy sem a mindennapjaim eseményei és tényei, sem pedig mindaz, amit én a körülményekről és bizonyítékokról vélek, nem határozzák meg sem a saját jövőmet, sem a városét. Legjobb volna kívülről tudni magamat, képzeltem el a jövőt, és az is lehettem volna, ha ezek a helyzetek nem bizonyulnak mindenkor kelepccének. Tapasztaltam, mint a helyük iránt elkötelezettek érzékelhették megannyiszor, a városunk attól város, hogy minden pillanatban számon kéri, sőt ellenőrzi a lakóitól a vele való azonosulás meglétét és mértékét. Szeles valóban a természete.

1980-ban a bolgár testvérvárosról névhez jutott Haszkovó lakótelep elsőként felhúzott lakótömbjei az ürmöfűves sztyepprétből a laktanya teherautó-versenyeinek eredményeként kialakult, kátyúkkal és földgátakkal szabdaltságon álltak, s meglehet, ezt a rétet hamarosan munkagépek túrták tovább. Júniusban reggeltől a nap deleléséig kéken virágzott a katáng, és ha nehezen viseltem a lakásban a nyári hőséget, a nekem szerelemmel juttatott félszobányi teret, a Látóhegyi vízfolyásnak nevezett kiszáradó patakmeder mentén zöld diót és mandulát szüreteltem, házi készítésű szörphöz frissen nyílt bodzavirágot gyűjtögettem, vagy csak kimentem a dombtetőre felhőt pásztorolni. A várost körbefogó útgyűrűn, a vasútállomás és a zirci makadám torkolata között, ha az aszfaltig a nyulak kökénybokrok közt vezető csapásán, majd az úttesten átmentem, szeméttel borított puhafaligetben találtam magamat, ahonnan húsvétkor barkát vágtam, a tocsogóból gólyahírt és kakukktormát téptem, és a koranyár vasárnap délutánjai azzal teltek el, hogy a két világháború közt húsz évig működött m. kir. honvéd Kinizsi Pál Csapataltisztképző Intézet, azaz a Jutasi Altisztképző Iskola tanítványai által egykor kedvelt Rab Mária-forrás lassan bugyogó vizéből táplálkozó tócsákban élő, alsóbb rendű, virgonc rákok életét kémleltem.

A huszadik század elejéről ismert, a Szűz rabszabadító, fogolykiváltó szerepét tisztelő, majd a második világháborúban a sok hadifogoly miatt látogatott Mária-kegyhely más évszakokban száraz forrásfője körül a földet örökké összetaposták a vadak. A madárhadon, pillangó-, darázstömegen és légyféléken túl többnyire vaddisznók, őzek látogatták, némelykor szarvasok, nyomot hagyva maguk mögött. Nagy állattal azonban ott sosem futottam össze. Főnevekkel vagy igékkel találkoztam többnyire, amelyekről jellegzetes mélyedések és dudorok tudósítottak, némelyiken az ősmagyaroknak gondolt namu (nyom) derengett át, a másikon az ázsiai dravida nép nemu (benyomódik, süllyed) szava sejlett föl, máskor egyéb, többnyire attól függően, mi az, ami a figyelmemet lekötötte.

Más alkalommal a város nevesebb forrásához, a piarista pap, muzeológus ne-

vét viselő Laczkó-forráshoz sétáltam ki, bár leginkább a viadukt után menten fölmagasodó magnus lapis (ahogy az egyik 13. századi birtokleírásban nevezték), a hozzá vezető sétaút jobbán álldogáló, az ösvény fölé görnyedő Ördögrágtakó vonzott. Annak függőleges oldalát mindig mászta valaki, alatta pedig eső után gombászok üldögéltek, és a Csatárhegyről származó gyűjtésüket válogatták, tőlük beszerezhető volt mindenféle ritka erdei-mezei csemege.

Úgy használja fel a város szélfúttá lakóit, mint olvasó a Bibliáját. Mindig azt olvas ki belőle, amire szüksége mutatkozik. Nincs abban az olvasatban soha olyasmi, ami mások igazságáról beszél, csakis ami a saját magáéra vonatkozik, hiába olvassa bárki, aki képes kódexszerű könyvet forgatni. A könyvek népe, ha keresztény, ha zsidó, ha moszlim, a mondatok fonálának végét megragadva kizárólag a maga labirintusát járja be, a történetet gombolyaggá tekerve a saját sorsát ragadja meg csupán.

Felkelek, ha izomgörcs rettenetes fájdalma ébreszt éjszaka, hogy lejegyezzem a gondolataimat, mert attól sem tudok ilyenkor elaludni, hogy hátha elfelejtem, mit kívánnék majd reggel leírni. A ház, ahol élek, négy évig szinte fűtetlen maradt. Az ország és a város szabályai lehetetlenné tették, hogy gázt vezettessünk be: azt állították, hogy a műemléki környezet számára veszélyes is lenne, no meg nem is illene. Az európai gyakorlat aztán mégiscsak elfogadtatott, sok-sok szabály alól felmentést szerezve egy csikorgó téli napon felszaggatták az utca teknősbékapáncél-mozaikos, azaz folton-foltos aszfaltját, a gödörbe, a villanyvezetéket kivéve, a többi vezeték mellé fektették a gázcsövet, s hamarosan a szén-, illetve vegyes tüzelés helyett gázzal melegítettük a lakást. A kifázások maradványaként az ízületek fájdalmas gyulladása azonban időről időre felbukkan, ilyenkor a fejbiccentést elhagyom a köszönés mellől.

Veszprémi letelepedésem elején szüntelen görcsöt okozó izomlázal küszködtem. A hegynek föl, völgynek le gyaloglás szokatlannak bizonyult Debrecent és Szegedet bejáró, alföldies lényemnek, évekbe telt, hogy izmaim megszokják, izomzatom és testtartásom idomuljon e városhoz. Az Óváros tér mellékére, betonból öntött, rossz formájú medence közepébe helyezett Korsós lány, azaz a Zsuzsi lába is ilyen okból ormótlan és visszeres; könnyű azt ellenőrizni, mert a szoboralak mindig ott pihog az Ányos utca lépcsővé átalakított torkolatában, az 1993-tól Városházának használt két tizenkilencedik századi épület részében.

Utcánk (száz méteres, végét alul a Deák Ferenc utca, felül az Ányos utca metszi le) fele lépcső. Az alsó fokoknál a támfalra kanyarodik ama ominózus gázcső, majd a korlát alatt fut fel a városháza alatti lakóépület irányába. A csőfektetés díját gázt igényelő utcácskánk lakói fizették, majd utóbb, díjmentesen, a felsőbb házak lakói is rácsatlakoztak. Ügyességükkel éveken át kérkedtek, így velünk, a balfácánokkal szemben helyi értékük megnövekedett. Apró és hegyes dühök ébredtek egykor irányukban, az ilyesmi lenyúlásokat normálisnak elfogadó hivatalnoki magatartással szemben, de idővel elmaradtak, a mindennapi találkozások elkoptatták. Ha az Ostromlépcsőn emelkedem fel a városházához, a közös feladatok foglalkoztatnak, s nem az, ami a környező lakosokat megosztja: a szemetes hegyoldalt miként lehetne megtisztítani, az erdő kiszáradt fáit kivágni.

Amíg az egykori honvédhuszár-kaszárnyában éltek cigányok, ők rendben tartották az erdőt. Mindent, ami égethetőnek bizonyult, télen begyűjtöttek, és nyomorszállásukban annak tüzenél főzték ételüket és melegedtek.

Az Ostromlépcső a városi lépcsők egyike. Hét házból áll, amelyből három régóta üres, eladó. A többi mindegyikében kutya is él, velem éppen kettő. Az Ostromlépcső a város felső és alsó szintje között teremt kapcsolatot.

Veszprémet különleges földfelszínű városnak tartják: a hajdan Balaton alján elterült, puha kőzetből létrejött fennsík laposába az időnként bővizű patak meredek falú, kanyargós völgyet mélyített. A Séd körbefolyta a Várhegyet, és a fennsíkból mélydomborművet készített, olyat, amelyet először a reneszánsz Firenzéjében, a dóm keresztelőkápolnája bronzajtóin látni. A mélység inkább megtapasztalható, mint a magasság. Veszprémről látványossága miatt sok-sok veduta, városkép készül: több olyan magas hely adódik, ahonnan a grafikus távlati és egyben magaslati képet tudhat készíteni. A mély és széles látókörű tájképeken mindenkinél megjelenik, mint motívum, néhány lépcsősor. Az Ostromlépcsőt legtöbbször nem tartották érdemesnek arra, hogy megrajzolják: az a helyi születésű, Bécsben dolgozó térképrajzoló, Berkeny János Sámuel sem, aki oly részletesen készítette el színezett tollrajzát természet után Veszprém városáról, délről.

A vár déli végén álló térre több, az enyémhez hasonló, rövid, tört vonalvezetésű lépcső vezet. Ezek egyike keleten a Séd medrében dolgozók számára épített, a Sárszeg mélyéből egyenesen fölvezető, meredek Ostromlépcső. Keleti a barokk és neoreneszánsz hibrid Sörház-lépcső is, amelynek egyik oldala azonban szecessziós jellegű, a másik pedig, amelyet a hol vendéglő, hol zsidó gyülekezeti ház, hol apácázárda, hol lakóház fala alkot, historizáló stílusú. A kétcentrumú Óváros tér a Kispiac szerepét a 18. században vette át, s amíg addig lovas szekérrel, ma a régi utcák nyomvonalán ugyan, de lépcsőn közelíthető meg északról mind a névtelen (a Horgos utca és a Vas Gereben utca közt futó) lépcsőn, mind a Ranolder teret az Óváros térrel összekötő lépcsősoron.

A vár északi végében, bár sejteti már, de még mielőtt befejeződne, a terebélyes Szentháromság térről az északi várfeljárón lehet meglépni, ennek torkában egykor Kiskapu állt, ma a szűk átjáró emlékeztet rá. A várfeljáró a hegy félmagasságában kettéoszlik, a Nyugati és a Keleti feljáróra, amelyek közül én a Keletit használok. Azon lépkedem le, az Úrkút utcáig, s a torkolatban rátalalok az 1986-ban megjelent, *Elemek* címet kapott, a biológiai és irodalmi érdeklődésem közös lenyomatát viselő verskötetemet borítójára. Tihanyra jellemző szürke, jókora téglányok fedik le ezt az egyetlen táncoló párnak éppen elegendő méretű tercskét, mint a könyv teste: a fény felé fordul mindnek azon oldala, amelybe a készítőre utaló számokat és betűket nyomták. A betonkockák a 19. század elején készültek, bazaltzúalékkal kevert cementből. Úgy járok a puhakő lépcsőkhöz vezető téglákon napra nap, mint aki a saját szövegében szaporázza.

A Nyugati feljárót a ráérős vasárnapi sétákon, avagy megbecsült vendégeim számára történő városbemutatáson használok. A hajdani káptalani jószágkormányzóság és magtár előtti mezővárosias, azaz teres térről, a korábbi Kispiacról indul fel a lépcső a várba. A vásárolásra alkalmas térség létét és fontosságát már az 1055-ben írott tihanyi apátsági alapítólevél hátlapján található utóirat szerzője emlegette; tőle minden kétséget kizárva tudható, a vár lakói és a váron kívüli

szegek lakói e téren cserélték ki javaikat, a Séd-völgy átkelő pontjánál, ahol az utat ellenőrzik, az utasokat pedig megvámolják. Hogy a piacozás vagy az útvám és az utazó sarcolása a jövedelmezőbb, nem tudni; nyilván egyik sem igazán, ha több lábon álló gazdálkodásra rendezkedtek be az itt lakók.

A lépcsők a városközpontot megközelítőket megizzasztják, és jól is van ez így. A város nem adja könnyen magát, s a városért felelősséget nem érző utazó élvezi ezt. Fölfelé kapaszkodva hosszan elgondolkodhat azon, ugyan hol is jár: egy labirintusban, vagy egy függőkertekbe rendezett zikkurat oldalán fölvezető szerpentinén. Van ideje a városnak továbbá arra, hogy eldöntse, befogadja-e az érkezőt, vagy megfelelően korán kitöri a bokáját, elreccsenti nyakcsigolyáját, megrepeszi térde kalácsát.

En, amikor kellő mértékben bebarangoltam a települést, s az Arany Sas patika és a Kapuváry-ház között éppen úgy tudtam a legrövidebb utat, mint Cserhát, azaz a középkori Szent Iván-szeg és a Sörház-lépcsőnek a meredek Buhimutára leérkezésénél található napsugaras kapudíszú ház között, akkor vete-medtem arra, hogy a várost, mint asszonyt, aki lezárta a szemét, s nem tekintett rám többé, mind gyakrabban elhagyjam.

Azzal a várossal, amelyben nyolc nap tartózkodás után megbetegedtem, éppen a hazarepülésem előtt, nem gondoltam, hogy bármilyen viszonyba is kerülhetek. Attól, hogy a megelőző hétvégén átfúj a tengeri szél, és annyira belefeledkeztem a dűnék mögötti mélyföld virágzó tulipánföldjébe, majd vasárnap délután a frízföld kis településeinek apró terein keringő, száraz tekintetű embereinek vizsgálatába, hogy meghűltem. Ágyba kellett feküdnöm. A házban, amelyben éltem, különös falióra található, kétszer jelezte az órák múlását. Minden egész óra előtt néhány pillanattal előkongott, s ezzel hívta fel a figyelmet a közelgő eseményre, hogy hamarosan figyelmeztet majd az óra kitelésére, mégpedig pontosan annyi kongással, ahányat számlál az óra. Hollandia északi tartománya bizonyos alvóvárosában, a sok csatornával fölszabdalt Rhodenben tepert le a lázroham. A szobámból nem láttam egyebet a széles boltívű égnél, nézhettem továbbá a fölöttem hasaló mennyezetet, amelynek a közepén lecsüngő, tejüvegéből készített lámpaburájáról a vélhetőleg Indonéziából származó vayang bábu lógott alá. A bábút Ikarosznak mondanám, annyira kükladikus, antik és egyben minőszi jegyekkel rendelkezett, annak ellenére, hogy nő alakú, és szárnya, mint a szárnya, piros és rózsaszín sávokkal váltakozik. Ebben a szobában fetrengtem lázasan és ízületeimet fájlalva, azt tervezve, mit kezdek Veszprémmel másnap. Azzal a várossal, ahol élek. Amelyről a napokban azt állítottam, hogy olyan település, ahol a hosszabb ideig lakókról megfeledkeznek, mert olyannyira észrevehetetlenek, vagy mert idejében nem állnak tovább, meggyűlölik őket. Magam az ezerkilencszázkilencvenes évek közepétől, hogy mindez ne következzen be, igyekeztem minél többet idegen földön tartózkodni, és ha időnként visszaérkeztem a Balaton és a Bakony közé férközött kisvárosba, lapultam, ne vegyenek észre, és ne pusztuljak bele az ébredező ellenszenvbe.

Itt boldog is voltam és boldogtalan is, és hogy mikor melyik, azt újabban nem úgy látom, mint amikor bekövetkezett. Ismerem tudatom szerkezetét, alakítja és újra- meg újraértelmezi a múltat, kibányássza belőle – aranyat a fekáliából – a

pillanat számára szükséges értelmet, a jelen részére hasznosíthatóvá formázza, mindegy, hogy mi lesz belőle, irodalom, új szerelem vagy életrajz, abban nemcsak összeér a megtörtént az éppen történővel, de megmutatkozik szerves összefüggésük is.

Rhodenben érdeklődni kezdtem a múltam iránt, mégpedig eddig ismeretlen okkal; így akartam eltávolodni a viszolyogtató jelentől, amelynek, ha a saját életemről beszélek, joggal gondoltam, hogy a centrumában állok.

Veszprém fölött repülve annyiszor vesz erőt rajtam a kétségbeesés, ahányszor lepillantok a felhők fölötti magasból. Valamiért vég nélkül alacsony magasságban képződő cumulusok kerülnek a repülőgép és a város közé. Ha Cholnoky Jenő szárnyalhatott volna, biztosan lelkesedéssel töltötte volna el a geológiai erők játékát megmutató földfelszín, én azonban ekkora magasságban s ilyen ingatag járművön többnyire szorongok. Képtelen vagyok megszokni a felszállást, a leszállást, valamint a kettő közötti, hol rövidebb, hol hosszabb időszakot. Sőt azt is nehezen tűröm, mert iszonyodom tőle, ha be kell lépnem a repülőtér kerozinszaggal átítatódott várótermébe.

Veszprémben egyetlenegy pont, a várhegy székesegyházának kétágú templomtornya törekszik a felhők fölé, ámbár addig sosem nyúlik fel, nem elég hozzá vagy az akaraterő, vagy a tehetség. A várat, amolyan alpesi várak mintája szerint, fellegek sosem borítják el, ezért, ha félhomályt igényel, megelégszik az azal, hogy ködfátyolba burkolózik. Az asszonyos tulajdonságokkal ellátott várat kivéve minden egyéb a mélységre vágyik, a völgyek hűvös és párás alján dolgoznak napfényben az emberek, a fák a kopár dombtetők alatti oldalak barna erdei talajába óhajtanak gyökerezni, s az idegen tekintetek ellen óvó fák közé beállnak a lakóházak, üzletek és üzemek. Éjszaka mindent összevetve minden más: a dombtetők lakótelepeinek lakásaiban összebújnak és békésen szuszognak az alvók, feketén csillognak az ablakok, bármely irányból is érkezik a városhoz a közutakon a gépkocsis utazó, Zirc vagy Ajka vagy Tapolca vagy Csopak vagy Felsőörs vagy Várpalota felől, már messziről látszanak a setét fényű ablakszemek.

A város alapját egyetlen fennsík képezi, amelyre egykor gót betűkből álló szót írt egy vízfolyás – a város nevét: Bezprem (avagy miként – a hiteltelennek gondolt – Adalwin salzburgi érsek nevezi: Ortahu). És az írás patakkék jele mentén a magasföld felszínét megbontotta az olykor kiáradó víz, az északról és északnyugatról naponta több időpontban és rendszeresen lezúduló hegyi szélviharok, a kíméletlenül, sziklát repesztően égető nap, s ennek nyomán egyre mélyülő völgyek rendszere vésődött a hajdanában vízszintes és ráncatlan lepedőt utánzó tengeraljra, azaz az utóbb fennsíkot alkotó zömök kőlapokra.

Magasságból és mélységből szerveződött egységgé a város, amint arra a földrajza predesztinálja.

Akkoriban Veszprémben röpdöstek verebek, és a népes csókaraj, amely napközben a püspöki palota mályvaszínű cserepei fölött feketén áttetsző füstpamacsoként gomolygott, hűségeket mutatkozik a városhoz, bár meglehet, kizárólagosan az oly sok mindent átélt, ragyavert vakolatú főpapi palotához. A nemzetközi

nőnapon, ahogyan az azokban az évtizedekben Európa keleti felében mindenhol szokásosnak tűnt, az általános iskolások ünnepi műsorát felügyelő, fiatal és csinos tanárnőkön ropogósra vasalt, fehér egyenruhaing feszült, amelynek vállára kemény és színes, rangot jelző váll-lapot volt szokás fölerősíteni, a legombolható inggallér alatt piros nyakkendő, szorosra fűzött és görcsre kötött. Akkor, sok idővel ezelőtt Veszprémbe nem találkozhattam az azóta özönfajjá vált amerikai kőrissel, se a betyárkóróval, nem élt mifelénk a lándzsáslevelű őszirózsa, a se-lyemkóró, és épphogy elkezdték építeni a lakótelepet, nem tudták, hogy elkövetkező neve Felszabadulás úti lakótelep lesz.

Ami a madarakat illeti, nemcsak a verebek, de az egyébként nem oly régen, csupán az 1830-as években északnyugat felé terjeszkedő balkáni gerlek is eltűntek, és hűvösebb területre költöztek át, a város azonban nem vált madártalanná: az emberek társául új fajok jelentkeztek. Például a sirályok. Akad télen el nem költöző gólya is, az egyik fogadó kéménye tetőlapján álldogálva alulról melegíteti magát. Hóesésben ugyancsak abszurd látvány ez a gázlómadár, gőzgomolyagban, kelepelve, szárnycsattogtatva. A napokban tejfehér naszádot, hattyút láttam a lépésnyi széles vízerű Sédén. Kozmopolita növények érkeztek a világ legkülönbözőbb tájáról, Ázsiából ez, Afrikából az, Amerikából ez és amaz, elfoglalták az itt honos borsos varjúháj telepének helyét a sziklaplatón, kitúrták helyéből a bükkaszt. Feltehetőleg egykor ugyancsak meglepődött volna Král Éva restaurátor, ha eperágyásain a ki tudja, honnan elbitangolt, legelő kameruni törpekecskékkal találkozik, és én is, ha a petúniáim tölcserei előtt, a június eleji éjszakákon nem fedezhetek fel a levegőben kolibriként függeszkedő, mozdulatlanul lebegő kacsafarkú szendereket; ma már közönségesek itt e lények.

Hosszú ideig azt gondoltam, hogy Veszprém kísérteteiről kizárólag a Cholnoky család tagjainak lehet mit mondaniuk. Viktornak takaros történetei születtek róluk, bármely régi irodalmat kedvelő angol olvasó tisztelettel olvasná. Lászlónak ugyancsak akadnak rémképei, és azok között sok a kósza árny. Hogy Jenőnek voltak, arra csakis utalások maradtak: alkoholista korszaka alapján tudja, mi az a bódulat és mi a másnaposság, és közismert, hogy a lidérces alakok az italos pohár öblének ködéből tudnak leggyorsabban manifesztálódni.

Néha azonban érzem, a Cholnoky-család örökségénél, mivel annál tekintélyesebb, a sok évszázados korú, ezért szívesebben hivatkozott Gizella-hagyományban ugyancsak kellene lenni kísérteteknek. Ha meg nincsenek, akkor érdemes kitalálnunk: a Gizelláról szóló szövegek kötete, melyet a Vár Ucca Könyvek utolsó darabjaként szerkesztettem, kemény borítót kapott. E fedélre Gizella koponyáját fényképeztettem, szemüregének sötétjét nézheti a kötetet kézbevevő, és arról a színes védőborítót lehámozó kegyes olvasó.

A veszprémi kísértetek egyikével a globális éghajlati változás előtt, egy égszakadásos zivatarban találkoztam. Harmincnyolc éves voltam, oly valószínűtlen helyzetbe csöppentem, hogy semmi kétségem nem maradt afelől: mindez, amiről érzékszerveim tudósították agykérgemet, kétséget kizáróan valóságos. A leszakadó ég leve minden tárgyra vízköpenyt húzott, amely eltüntette a dolgok felszínét, általuk megszűnt minden fa, ház és autó határa, az alakok elvesztették kontúrjaikat, s ezzel egy időben olyan fényhéhez jutottak, amely alól meszes ra-

gyogás szívérgott. Autóban ültem, az endékás Trabantban, a sajátomban, a lejtős főutcán, amikor eltűnt alólam a lankás pálya, és menten vízen ringatóztam, a kocsim heves oldalmozgás között úszott, a víz felszínén lebegett lefelé a Bányatrösztől a Mackónak nevezett bisztró irányába. Az ablaktörlő elvesztette uralmát az esemény fölött, nem volt képes letörölni a vizet, bármilyen hevesen csapkodott, s akkora buborékok keletkeztek és pattantak szét a megolvadni látszó szélvédő üvegén, mint a madártojások, fácáné, rigóé, pulykáé, szarkáé.

A közelbe becsapó fehérvillám fényénél azt láttam, hogy az autóm mellett szétázott férfiú áll, a felvillanó fény mégsem őt, hanem a csontvázát világította meg, s a váz mérete, robusztussága alapján tudtam, elvégre szakmám szerint biológus, sőt antropológus vagyok, hogy férfiú ez a jövőjéig visszabontott ismeretlen. Vízhusba volt ez a derengő csontrendszer ágyazva, kocsonyás, ámde Balaton-színű, moszatzöld anyagba, olyan színűbe, amely a régi templomok réz toronygombjának és a hamis aranyból készült kegytárgyaknak a sajátja, ha megöregednek. Az áttetsző, kocsonyás husba belesüllyedő csontok oly akkurátusan vannak összerakva, oly szabályosan, mintha demonstráció kellékei lennének: se törésnyom, se deformáció, se fogyatékoság jegye nem mutatkozott rajtuk, így aztán képzelhettem azt, hogy együttesük nem egyéb műgonddal összeválogatott műtárgynál.

A másik kísértet az a veres hajú lány, aki vég nélkül nevetett. A sírjánál én mondtam a búcsúbeszédet. Rókaként jár vissza azóta: nincs hét, hogy hol a Pécs felé vezető utamon, hol Debrecen felé rohanva, a Tisza-hídnál vagy a Nagyerdőben ne villanna fel az árok szedresében rőt, az idő haladtával egyre fakóbb és ritkább szőrzete, pimasznak ható hegyes orra, keskeny vágású szemének jade árnyalatú írisze. Valahol a Laczkó-forrás közelében rejtőzhet a föld alá húzódó vacska: az abból áradó asszonyszagról sok-sok férfi orvos barátom tud is mit mondani, akik öngyilkolókat adtak vissza az életnek, vagy megállapították a szerelmi bánatukban és kétségbeesésükben a viaduktról, illetve a Benedek-hegy ormáról leugrottak tetemét vizsgálva a lélek elillanását. A rókaasszony után iramodásomról húsz éven át írtam regényt, s hogy mégsem az igaz történetét, mert a történetek megírhatatlanok, azt a függelékként közreadott anekdotában regéltem el.

A hegyoldal, amelyet kertté reméltem átalakítani, kiszáradt és veszélyesen korhadt, megdőlt fákkal mutatta meg kezdetben magát. A város illetékeseitől engedélyt szereztem arra, hogy kivágassam őket – számos helyszínelés után Várpalotáról alpesi hegymászók siettek segítségemre. A kitermelt, kötelekkel aláeresztett vagy a meredekről elszabadult és lezúduló fák rönkjeit feltüzeltem, de némelyik gorgófejszerű gyökérzetével nem egykönnyen tudtam megbirkózni, évekig tartott, míg szilánkokra hasogattam és aprólékjaiban fölhasználtam. Egyikéből, a legnagyobbikból, a pudvás belsejéből, az ezredforduló első tavaszán ujjni vastag, csupasz bőrű hernyó mászott elő, tejfehér tengeri uborkához hasonlatos. A hernyó idővel eltűnt; sorsát, azt, hogy mivé is alakult át, nem voltam képes követni.

Az erdő megtisztítása, a csalán, a galaj és más törmeléktalaj-kedvelő gaz állományának fogatkozása együtt járt a lepkék megritkulásával. Néhányuk téved

csupán hozzám, leginkább a szárnyain gyűrűs szemfoltot viselő nagy pávaszem, az áramvonalas szenderek közül az öves szender, a fagyalszender, a nyárfaszender, a legényvirágokat és lángvirágokat látogató kacsafarkú szender s a számomra különösen kedves leánderszender. Vendégül láthattam hordabaglyot, bükk-zöldbaglyot, gammabagolylepkét, de sajnos a lusta gyapjaslepkét is, amelynek hernyói egykor tarrá rágták hegyoldalam kiserdejét. Medvelepkét nem fogadtam sosem, a nappali lepkék némelyikét azonban igen: a fecskefarkú lepke nincs nyár, hogy egyszer-egyszer be ne libbenne, néha éppen a libbenő-lebbenő kardoslepke társaságában. A rezedalepke a tápnövényét is megtalálja nálam, finom citromillatú és halványzöld fürtös virágú a növény, miért is ne kedvelném, még ha vad faj is. A lepkék, akárcsak a madarak, a kertem olyan dimenzióját élik meg, amelybe én legfeljebb lepke- és madárszemlézés révén juthatok, avagy ha fölmegek a hegyoldalra kifeküdt kert fölső, keskeny teraszára, ahonnan rálátok a vén diófámra, a házamra, az alsó udvaron futkározó kutyáimra, ahol igyekszem légiesedni.

Ha már kevés jut a lepkékből nekem, hiányuk pótlására Kínából és Thaiföldről két, lepkékkel telt apró tárlót szereztem be és hoztam haza magammal, mint ritka ékszereket magukba fogadó ládikókat. A sarkos szárnyú busalepke, a színjátzó bíborlila borítású, kékfényű bársonylepke és a magyarul jobb híján citrompillangónak nevezett együttese Thaiföldről került hozzám, a nappali lepkék közé tartozó, leginkább a Kéktükrös bunkóslepkéhez (*P. paris*) hasonlítható *Papillio maackii* pedig a Déli Selyemút forgalmából gazdaggá vált, egykori Nanzhao-királyságból, a Tibet-alji Daliból.

Yunnani utazásom nyomán, amikor a Séd-parti városi kertészetben rábukkantam a tavi lórom díszváltozatára, amely csinos, sóska formájú, veres levelerezetű, levelét tömött csomóba nevelő növénynek látszott, menten több egyedet szereztem meg, abban a reményben, hogy mivel tápnövény, előbb-utóbb a vele táplálkozó lepkeféle is megjelenik a kertemben. Daliban, nem messze a selyemhernyógubó-szerű San Ta pagodáktól, a napernyős zarándokoktól ellepett kicsi tó környékén milliárd nagy tűzlepke vibrált a levegőben, s e remegő-rezgő látvány attól alakult ki, hogy e pillangószerűségek hátsó szárnya fonákja gyönyörű, halvány kékesszürke, amelyet narancsszín szegélyez.

A tűzlepke nemcsak a mérsékelt övi Ázsiában fordul elő, de Európában ugyanúgy: a kevés közös lepke egyike, ezért bizakodom, hogy tápnövényével a kertembe csalogatható. Kísérletem mostanáig nem járt sikerrel.

Amint a 11. században épült buddhista San Ta központi pagodája foglalja magába a szútrákat, azokat, amelyek létéről csak 1979-ben, az építmény restaurálása nyomán értesült a szent iratokra érzékeny értelmiségi világ, úgy foglalja magába a tűzlepkét a kertem díszes levelű lóroma. Jövőt ígér, és ez éppen elég a létehez. Pedig lassan mindössze abban reménykedem, hogy annak bukkan majd föl az életében, akire, ha elhagytam, házam-kertem jut, azonfelül észlelésre, majd megnevezésre érdemesnek tartja a fekete szegélyes, vörös szárnyú boglárkalepke-féle fajt, és a lóromon felbukkanó, táplálkozó lárvát nem véli, hasonlatossága ellenére, meztelen csigának, csupán azért, mert fejét, ha megretten, képes elülső szelvényeibe behúzni.

Arab rózsát, kertet, könyvtárat és mestert lelni indultam (mint mindenkor), hogy segítségükkel hozzáférhessek a magam élő Magasságbelijéhez. Mind-egyikre rátaláltam, mint középkori moszlim enciklopédiában, melyben, ha sikerült felnyitni súlyos kódexfedelét, az első lapon menten felderengnek a kézzel rajzolt, halovány szavakban a kezdőbetűk.

Mindezen túl azt is megtapasztalhattam, a fény és árnyék tervrajza alapján hogyan épült fel a város: Marrakes. Az Almoravidák és Almohádok székhelyének vörös homokszínű a papirosa, minden szava arra lett írva, s a tintája, amelyet rozsdavörös madarak röptéből és sárgacserlé-szagból kevertek, az anyagon alig hagy nyomot, a vele megrajzolt üzenethez nem könnyű hozzáférni.

A város magva a piac, mellette a nagy mecset, körülötte céhbe tömörült műhelyek által közrefogott szűk utcácskák, sikátorok, kapuk, boltívek és rések, mindezt övezi a családok mozaikjából összerakott lakónegyed, s az egészet szorosra fűzi az önmagába visszatérő, akár végtelennek is tudható, kör alakú, döngölt agyagból, téglából, néhol kőből építetett városfal. Famíliák és egyének akaratára szerint készült a város, semmi hasonlóságot nem mutat az antik és a keresztény állam kollektívát hangsúlyozó szempontja alapján létrejött európai településekkel, benne az európai hagyománynál élesebben megkülönböztethető, a közösséget asszimiláló, ég felé lezáratlan (szentély által védett) centrum és a belső udvarokra, kertekre nyitott, kifelé zárt lakóépület-együttes.

A központi mecset mellett hatalmas kiterjedésű hortus, a paradicsomra emlékeztető rózsákkal, a milliós város körül olajfa-, citrom-, narancs-, datolyapálmaliget: egy kert foglalja magába a várost, és egy elkerített rózsakert az, mint alma-maghejban a fehér mag, amely egyben a központja is.

Fehér rózsák. Sárgák, pirosak. Az Atlasz hófödte hegycsúcsai. E városban tartózkodott a halhatatlanságot tagadó és a szakadatlan teremtésben hívó s emiatt Córdoba-ból száműzött, majd ismét fölemelt Ibn Rusd, a keresztényeknek Averroës. Az Andalúziából menekülni kényszerült Jakúb al-Manszúr kalifa ugyanis Marrakesben egy medreszét, Korán-egyetemet alapított, ahol a hagyományt magyarázni képes filozófust, egykori pártfogoltját katedrához juttatta – és akkora szobácskához, amelybe az ágya éppen befért. A lakókamrában a fa-priccs fölött a széles, ugyancsak ágyszerű deszkalap képezte a testi ruhaneműk és a birtokolt könyvek rakhelyét, ekkora tárolófelület pedig elég bárki értelmiséginek. Márványlapok, mór vízmedence, rafináltan megvilágított türkiz és zöld csempelapok, rózsaszín szökőkút, kettős oszlopcsarnokú imaterem, elhagyatott diákszobák s a rég elhalt mesterek lábnyomát szaglászó szél: a látványon ugyan kívül rekedt az arab világ, amely az utcáról beszökött bűz és hangok révén mégis jelen maradt.

Nem csupán Allah, de mind Jahve, mind Isten sokat tanult Ibn Rusdtól (Averroëstől). A muszlimok, a zsidók és a keresztények ugyancsak. Tőle tudjuk – többek között –, hogyan kell kommentálni a saját történetünkben mindazt, ami a mi személyes históriánk ideje előtt is létezett, azaz: a hagyományt. Talán még az a teve is járatos ebben a módszerben, akinek levágott fejét a medresze (Averroës munkahelye és élettere) bejárata melletti mészárszék egyetlen napig szolgáló cégéreként függesztették fel.

A vérszag azonban nem feledhető, hiába is keveredik össze vele a teveszájba

tömött friss mentaköteg illata. A jó szagú nekropoliszban hiába, hogy a sírok szépségét a déli napsütés hangsúlyozza. A balzsamot árasztó oszlopos csarnokokban ami árnyékban marad, az mind a földi világé. A gipszből faragott csipkefinom boltozatdíszek árnyékos sarkában pedig dzsinnek szunyókálnak és az *Elemi világ* kilenc szférájának rossz anyaga.

A Jemma El Fna tér neve magyarul: *Holtak gyülekezőhelye*, hiszen a szultánok itt tették közszemlére a kivégzettek fejét; többnyire arrafelé, ahol a mesemondók, a kígyóbűvölők és a tűznyelők tömege serénykedett. Elias Canetti a Terebess kiadónál 1999-ben megjelent könyve nyomán azt állítom, a nagy mecset (a Koutoubia-mecsetnek létezik helyi neve is: a könyvkereskedők mecsetje) és a piac összekötője, a tarka életű óvárosi tér valóban a halottakat vonzza, s új életet ígér számukra. Ez a könyv vezetett el engem Córdoba után (ahol Averroës sírja található) Marrakesbe (ahol meghalt). Így már város- (és teremtség-) élményem nyomán arról is van sejtelmem, mekkora a távolság a lélek mennybemenetelének és a test porrá omlásának helye között.

A nyüzsgő *Holtak gyülekezőhelyén* reggelenként óvatosan kikerültem egy orrfacsaró ruhacsomót. Ott feküdt színevesztetten, időtlen idők óta, darabokból fülhalmazva az éjszaka hűvösét magába fogadó kövezeten. Esténként ennél a mozdulatlan rongyhalomnál olajban főtt csiga, édes fánk, eltérő fényű pénzdarabok, virág és egy-két citrom is hevert a környező hulladékok között, s amit, mintha csak életadó kupacot döngnének körül örömmel, felhőként leptek el a legyek. Mint rovarzűmmögés, elnyújtott, mély hang, egyetlen nyöszörgés ébredt ilyenkor a földre dobott mocskos és bűzhödő szövetcsomagból, az ezerlábú sokadalom bűdös sarutalp-világának aljáról, de az fáradhatatlanul hangzott és lankadatlanul, emelkedett föl a kövezeetről, úszott el embermagasságban a megbízhatatlan széllel a tér fölött. Allah neve az, amelyből már régen kikopott az l és a h.

Veszprém levegőbe épített város, amit nem kell bizonyítani annak, aki valaha járt benne, és hogy beérkezzék a centrumába, autóbuszjegyet vásárolt, avagy megkérdezte a helyes útírányt valamelyik siető járókelőtől. A település, ha köd üli ősszel a Betekints-, illetve a várat nyugatról övező Buhim-völgyet, valójában a levegőben lebeg; hogy ezt észrevegye valaki is, nem kell ahhoz Dózsa-városinak lenni. A helyiek felének tapasztalata sem egyéb, mint hogy a hatalmon lévők, azaz a helyiek másik fele légvárat épít, s ezen az impresszió az sem változtat, ha egyik-másik választáson megfordul a helyzet, s akik korábban a város irányítóiként regnáltak, irányítottakká süllyedtek, s akikről eddig azt állították, hogy vezetésre szorulnak, egyik reggelre arra ébrednek, hogy ők maguk a város révkalauzai.

Veszprémet nem lehet túlszárnyalni, oly magasba nőtt! Hiába rendeznek időnként filmfesztivált, mozgásszínházi találkozót, énekes összejövetelet, utcane-ünnepet, Gizella-napi rendezvényt, ezek egyike se oly módon (megszervezett, hogy észrevétlenül illeszkedjék a helyhez, így aztán a város marad az, ami korábban volt, nincs apellálás.

A település éppen ezért képes szép lenni, bár nem sok strapabíró rajongója akad.

Világok határán

– ikerkönyv –

Részlet egy készülő könyvből

Nálunk a felnőttek dolgoztak, a gyerekek játszottak, a felnőttek a gyerekek soha nem játszottak, a gyerekek viszont belenőttek a munkába. Apám egyszer dobott nekem kapura, csak egyszer, ezért emlékszem rá jól. Bent a verandán, ha estefele mégiscsak üldögéltünk, akkor malmozott velünk. Malmot gyorsan lehetett rajzolni, s bab is akadt, világos is és sötét is. Nagyon tudott malmozni, pillanatok alatt malomrendszereket hozott létre. Mi gyerekek, egymás között sakkoztunk is.

Mindez inkább csak a játék volt, de a sportba is hamar belenőttünk. A sport akkor, legalábbis a mi körünkben a közösségi létezés szinte minden terét kitöltötte. Amikor a játék sporttá alakult, szinte szakmává vált, önálló történeté a nagy történeten belül, számomra most már csak annyi az érdekes belőle, amennyi a közösségre vonatkozott.

Akkor az edzések, a meccsek az élet fölé nőttek.

Általános iskolába Szentmiklóusra jártam. Nagy régi épület volt az iskola a falu középpontjában, a templom mellett. Elöl az utcával párhuzamos iskolaépület, a felső tagozatosok járhattak ide, hátul az iskolaudvar, kézilabdapálya, mellette egy kisebb épület, az alsó tagozatosok osztályai voltak benne. Amikor beköltöztünk a házukba, természetesen felszámoltuk a gyalócai életet, így kerültünk iskolába is ide. Tanító nénim édesanyám első tanító nénije volt, férje is pedagógusként dolgozott, házuk az utcánk elején állt. Tanítottak egy életen keresztül, és nagy, szép kertet gondoztak. Később, még mindig az alsó tagozatban szép, fiatal tanítónő lett az osztályfőnököm, fiatalon meghalt, rákban. Férje Petőházán a gyárban dolgozott, s ő volt a nagycsapat kapusa. A foci akkor már foglalkoztatót: amikor díszítő sort kellett írni a füzetbe, Hidegkúti Nándor nevét írtam a sorba. Nehéz név volt, küszködtem az írott nagy H és N betűkkel.

Pösze voltam, ezért nem tudtam tisztán olvasni, sokat küzdöttem ezzel. Édesanyám felolvasta a szöveget előre, jelezte, a nehezebb szavakat hogyan kell ejteni, én nem tudtam utánozni. Magamban elolvastam mindent, újságokat és könyveket is.

Az írással gondjaim voltak, nem tudtam szépen írni, s mindig pacákat ejtettem. Stoppolnunk kellett, varrni, nyilván később, a virágok mellé kis karókat faragtunk, megint később lombfűrésszel különböző formákat kellett kivágni, az-

tán fémépítőből kisautót és minden mást összerakni, ezekkel a feladatokkal nem tudtam mit kezdeni.

Nem emlékszem arra, hogy úgy tanultunk volna, legalábbis kezdetben, mint ahogy ma a gyerekek tanulnak. Nem készültünk neki, a leckét az általános iskolában nem magoltuk be. Viszont mindenre kíváncsiak voltunk, állandóan jelentkeztünk. Történelemtanárunk kicsi „vizsgáztató gépet” készített. Az egyik táblán voltak a történelmi események, a másikon az évszámok, az egész rendszer elemekkel és banándugókkal működött, ha jó helyre dugtuk a banándugókat, akkor világított a lámpa. Az órán eljátszottuk Széchenyi és Kossuth vitáját. Nem tudtunk többet, mint ami a könyvben volt, de a teljes anyagon belül otthonosan mozogtunk. Egyszer a Tanácsköztársaságról kellett dolgozatot írnom, könyvtárba mentem, s egy összefoglaló történelemlétkönyvből kivonatoltam a történeteket, arányosan kicsinyítettem le a magam számára az ott leírtakat. Járási történelemversenyt nyertem, persze a kíváncsiságunk nagyobb volt, mint a tudásunk.

Történelemtanárunkat Rozsonits Gézának hívták, később megírta Fertőszentmiklós és Petőháza történetét. Ma kapaszkodót jelentenek nekem a könyvei.

Akkor már sokat olvastam. Az olvasottakból kezdetben nyilván nem értettem semmit, de rövidesen teljesen lekötöttek a könyvek. Hamar rátaláltam a faluval kapcsolatos könyvekre. „Úr ír, úr ír” – olvastam Szabó Pálnál, s én nagyon nem akartam úr lenni, de azt is tudtam, hogy tanulnom kell, mert valamit el kell érnem, a földből nem lehet megélni, minden ezt sugallta számunkra. Az engem körülvevő világ családi neveit – Bokori, Megyeri, Lendvai – is a történelemmel kapcsoltam össze, úgy gondoltam, főként a Bokori és a Megyeri nevek kapcsán, hogy ezek a régi magyarság idejéből valók, s ez büszkeséggel töltött el.

Örülök, hogy emlékezetem valamennyire pontosan megőrizte Szabó Pál 1931-ben írott Békalencse című regényének ezt a részletét. „A lárma csendesen elült a tanterem árnyékos öln, apró pisszegések hulltak szét a padsorokból. Harcias pózzal lóbálta meg a nádpálcát, és nagy nehezen haragos ráncot ragasztott a homlokára. Ettől nyomban megfuladt minden zaj, csak egy légy zümmögött kínlódással az ablaküvegen. Azonnal felcsendült egy ijedt kis lélekből az ige:

Ír – úr – úr – ír...” (In: Szabó Pál: Emberek, három kisregény, Budapest, 1962. 204. oldal)

Az idézett leírás a regény egyik szereplőjére, a tanítónőre vonatkozik.

Az írásra és az olvasásra megtanítottak, a készsége tárgyak közül sokra nem. Edzésen viszont pontosan megtanítottak bennünket arra, hogyan kezeljük-rúgjuk a labdát.

Rajzórán elénk tettek egy almát, rajzoljuk le. Máskor egy téglát. Nem tudtam lerajzolni, senki nem mondta el, nem mutatta meg, hogyan, milyen fogásokkal lehet ábrázolni, most sem tudok mást, mint hogy néhány vonalat húzok, de semmit nem tudok lerajzolni.

Énekórán felállítottak, hogy énekeljek el egy éneket, nem tudtam, senki nem mutatta meg, hogy akár kezdetlegesen is, de mégiscsak hogyan lehet elénekelni egy dalt.

Hasonló volt ez a gimnáziumi nyelvtanításhoz. Sopronban, az első németórá-

ra bejött egy német anyanyelvű tanár, a könyv első oldalán lévő képekről elmondta, hogy mit ábrázolnak – s vissza kellett mondanunk a hallottakat, emlékezetből, hallás után. Elmondta, hogy mi van a képen, s nekünk a következő órán vissza kellett mondanunk. Nem ment. Aki bírta, marta – a fél osztály tudott németül, soproniak voltak, ők követték azt, amit hallottak, mi még bele sem kapcsolódtunk abba, amit tanításnak neveztek.

Igazságtalan vagyok, kritikám nem a tanáraimnak szól, hanem a tanítási rendszernek. Máskor azt szoktam mondani, hogy mindenkitől lehet tanulni valamit.

S tanultunk is, irodalmat-történelmet jókedvűen sokat, versenyekre jártunk, versenyeket nyertünk.

Akkor már éreztem, de nem is volt nehéz érezni, szinte mindenki ezt sugallta nekünk, számunkra a tanulás a kitörési lehetőség. A hatvanas évek elején nem egyedül éreztük ezt. Lehet, hogy mégis csak a magam tapasztalataiból általánosítok. Az általános iskolai osztályból hárman voltunk, akik jelentkezéseinkkor szinte kiestünk a padból. Ma ez stréberségnek tűnne, akkor a fogalmat se ismertük, természetesebb világban éltünk annál, hogy a stréberség szóba jöhetett volna. Hármunk közül az egyikünk kőművesnek ment, ketten továbbtanultunk. Továbbtanuló társam ma történész, professzor. Mindezt arra való példaként mondtam el, hogy akkor sem tanult mindenki. Viszont igaz az is, hogy jó ideig a tanulás társadalmi emeltyűként létezett.

A hatvanas évek második feléből én is valami derűre emlékszem. Mintha békésebbé vált volna a világ. Mintha többször mentünk volna sétálva, nyugodtan a kerthelyiségbe. Mintha a felnőttek többet beszélgettek volna.

Akkor már rendszeresen olvastam. Újságot, a *Népszabadságot*, a *Népsportot*, *Labdarúgást*. Valami csoda folytán az *Új Írásnak* az a száma került a kezembe, amelyikben Kiss Ferenc, az irodalomtörténész beszélgetett Varga Zoltánnal, a focistával. A lapot Petőházán vettem meg, a postán, ott már időtlen idők óta nem lehet irodalmi folyóiratot vásárolni. Gimnazistaként 1973-tól viszont Sopronban rendszeresen megvásároltam a legfontosabb irodalmi folyóiratokat. Olvastam mást is, az előzmények után talán nem hat meglepetésként: a rendőrújságot és a Belügyi Szemlét; a rendőrújság majdhogynem propaganda-kiadvány volt, barnával nyomott betűkkel és derűs képekkel, a Belügyi Szemle viszont komoly folyóirat, legalábbis emlékeim szerint, megvolt az ideológiai vonulata, főleg a kémpekekről írott tanulmányokban, az úgynevezett elméleti írásokat nem olvastam, de komoly kriminológiai tanulmányokat is találtam benne, több krimire azóta sincs szükségem.

Nagyon olcsó könyvek is voltak otthon, ezek közül cím szerint Mesterházi Lajos *Pár lépés a határ* című könyvére emlékszem, s voltak más – hogyan jelezzem a műfajt – illusztrált bűnügyi vagy kémregények is, a kiadás az Olcsó Könyvtár könyveit idézte, s talán Belügyi Kiskönyvtár volt a sorozat címe. A köteteket, ahogy írtam, illusztrálták, a rajzok egy jelenetet mutattak be, az illusztráció alá pedig kiemelték a regény megfelelő sorát, hogy pontosan tudjuk, miről van szó. Nagyobb érdemük nem volt ezeknek a könyveknek, csak annyi, hogy rendszeressé tették számomra az olvasást, a szellemi keresgélés a könyvtárakban következett.

A könyvtárban negyvenegy év után újra elolvastam Kiss Ferenc Varga Zoltánnal készített interjút, Új Írás, 1968. január, 110–113. oldal. A beszélgetés az Erőfutball vagy játék? Beszélgetés Varga Zoltánnal, a Ferencváros csatárával címet viselte.

Kiss Ferenc számomra ma is tetsző módon kezdte a beszélgetést: „Ha költő lenne, egy egész ívet kapna az új irodalomtörténetben, s az Arany Bikában Magyar Jóska barátságából húzná el a nótáját, mint mindenkinek, aki mestere a szakmájának. Varga Zoltán a futball művésze, s hogy milyen szabású, most kezd határozottan kitetszeni.” Később Kosztolányit idézte: „Kik mégis a legboldogabbak ebben a siralomvölgyben? Azok, akik úgy dolgoznak, hogy játszanak. ... csak a játékban igazán ember az ember, csak az felel meg szellemének. A labdarúgó órákig rohan, izzad, anélkül, hogy elfáradna, mert csak 'játszik'. Ha ennek a munkának csak egy tizedét kellene elvégeznie más téren, más céllal, pár perc alatt összerogyna. Aztán milyen gyors, biztos és leleményes a játék ihletében”. Varga Zoltán nehezen nyílt meg, a Kosztolányira való utalásra válaszolta: „Ahhoz, hogy az ember hozni tudjon mindent, ami benne van, a támadások szabad lendülete kell. A befejeledkezés lehetősége. Bátorság arra, hogy a lehetetlennel kísérletezzünk. Ilyenkor találunk rá a váratlan megoldásokra.” Arra a kérdésre, hogy mit olvas, Raffai Sarolta akkor új regényét nevezte meg, a fiatal költőkről pedig egy est kapcsán a következőket mondta: „Utassyt érzem a legtehetségesebbnek, de Kovács Pistát jobban élveztem, mert az ő verseit már ismertem. Kár, hogy némely témáját gyakran ismétli – de ehhez nem értek.”

A külföldi csábításokkal kapcsolatban a következőket mondta: „Egy-két évre, vendégjátékra: igen, ám illegálisan és sok időre nem”.

Egy-egy újság újdonságot jelentett a napi monotóniában. A Népszabadság sportoldala, egy-egy kép a meccsekről, rögzültek bennem. Ezekre a lapokra szinte rávetettük magunkat, kíváncsiak voltunk mindenre.

Mintha a valódi történet az olvasás jelentette volna.

Olvastuk a Magyarországot, akkor indult. Teljesen új volt, amit kínált, oldalas elemző írások, külpolitikáról, belpolitikáról, középen nemzetközi sajtószemle. Amikor Jani bátyám, Magdus néném férje, aki a gyárban volt villanyszerelő, szóvá tette, hogy nálunk többet beszélnek a távoli országokról, mint az itthoni bajokról, közbeszóltam. Azt mondtam, a Magyarországon az itthoni dolgokról is írnak. A jelenség lényegét tekintve természetesen nem volt igazam.

Olvastuk az újságokat, az olvasottak valóságtartalmával azonnal tisztában voltunk, a napi életből kinövő realitásérzék ezekben a dolgokban jól vezetett bennünket.

Közösségi értékrend működött bennünk, menthetetlenül.

Otthon a Népszabadságot olvastuk, most a hetvenes évek elejéről pár évfolyamát átlapoztam, minden elfogultság nélkül mondom, nem tudom, hogy mit olvastunk benne. Nagyobbrészt a hivatalos politika hírei, és a párté-pártépítésé, az ötödik oldalon még termelési riport, közben üdvözlő táviratok; párttörténésznek kellett volna lennie annak, aki az éppen szereplők vagy éppen elhallgatottak kapcsán következtetéseket tudott volna levonni. A hetvenes évek elején még a kulturális anyag is kevés volt, s a hivatalos politika körüli keselyűk azt is kisajátították maguknak. A magyar kultúra akkor már jóval gazdagabb volt, nem beszélve magáról az életről, annál, mint ami vele kapcsolatban a Népszabadságban megjelent. S mit kezdtünk volna egy politikai vagy kultúrpolitikai

utalással? Kívül voltunk mindenben, ezért nem is kötődhattunk a történetekhez-utalásokhoz. S mégis olvastuk az újságot, először apám, aztán mi gyerekek. Ha valaki letette, akkor a másikunk felvette. Olvastuk a sportrovatot, ott kezdtük az olvasást mindig, hátulról előre haladtunk, én F. R. (Falus Róbert) könyvszemléit, s csodálkoztam, hogyan tud hetente három-négy könyvről írni. A képek és a szövegek rögzültek bennünk, én még mindig emlékszem egy-egy fényképre, például arról a meccsről, amelyiken az 'Inter' játszott a Vasassal.

Ebben a közegben nem csoda, ha az olvasni akaró fiatalok egyből a folyóiratoknál vagy a „komoly” könyveknél kötöttek ki. Közben persze más újságok is kerültek. A Népsportban több betű volt, mint a Népszabadságban, tovább tartott az olvasása, s persze, „micsoda különbség”. Mellettük pedig valóban jöttek a könyvek és a folyóiratok.

A Magyarország című politikai és társadalmi hetilap 1964-ben indult, Pálffy József volt a főszerkesztője, a lap megélte a rendszerváltást, de akkor már nem olvastam. A kézikönyvek szerint az induláskor a külpolitikai témák uralták, emlékezetem szerint a lap két nagy tömbre tagolódtott, az első részben külpolitikai, a hátsó részben hazai témák szerepeltek, minden írás pontosan egy oldalt töltött ki, a két nagy tömböt középen az Öt világ rész száz lapjából című tallózórovat választotta el egymástól. Az újság emlékeim szerint mindenképpen a nyitást képviselte, utólag érdekesnek tartom azt is, hogy korán felfedeztük magunknak, hiszen indulásától olvastuk, bátyám ekkor tizenegy éves volt, én pedig kilenc.

Akkor már könyvtárba jártam. Életem első könyvét évekkel később vettem csak meg, de akkor, a hatvanas évek közepétől, úgy tízéves koromtól rendszeresen látogattam a könyvtárat.

Ahogy két faluban éltünk, úgy jártunk két könyvtárba. Én is, a testvéreim is. Szentmiklóson volt a Községi Könyvtár, külön épületben, Petőházán a Szakszervezeti Könyvtár, a pálya előtti térben, a Kultúrházban. Szentmiklóson külön könyvtáros volt, Petőházán egy tisztviselő töltötte be ezt a szerepkört, tisztviselőnek a gyárban dolgozó hivatalnokot hívtuk.

Volt, hogy a könyvtárból mentem az edzésre. Sok sportkönyvet olvastam, híres sportolók életrajzeit. Hidegkútiét, Grosicsét, Matthewsét, másokét. Történelmi könyveket és regényeket, még Gondos Ernő szociográfiai antológiáját is.

Beszélgettünk a könyvtárosokkal, ők velünk, de könyvet magunk választottunk. Mit és hogyan, ma már nem tudom megmondani. Regényeket kerestem magamnak, némi irodalomtörténetet is, de leginkább regényeket. Akkoriban, leszámítva a politikai irodalmat, amivel nem tudtunk mit kezdeni, s nem is akartunk, a könyvtárakban jó állomány volt, főképpen a klasszikusok vonatkozásában. Az irodalomnak nagy kultusza volt, emlékszem az „Olvasó népert” mozgalomra. Hosszú időt töltöttem a hazaviendő könyvek kiválasztásával, a hazavitt könyvekkel megküzdöttem, azokra a témákra, amelyek később is foglalkoztattak, ekkor találtam rá. Érettségire-felvételire is ezekben a könyvtárakban készültem fel.

Ha ezen kívül tettem még valamit, akkor az annyi volt, hogy az olvasottakat összehasonlítottam az engem körülvevő világgal.

Az „Olvasó népert” mozgalom felhívása 1969-ben született meg, az Írószövetség már 1968 májusában felvetette ezt az elképzelést. A mozgalom gazdája a Hazafias Népfront volt, az első országos tanácskozást 1973-ban tartották, ekkor is, és később is, például 1979-ben komoly eredményekről számoltak be, így arról, hogy tíz év alatt a lakosság által könyvre fordított pénzösszeg 800 millió forintról 2 milliárd 200 millióra emelkedett, s hogy ebben az időszakban megőrződött a jónak mondható 2 és egynegyed millió könyvtárba járó. A mozgalom az olvasást népszerűsítette olvasótáborok, olvasóközösségek létrehozásával és író-olvasó találkozókkal. Magam egy nyomtatvány kitöltésére emlékszem, talán azt is meg kellett jelölni, hogy mit olvastam el. Aztán mozgalomtól függetlenül jártam tovább a könyvtárakba, később pedig vásároltam magamnak könyveket. Akkor az olvasás terjesztése társadalompolitikai cél volt, ennek hatékonyságát ma már sokan megkérdőjelezik. Maga a mozgalom nem hozhatott volna eredményeket, noha ezek mérése természetesen szinte a lehetetlennel azonos, ha az ország politikai berendezkedésétől majdhogynem függetlenül a tudás nem élvezett volna erős társadalmi megbecsülést. Egészen más társadalmi körülmények között éltünk mi akkor, és egészen más volt a kultúra, a könyvkiadás helyzete, mint ma, ha a két korszakot, és a két korszak olvasási viszonyait össze akarjuk vetni, akkor ezekre a különbözőségekre tekintettel kell lennünk.

Gyerekkoromban sok görcs, feszültség alakult ki bennem, ez önmagában is jelzi, hogy messze nem tekinthetjük ideálisnak az akkori társadalmat és azt a mikrokörnyezetet, amelyben felnőttem. Természetesen féltem, ha olyan óra következett, amelyet nem éreztem a magaménak, de többről-másról van szó, nem a minden gyerek életében jelentkező történetről.

De miről is? Talán arról, hogy nem éreztem a lehetőségeimet, napjaim természetes folytatását. Azt is éreztem, hogy túl nagy fal választ el bennünket a tanárainktól, az orvosoktól, a hivatalnokoktól, a tanult világtól. A gimnáziumi évek alatt ezek a feszültségek már formát is öltöttek. Nem tagozatos, hanem úgynevezett sima, általános gimnáziumi osztályba jártam, magyarból, történelemből nem is járhattam volna tagozatos osztályba. A gimnáziumban hamar felmértem, hogy valódi tudást egy-egy területen, ezzel együtt pedig szinte biztos továbbtanulási lehetőséget a tagozatos osztályok biztosítanak. Úgy éreztem, hogy elakadtam, nem láttam ebből a helyzetből a kivezető utat. Mi lesz velem, kérdeztem magamtól, ha estelente tejért mentem a csarnokba vagy futottam az egyik villanyoszlop fényéből ki-, a másik fényébe pedig belépve. Az úgynevezett 5+1-es oktatási forma követelményei szerint tanultunk, ma ez már nem létezik. Öt napon keresztül tanultunk, egy napon pedig gyakorlati képzésen vettünk részt, én éppenséggel villanyszerelést tanultam. Nagyon nem akartam villanyszerelő lenni, elrémített ez a lehetőség, minden okom megvolt a jövőtől való félelemre. A gimnáziumi osztályból végül hárman tanultunk tovább egyetemen, a tagozatos osztályokból hagyományosan száz százalék körüli volt a felvételi arány.

Az 5+1-es oktatási formáról a huszadik századi Magyarország történetéről írott könyvében joggal jegyzi meg Romsics Ignác: „Az 1961-es reform... tévedésének az 5+1-es gimnáziumi rendszer bevezetése tekinthető. Ez azt jelentette, hogy a hét 6 napja közül a hatodikon nem elméleti, hanem gyakorlati oktatásban részesülnek a diákok. Ezzel olyan szakmai előképzettséggel kívánták felvértezni a gimnazistákat, amely az érettségi után a

termelőmunkában való közvetlen részvételre is alkalmassá tette volna őket. A valóságban viszont az történt, hogy az iskolák jó részében csellengéssel, illetve látszattevékenységgel töltötték a diákok és tanárok körében egyaránt népszerűtlen 6. napot”. (Romsics Ignác: Magyarország története a huszadik században, Budapest, 1999. 457. oldal)

Ehhez azt teszem hozzá, hogy miután a mi osztályunk villanyszerelést tanult, az első két órában az osztályteremben volt elméleti képzés, utána pedig a város másik részében lévő tanműhelybe mentünk gyakorlati foglalkozásra. Ott szereltünk is, s hát táblákon különböző kapcsolási módokat hoztunk létre, számomra teljesen érdektelenül és minden eredmény nélkül. A legemlékezetesebb napunk az volt, amikor a tanműhely helyett a Vasút-pályára mentünk ki, akkor ott edzett a magyar labdarúgó-válogatott, Illovszky Rudolf a csatárokkal, Fazekassal és Zámboval foglalkozott.

A gimnázium nem sokat módosított a tanuláshoz való viszonyomon. Tanultunk, akkor már magoltunk is, sokat, főlegesen. A tantárgyukon belüli gondolkodásra azok közül a tanárok közül, akikkel kapcsolatba kerültem, ketten tanítottak. Az évfolyam egyik osztálya matematika tagozatos volt, kiváló tanár dolgozott velük. Egyszer elmentem egy délutáni szakkörükre, csodálkozva láttam, hogy a példát nem megoldották, az eredményt pedig nem kiszámolták, hanem különböző előfeltevésekkel éltek, kizártak eshetőségeket, levezettek, s mire számolniuk kellett volna, akkorra az eredmény már nem volt érdekes, mert pontosan látszott az egyedüli lehetséges megoldás.

A másik tanár, aki a maga anyagán belül gondolkodni tanított, legalábbis engem, a magyartanárom volt.

A matematika tagozatosok tanára Szakáll Péter volt, hihetetlen gondolkodói következetességgel mozgott a matematika világában, az általa tanítottakat szinte kivétel nélkül felvették az egyetemekre, főiskolákra. Magyartanáromat Szalai Dénesnek hívták, irodalomban-politikában rendkívüli tájékozottsággal rendelkezett, az irodalmi lapok jobb írásait felolvasta az órákon, neki köszönhetem, hogy harmadikos gimnazista koromtól rendszeresen olvastam a folyóiratokat, Tamási Áronról, Németh Lászlóról tartott nekünk szakköri foglalkozásokat. Szalai Dénes előtt iskolánk későbbi igazgatója, Tóth Ferenc tanította nekünk az irodalmat, első írásbeli dolgozatomra ezt írta rá: „Gyönyörű mennyasszony rongyos ruhában”, ezzel öntudatomat természetesen növelte, annál is inkább, mert a külalakra vonatkozó részt figyelmen kívül hagyta.

HÉVIZI OTTÓ

SZEMÉLYESSÉGEK, VALÓSÁGOK, ETIKÁK

*A szókratikus Lukácsról**

„Ki a bölcs? Negatív és a mi számunkra egészen pontosan és kimerítően meghatározva: a nem tragikus ember. Az az ember, akinek jelenléte megakadályozza a tragédiát, akivel és aki körül akármilyen történhetik, nem lesz, nem lehet belőle tragédia.”

(Lukács György: *A modern dráma fejlődésének története*)

„Kettő vitéz és tudós négy”
(József Attila)

I. Személyességek

Van két ismert és egymással szemben álló tétel, Lukács mindkettővel bajlódik. Az egyik, úgy tudom, Théophile Gautier-tól származik: „Minden kimondható”. A másik Goethétől híresült el: „Individuum est ineffabile”, „Az individuum kimondhatatlan”. E szembenállás mellé vegyünk egy másik distinkciót (Platónról, Kanttól vagy Heideggertől ez is jól ismert): a különbséget a filozófia és filozofálás között. Ez tehát két különbségtétel; két éles, egymást is metsző választóvonal. Éppen ezek: a kimondás és a kimondhatatlanság, a filozófia és a filozofálás egymást metsző (vagy inkább: egymásra merőleges) választóvonalai adják a koordinátákat ahhoz, amit előadásom ábrázolni szeretne.

Ennek az ábrázolásnak az alapkérdése a következő. Lukács filozofálásának individualitása, egyedisége, legsajátabb karaktere vajon kimondatik-e Lukács filozófiájában? Az újra és újra önmagára kérdező, önmegkísértő, így szükségképp *egyedi* filozofálás talál-e nála konceptuális felületet, fogalmi formát a filozófiai szó *általánosságában*? Egyáltalán: miben áll Lukács filozófiai gondolkodásának legsajátabb karaktere, avagy *éthosza*? Gondoltam, hogy a *Napló* és a *Megélt gondolkodás* filozófiai személyességéhez az illene, ha ehhez az egyedihez, a filozófiaiilag legsajátabbhoz próbálnék a magam módján utakat találni Lukácsnál. A gondolkodás alapkarakteréhez, *éthoszához*, amelynek Hérakleitosz még így ismerte a nevét: *daimón*.

Remélhetőleg e körben nem kell tartanom attól, hogy egy Lukács-démonológia vagy Lukács-daimonológia megalapításának vádja fog a fejemre hullani. Már azért sem, mert mindkét diszciplína már rég megalapított, sőt megalapítói körünkben is vannak. A Lukács-démonológia mint filozófiai *kérdésség*-vizsgálat alapszövegeit a „kísértő” és „nem ereszthető” Lukácsról Vajda Mihály írta meg. A Lukács-daimonológiáról, a filozófus-*éthosz* vizsgálatáról pedig Heller Ágnes írásai szólnak, élükön *Az iskolaalapítóval*. Az efféle obskúrus diszciplínáktól idegenkedőket pedig hadd emlékeztessem arra a tényre, hogy a Lukács-tanítványok említett kísérleteinek létezik egy eredetibb, ráadásul közös forrása. Egy levél,

* Elhangzott a Pécsi Egyetem Filozófiai Doktoriskolája által 2008 szeptemberében szervezett Lukács-konferencián, amelynek témáját ezúttal Lukács önéletrajzi szövegei adták, az ifjúkori *Napló* és a kései *Megélt gondolkodás*.

amit maga Lukács írt saját „problématörténete” kezdetén, 1909 januárjában – benne a kissé nietzschei utánérzésű, de mélyen személyes Szókratész-önportréval a filozófusról, aki nem tudott, nem mert hallgatni soha, nehogy elnyelje a céltalanság, a hiábavalóság érzése, hogy „csak átsétál saját tettein”.¹ Akinek – ellentétben Platónnal – „nem volt formája”, s akinek emiatt még fölöttébb kérdéses volt, hogy miről hallgat, avagy *mi hallgat benne* oly beszédesen. Így ha valaki daimón-faggatásra adja a fejét Lukácsnál, csak kései, de hű követője a módnak, ahogyan Lukács kezdte művelni a filozófiát.

Ha tetszik: szókratikusan. Ezt itt ebben az összefüggésben értem: érzékenyen a gondolat és a bűn viszonyára *saját egzisztálásával* összefüggésben. Hebbel Juditjának nevezetes kérdése az én, a bűn és a tett viszonyáról (Ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna, ki vagyok én, hogy ez alól kivonhatnám magamat?) végigkíséri a fiatal Lukács útját. Volna okunk ezen az úton mindvégig ott hallanunk a szókratészi önvizsgálat nem kevésbé nevezetes kérdését is: „hogyan valami szörnyeteg vagyok-e, aki Tüphónnál is bonyolultabb és jobban okádja a tüzet, vagy szelídebb és egyszerűbb lény”.² (A *realitás* gondolatának és a bűn vagy büntelenség *etikájának* viszonya a *saját* egzisztáláshoz: ezt a három eltérő, külön-külön is összetett aspektust kívánta egybevonni és előlegezni előadásom címe.)

És ha már önportréról és introspekcióról van szó, idézzük fel, hogy a hallgatni-nem-tudásával bajlódó Szókratész mellett kik jelentették még a fiatal Lukácsnak a „paradigmatikus formákat”. Én két efféléről tudok. A számára paradigmaticus *filozófus*-formát a „tragikus”-nak (s nem hívőnek!) aposztrofált Kierkegaard-ban³ jelölte meg. A paradigmaticus *tragikum*-formát pedig az *Oidipusz királyban*.⁴ Egy olyan mítoszi alak tragikumában, aki a legbölcsebbként győzött a szfinxen, és aki a legnyomorultabb tudatlanként vesztette el a láthatatlan „istenség ellen vívott” drámai küzdelmét Lukács szerint.⁵

Mit mutat együtt ez a három Lukács-önparadigma: Szókratész, Kierkegaard, Oidipusz? Mind a három olyan gondolkodó alakja Lukács szerint, aki nemcsak a meg nem jelelt istenségbe vetett hittel küzd, hanem saját kételyével is. Tragikus bölcsek – hit és értelem határán. Különös kompozitum ez. Mert ez az együttállás, amelyet Lukács magára kérdező *filozofálása* teremt meg, magában a lukácsi *filozófiában* értelmezhetetlen. Hiszen: Lukács filozófiája számára a tragikus annyiban tragikus, hogy nem hívő; a bölcs pedig (hallhattuk a Lukács-mottót 1909-ből) annyiban bölcs, hogy nem tragikus. Amikor tehát „szókratikus Lukácsról” beszélek, a filozofálás és filozófia választóvonalát jelzem nála. És hogy ezt meg-

¹ Levél Ferenczi Sárihoz, 1909. január, in: Lukács György *levelezése (1902–1917)* [LEV], Fekete Éva, Karádi Éva (szerk.), Magvető Kiadó, Budapest, 1981. 111.

További rövidítések:

IM – Lukács György: *Ifjúkori művek (1902–1918)*, Tímár Árpád (szerk.), Magvető Kiadó, Budapest, 1977.

DNE – Georg Lukács: *Dostojewski Notizen und Entwürfe*, Nyíri J. Kristóf (szerk.), Akadémia Kiadó, Budapest, 1985.

HT – Lukács György: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*, Tandori Dezső (ford.), Magvető Kiadó, Budapest, 1975.

CV – Lukács György: *Curriculum vitae*, Ambrus János (szerk.), Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

F – Lukács György: *Forradalomban*, Mesterházi Miklós (szerk.), Magvető Kiadó, Budapest, 1987.

TO – Lukács György: *Történelem és osztálytudat*, Magvető kiadó, Budapest, 1971.

² Platón: *Phaidrosz*, 230a, Kövendi Dénes (ford.)

³ Levél Popper Leóhoz, 1910. október 9. LEV 257. Lásd még *A tragédia metafizikája* utalását egy bizonyos „fiatal tragikus”-ra – IM 500. –, aki nem más, mint a *Vagy-vagy* Kierkegaard-ja. (Vö. *Vagy-vagy*, Dani Tivadar (ford.), Gondolat Kiadó, Budapest, 1978, 780.) A *Dosztojevszkij-jegyzetekben* írja Lukács, hogy még Kierkegaard sem példája a hívő kereszténynek, vö. DNE 165.

⁴ Levél Leopold Zieglerhez, 1911. július közepén, LEV 393.

⁵ Vö. Lukács: *A modern dráma fejlődésének története*, Magvető Kiadó, Budapest, é. n., 34. és 71.

tehessem, őt is belefoglalom a maga által alkotott, filozófiai személyességű képbe. Önreferenciálissá teszem saját paradigmáját. A „szókratikus Lukács” egy paradox kompozíció része: a *saját hitével küszködő tragikus bölcs* paradigmájának *negyedik* alakját láthatjuk benne – Szókratész, Kierkegaard és Oidipusz alakja mellett.

Nem véletlenül hozom szóba itt és most a személyesség és a legsajátabb karakter kérdését. Lukács ifjúkori naplója csakúgy, mint az időskori *Megélt gondolkodás* filozófiai személyességű szöveg. Emlékirat és egyben önvallomás. Lukács a *Heidelbergi esztétikában* idézi Friedrich Schlegel tételét: „Non critice, sed historice est philosophandum”.⁶ A filozofikum – a megfontolandó – nem kritikai, hanem történeti. Így személyes. Különösen akkor, ha a megfontolandó történetesen nem más, mint a filozófus, úgymond, saját története. A *Naplóban* és a *Megélt gondolkodásban* a filozófia közvetettsége beszél Lukácsból a személyesség közvetlen hangján. Vagy az hallgat benne.

Nekem legalábbis régóta az a benyomásom, hogy ezt a hallgatni nem tudó filozófiát, Lukácsét, a legbenső pontokon mintha nagyon is hallgatólag filozofálás hordozná. Márpedig az a kérdés, amelynél egy amúgy beszédes filozófia rendre elhallgat, aligha lehet más, mint az illető filozofálás *problémája*. Megint Wittgensteint idézem, aki *A bizonyosságról* szólva találóan írja a következőket: „Értelmes embernek nincsenek bizonyos kételyei”; illetve: „a kérdések, amelyeket fölteszünk, és kételyünk azon nyugszanak, hogy a kételkedés bizonyos állításokra nem vonatkozik, melyeken, mint valami zsanéron [Angeln], a kérdések forognak”.⁷ E zsanért vagy sarokvasat anonim bizonyosságok, néha nem is sejtett pretenciók tartják szilárdan; ezeken a követeléseken és evidenciákon fordul meg a lappangó – szóra bírva még értelmetlen – kételyek egész rendszere. Minden gondolkodás a maga tengelypontján fordul meg, a filozófiai kiváltképpen. Ezt a magától értetődő, ám minden érv ellenére alaptalanként kiütköző bizonyosság-alapzatot két jelzővel adja vissza Wittgenstein. Azt mondja róla, hogy „érinthatetlen”, és azt, hogy „kimondatlan”.⁸ Elég lett volna, akár ha eggyel illeti: *hallgatólag*.

Valami efféle keresünk a fiatal Lukácsnál. Jól tudjuk, a kétely támasztotta elhallgatás nála is tetten érhető. Vagy abban mutatkozik meg, hogy váratlanul megszakít egy munkát és másba fog; vagy abban, hogy rövid időn belül homlokegyenest ellenkező módon értékel valamit. Ez utóbbiakból, a libikókaszerűen átcsapódó értékelésváltásokból a fiatal Lukács pályáján három is akad. Ezek az éles irányváltások és szakadások,⁹ mondhatni, Lukács hallgatólag daimónjának jelzései. A még pusztán csak lappangó (szóra bírva értelmetlen) kételyek áttörései az értelmességbe, ahol váratlanul indokoltnak találtnak. Ez a daimón Lukácsnál is szókratikus: elhallgattat, de maga nem beszél; megállít, de maga nem mutat utat.

Filozófiai személyességről szólva hadd legyenek én is személyes: mióta Lukácsal foglalkozom (nagyjából negyedszázada, egyetemi éveim óta), mindig a dialogikus Lukács foglalkoztatott. Az, aki ezt írta magáról a *Naplóban*: „soha nem vagyok monologikus”.¹⁰ Az, akinek állapota volt a „dialektikus lebegés”, s akinek „minden életproblémá”-ja, hogy Lukács ’11-es szavait idézzem, egy „feloldhatatlan hallgatáson” fordul meg. Az a Lukács, akiről maga írja halála előtt pár évvel: „Hiszen ha már Faustnak szabad volt két lelket rejtenie kebelében, miért ne lehessen egy különben normális embernél, aki azonban egy világválság közepette éppen átmegy az egyik osztályból a másikba, ellentett szellemi tendenciákat megállapítani, amelyek egyidejűleg ellentmondásosan funkcionálnak?”¹¹

Mi tagadás, pontosan ez érdekelt Lukácsban mindig is: „ellentett szellemi tendenciáinak” „egyidejűleg ellentmondásos funkcionálása”. És főleg az, hogy az egykori tágas

⁶ HT 456.

⁷ Wittgenstein: *A bizonyosságról*, Neumer Katalin (ford.), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 341. §, 90–91.

⁸ I. m., 103. §, 36., 167. §, 52.

⁹ A libikóka, illetve a szakadások képehez lásd *A dialógus agóniája*, illetve *A luzerni pályaudvar* című írásaimat.

¹⁰ CV 444.

¹¹ CV 287.

dialogikusság hol és mitől szűkült le egy *etikai vallásosság* fatális vagy-vagy-ára, a választásra „két világrendszer között”.¹² Mindig az érdekelt, Lukács miért feledte el barátja, Popper Leó eredetileg még megszívlelt intését, amit Popper a Kierkegaard-esszéről szólva írt neki, és küldött el levélben: „az étellel szemben nincs az a vagy-vagy ‘egyszerűsítés’ a mi előbb vagy utóbb meg ne bosszúlja magát”.¹³

Lukács a *Megélt gondolkodásban* „sorsfordulatnak” nevezi az 1918 végi döntését. Horderejét (nem geneziséjét) tekintve kétségkívül az is volt. E döntés *etikai mértéke* azonban épp egy sajátos vagy-vagy-etika lett, egy áldozathozatali etika; ha tetszik, fatális „egyszerűsítés az étellel szemben”. Kérdés, hogy „előbb vagy utóbb” vajon megbosszulta-e magát ez az etikai vagy-vagy-egyszerűsítés? Nyilván: ahogy vesszük. Lukács hírnevét a világban ma az a *Történelem és osztálytudat* tartja fenn leginkább, amelyet áthat a történelemre vonatkoztatott és politikumba átültetett, áldozathozatali etika (habár ez explicit módon nem jelenik meg benne kifejtett tanításként). Ha viszont a lukácsi filozófia későbbi dimenzióvesztésére gondolok, tartok tőle, nagyon is megbosszulta magát. Mert nemcsak a dimenzióról van szó itt. A meritumról is.

Mintha az a különös sors jutott volna Lukács filozófiájának, hogy annak legsajátabb karaktere, (Nietzschével szólva) „*propriuma és ipsissimuma*”¹⁴ még ne és már ne tudjon megszólalni benne. Más szóval: mintha az a sors jutott volna neki, hogy ezt a bizonyos „legsajátabbját és legszemélyesebbjét” – az áldozathozatali etikát – filozófiailag artikuláltnak ne tudja szóra bírni 1919-ig; utána viszont (aktív vagy passzív módon) elhallgattassa magában – *meghozván a szükséges áldozatot*.

Miért hozom szóba az áldozathozatal kérdését az ifjúkori *Napló* és a kései *Megélt gondolkodás* apropóján? Azért, mert szerintem ez a legszorosabb, ám épp csak felvillanó kapocs köztük. A *Megélt gondolkodás* tengelyében, tudjuk jól, a „sorsfordulat” és „sorsdöntő elhatározás” választása áll, Lukács „döntés[e] a kommunizmushoz való csatlakozáshoz”.¹⁵ Ám a sorsfordulat egykori etikai *alapjairól* mélyen hallgat a *Megélt gondolkodás*. Ezt a fundamentumot, „új mérték”-et csak a *Taktika és etika* mondta ki még 1919 májusában. E szerint: az *etikainak* a mértéke az etikai öneszmélésért végrehajtott áldozat; míg a *taktikainak* a mértékét, „a végső, igazi mérték”-et az adja, hogy a cselekvés mikéntje alkalmas-e ezen öneszmélés megvalósítására. Ami az etikának a mértékét, az áldozathozatalt illeti, hadd emlékeztessenek arra is, hogy 1921 januárjában Lukács még nyíltan vállalta, hogy éppen a *vallásos* hit képezi „a bolsevizmus, a forradalmi marxizmus alapját”.¹⁶

Gondolom, sejthető, mire akarok kilyukadni a *Napló* és a *Megélt gondolkodás* szoros, de épp csak felvillanó kapcsolatára utalva. Mértéken túli mérték, áldozat, áttörés a vallásiba: ezek a fogalmak 1911 második felében, A „*románc*” *esztétikájában* és a *Napló* utolsó bejegyzésében állnak össze egy új etika, a majdani sorsfordulatot megalapozó etika *előrajzatává*. „Lehet, hogy itt van a megoldás”, írja Lukács a *Napló* végén a vallásra, az igazi alázatra való képtelenségének okait keresve. Majd így folytatja: „nem a mértéknélküliségemben [in meiner Masslosigkeit] keresendő mindennek az oka (abban, hogy nincs bennem mérték)? Mert így az etika a mértéknélkülínek a mértékeként [Mass des Masslosen] lenne meghatározva: nagyon is közel állóan Kanthoz – és az új fogalom, amely belép a vallásba, éppenséggel a mérték volna”.¹⁷

¹² CV 38.

¹³ Popper Leó: *Dialogus a művészetről*, Tímár Árpád, Hévízi Ottó (szerk.), T-Twins Kiadó, MTA Lukács Archivum, Budapest, 1993. 436.

¹⁴ Friedrich Nietzsche: *A vidám tudomány*, Romhányi Török Gábor (ford.), Holnap Kiadó, Budapest, 1997. 300.

¹⁵ CV 21, 27.

¹⁶ TO 268.

¹⁷ CV 452–453.

Az 1911 végi naplóbejegyzésekben az a legkülönösebb, hogy az „egzisztenciális analízis” (Heller) háttérében ekkor még Lukács számára is tudottan ott áll valami hallgatagon, visszatartón. Mondhatni: Lukács daimónja ekkor még erősen szókratikus, aki kételyt támaszt és hallgatásra int, és nem platonikus, aki az isteni tudás szószólója, és nem is empedoklészi, aki a világ orvosának szerepét osztja magára. „Ha életem nem úgy volna beállítva, hogy minden életproblémám egy feloldhatatlan hallgatáson, a mérleg igen és nem szára közötti egyensúlyán alapulna”, szól Lukácsnál az egyik naplóbejegyzés kezdete.¹⁸ Pedig a sürgetésről több bejegyzése is szól. Arról, hogy, idézem Lukácsot: „nem érem el a hiányzó realitást”, vagy: „az életembe nem kerülhet realitás (vagyis döntés)”.¹⁹ Miféle „szubsztancia és realitás iránti éhség”-ről beszél itt Lukács, és vele szemben miféle „feloldhatatlan hallgatás”-ról? – kérдем újra. Mit jelent nála „a mérleg igen és nem szára közötti” labilis egyensúly, a gyakorta emlegetett „dialektikus lebegés”? Miért nem tudja a fiatal Lukács *filozófiailag* megragadni e mérleghez hasonlított, de inkább mérleghintához hasonlítható „dialektikus lebegést”, és miért jellemzi e libikóka tengelypontját vagy sarokvasát a „feloldhatatlan hallgatás”?

És nemcsak az ifjúkori napló egyes passzusain út át valami, ami a lukácsi filozofálás hallgatag rétegéhez tartozik. Ha a *Megélt gondolkodás* nem volna közvetett, azaz filozófiai emlékirat (értsd: az organikus kommunistává-fejlődéséről szóló „nagyelbeszélés” vázlat), talán nem hallgatná el mindazt, ami akár csak nyomokban is utalhatna egy másik önvallomásra, amelyet Vajda Mihály idéz föl az idős Lukácstól: „a végén *gescheiterte Existenz*nek, bukott egzisztenciának”²⁰ nevezte magát. Mégis innen, Lukács filozófiai személyességének e hallgatag rétegeiből tör felszínre – mégpedig a nagyelbeszélés-intenció *ellenében* – néhány beszédes Lukács-jegyzet a *Megélt gondolkodás*ban: „a valódi valóságos [das echt Wirkliche] nem általános séma, hanem individuális: saját út a valósághoz”; továbbá: „az individuális döntés szerepe; történelmi + [ettől elválaszthatatlanul] legmélyebben személyes”.²¹ Eme különös szavak ellenfényében az állítólag objektív történelmi valóságon túl feltűnik az individualitás valóságának egykori (ifjúkori) árnya vagy kísértete. A szükségszerűségekre való ráeszmélés hegeli-marxi szabadságán és etikáján túl megjelenik egy másik árnyék is. A „legmélyebben személyes” szabadság és etikáé, amely az individuális döntésre épül.

Egyetértek Fehér Ferencsel Lukács filozófiájának „aktivista princípiumá”-ban. Abban már kevésbé, hogy – miként írja – „a *Dosztojevszkij-jegyzetekben* kifejtett etika lényegében változatlanul kerül át Lukács 1918–19-es etikai tanulmányaiba”.²² Én a genezisben visszamennék még egyszer négy évet, a Napló idejéig, 1910–11-ig. Lukács saját filozófiájának – mondjuk így – platonikus vagy inkább empedoklészi daimónja, „aktivista” karaktere (az áldozathozatal etikán túli etikája, a mértéknélkülinek a mértéke) ekkor szólal meg – miközben ekkor még nyomban el is hallgat a (szókratikus) kételyektől.

Igaza van Wittgensteinnek: a kétely előtt van a hit; ezért nincs nem-preformált kétely. Ami azt is jelenti, hogy egy filozófiának soha nincs egy daimónja, hanem mindig *kettő*, legalább. Mert a másik daimón, a döntés realitását éhező, „aktivista” karakter ott volt már valamennyire az 1909-es Lukácsnál is. Annál, aki Szókratészre ruházta félelmét, hogy „csak átsétál a saját tettein”; és aki egy egész esszét szentelt a kierkegaard-i áldozathozatalnak, igaz, még a „gesztus életértékét” megkérdőjelezve. És aki ugyanebben az évben, 1909-ben már leírta jegyzetfüzetébe Hebbel *Juditjának* költői kérdését a tethez elkerülhetetlen bűn vállalásáról – ugyanazt, amellyel majd a sorsfordulat-írását, a *Taktika és*

¹⁸ CV 442.

¹⁹ CV 447.

²⁰ Vajda Mihály: *Tükörben*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001. 8.

²¹ CV 12., 39.

²² Fehér Ferenc: „A romantikus kapitalizmus válaszüjtán”, in: Fehér Ferenc–Heller Ágnes: *Tanulmányok Lukács Györgyről*, A Budapesti Iskola I., T-Twins Kiadó, Lukács Archívum, Budapest, 1995. 203.

etikát fogja lezárni tíz év múlva. Szűk tíz éve lesz Lukácsnak, hogy – kimentve a maga hallgatag kételyeiből – megtalálja filozófiai hangját, platformot találjon az áldozathozatali etikához, a mértéknélkülinek a mértékéhez; és nagyjából ötven, hogy aztán jórészt hallgatásba temesse. De ez már egy más történet, egy másik daimóné. Én itt és most maradnék annál, amely a kétely-támasztáshoz ért: a szokratikusnál.

II. Valóságok

Akár a *Naplót*, akár a *Megélt gondolkodást* nézzük, a filozófiailag legsajátabbat keressük Lukácsnál. Azt, ami egyben a legkérdésesebbnek is bizonyult számára. És azért keressük ott, mert úgy véljük: *a kérdéses saját a legszemélyesebb*. Nos, az így értett legszemélyesebb karakter két fogalomnál tűnik elő a lukácsi emlékiratokban: a valóság és a „döntés” (az etika) fogalmánál. Lukács mindkét szövege, latens vagy manifeszt módon, egy benső vita ágenseiként érintette őket: mint *valóságokat* és *etikákat*. Két tagolt térségen kell tehát a továbbiakban haladnunk. Amennyire lehet, szem előtt fogjuk tartani nemcsak pluralitásokat, hanem vitájukat is – valami hallgatag fölött.

Kezdjük a lukácsi „valóságokkal”. Sajnos, van belőlük jócskán; szám szerint négy alaptípus. Ha tetszik, ez Lukács *valóság-négyessége*. Egyszerűsíteni nem lehet ezt a négyességet, megúszni sem lehet az áttekintését. Merthogy: Lukács filozófiájában valami e körül hallgat, éppen ebben a valóság-négyességben honos, ezen belül engedi szabadjára kételyeit; nem kereshetjük tehát másutt.

Vegyük először azt a valóság-fogalmat, amelyről már esett szó a *Naplóban* – úgy, mint hiány. Emlékezhetünk: a „döntés hiánya”, mondja itt Lukács, egyet jelent a „hiányzó realitással”, a „döntés utáni vágy” a „realitás éhé”-vel.²³ Ez a valóság az aktivitásé, a tetté, a gesztusé, az ugrásé, a választásé, a disszonancia-teremtő egyenműsítésé, és ki tudja, még hány más néven szerepel a Lukács-filozófia szótárában. Viszont terminus értékű nevet nem kap Lukácstól, holott, mint láthattuk, kétségkívül realitásnak érti. Hívjuk tehát úgy, ahogyan a *Napló* alapján korrektül hívható: *döntés-realitásnak*. Ez a döntés-realitás bizonyos értelemben elkülönül a többi három valóságfogalomtól. A döntés-realitást tisztán *aktusként* fogja fel Lukács, a többi valóságfogalmát ellenben világként – heterogén, illetve homogén világként – is emlegeti.

Az egyenműsítés aktusaként felfogott döntés-realitásnak azonban nem egyetlen formája van Lukácsnál, hanem kettő. Nevezzük meg őket úgy, ahogy a Lukács-szótárban szerepelnek: az egyik az „ugrás”, a másik a „készenlét”. Az első nemcsak éles elszakadás a köznap világtól. Lélekébresztés, lélektámasztás is, azaz teremtés; az istenség jelenvalóvá tétele a számunkra. A *tragédia metafizikája* képével: általa „az immanens Isten életre kelti a transzcendentális Istent”.²⁴ Ezzel a transzcendentális lélekteremtéssel szemben a készenlét nem radikális elszakadás a világtól, hanem az *Eszttikái kultúra* képével: „lélekformálás”. Ez a világtól el nem váló, a végességben benne maradó lélek megtisztulása, kiüresítése egy majdan eljövendő megváltás számára: lelki szegénység. A döntés-realitás két módját úgy is jellemezhetjük, hogy az ugrás *végtelen* aktivitás, míg a készenlét aktivitás a *végességben*.

A második valóságfogalom szerencsére már jól ismert sokak előtt: az *élmény-valóság*. A név – az *’Erlebniswirklichkeit’* fordítása – persze nem túl szerencsés, a „puszta-átéltségsadta-valóság” illene rá inkább. Az élmény-valóság merő passzivitás, szemben a döntés-realitás tiszta aktivitásával, *actus purus*ával. Egyébként, ha a fiatal Lukács jelző nélkül használná a „valóság” szót, többnyire az élmény-valóságot érti rajta: hogy az „a szubjektummal

²³ CV 447, 451.

²⁴ IM 494.

szemben álló, számára külső, idegen valami”.²⁵ Ez az empirikus avagy természetes valóság a köznapi világ, a közönséges élet heterogén világa; értelem és lét egymáson elkevert vegyülete, a semmire sem kötelező pillanatnyiság relativizmusa, a félhomály, a „chiaroscuro anarchiája” – és így tovább, jól ismerjük Lukácstól a jellemzőket.

Lukács az élmény-valóságot is két alakban fogja fel. A *Heidelbergi esztétika* már nevet is ad az élményvalóság két eltérő változatának. Egyik a „káosz”, másik a „vegyes tárgyiasság”. A kettő nem ugyanazt a nézőpontot érvényesíti. A káosz azt jelzi, hogy a köznapi valóságban nincs tiszta érvénye semminek, ennek a valóságnak nincsen értelmi homogenitása: a köznapi valóság semmis. A „vegyes tárgyiasság” más platformon áll. Azt jelzi, hogy az értelem és értelmetlenség egymással keveredve van jelen; vagyis az élményvalóság nem semmisség, hanem keverék létmód: a köznapi valóság heterogén. Az élmény-valóság két alakja tehát a *semmiség*, illetve a *heterogenitás*.

A hátralévő két valóságfogalmat éppígy differenciáltan kell szemügyre vennünk, mert a kettős változat esete náluk is fennáll.

A harmadik valóságfogalom az *utópia-valóság*. Lukács sokszor beszél utópikus valóságról; a félreértés elkerülése végett én mégis maradnék az utópia-valóság terminusnál. Az utópikus valóságot ugyanis, tartok tőle, sokak érthetik transzcendens valóságnak. Viszont Lukács nem a köznapi valóság túlvilágáról beszél, hanem arról, hogy egy immanens valóságelem – műalkotás vagy jótett – elszakad az élmény-valóságtól, saját határain belül értelme teljessé válik, s ez az értelemteljesség transzgresszív erővel bír. Az utópia-valóság a lét egy bizonyos szegmensében megvalósult értelemteljesség, melynek alapzata a „formán túli forma” képzelete. Az utópia-valóság egy sajátos immanencia fogalma, azé az immanenciáé, mely transzcendált az élmény-valóságtól, ám maga is transzcendál. Élesen elhatárolja magát (mint a döntés-reális is) az élmény-valóságtól, csak nem azért, mert a merő aktivitás valósága, hanem mert a teljes értelemé. Elhatárolja magát tőle, de egyben túl mutat önnön határoltóságán is.

A fiatal Lukács filozófiája az utópia-valóság két paradigmatis alakját mutatja föl. Egyik alak az önnönvalóság – az „intelligibilis én” megvalósulása, a tragikus létezés. A másik alak a lélekvalóság. Ha a „formán túli forma” paradoxonán belül értelmezzük őket, az önnönvalóság a *forma* pólusához áll közel, míg a lélekvalóság a formán túlihoz, a *jóság*hoz. Mindkettő határoltan létező értelemteljesség, mindent átfogó határuk ugyanakkor paradox módon, Lukács szavával, „produktív határ”.²⁶ túlmutat egy formán túli létezésre. Lukács ugyanúgy jellemzi „a tiszta, a nagy formát”, miként a dosztojevszkiji jóságot is: mind a kettő „ahistorikus és aszociális”.²⁷ Egyik sincs alávetve a történelmi, társadalmi béklyóknak. Az értelemmel áthatott, értelemmel telített létszegmens – az utópia-valóság – ezért lehet *ígéret*. Ígéret arra, hogy az értelemteljesség valamikor, valahol nem fog csupán egyetlen empirikus létszegmensre – a műalkotásra vagy a jótetre – korlátozódni.

Ezzel elértünk a fiatal Lukács negyedik valóságfogalmához, a négyesség utolsó tagjához. Ez a *metafizika-valóság*. Itt is szükséges előrebocsátanom valamit. A fiatal Lukács a metafizikát klasszikus értelemben fogja fel, azaz a végső, a legvalóságosabb valóságot érti rajta. Lukács metafizika-valósága a történő totalitásként fennállni képes, „végső és értelmet nyert lét”.²⁸ maga a megváltott világ. Nem metafizikus valóságot jelent, mely éppenséggel egy nem-valóságos világ volna, nem is transzcendens valóságot, mely valahol „másutt” volna, a világon túl. A metafizika-valóság nem a világon van „túl”, hanem az *értelmen*.

A metafizika-valóság a fiatal Lukácsnál a történő élet, a történő létezés: maga a történet és a történelem. Ez: a történet valósága, és mint ilyen, soha nem utópikus, hanem egyszerűen *van*, lévén, hogy így történik, és nem másként. A metafizika-valóság a történet

²⁵ HM 71.

²⁶ Levél Salomo Friedländerhez, 1911 július közepén, LEV 390.

²⁷ IM 412, 686.

²⁸ IM 712.

értelem-immanenciája, ámde egy számunkra felfoghatatlan értelmű létezés totalitásáé. Szemben áll az élmény-valósággal, ez triviális. De a másik két valóságfogalomtól – a döntés-realitástól és az utópia-valóságtól – is különbözik. A metafizika-valóság nem a tisztá aktivitás valósága, nem a beteljesült értelemé, hanem a *lét totalitásáé*.

Miben látni ezt a különbséget? A történelmiség értelme, írja *A tragédia metafizikája*, el-
tér a tragédiától, az utópia-valóságtól, mivel a „történelmi létezés” rendje „értéktagadó
szükségyszerűség”, vagyis „inkongruens valamely rendező értelem a priorijához”.²⁹ A
történelmiség közege az időbeliség, a tragikusság viszont az örökkévaló pillanatban él;
történelmileg hatástalan (németül értve a szót: valótlan).³⁰ Ugyanez áll az utópia-valóság
másik alakjára, a jótetre is. Ez is értelem-teljes ugyan önmagában véve, de a történő idő-
be helyezve Lukács szerint magába zárul és így hatástalan lesz. Egy létszegmens értelem-
teljessége tehát nem ugyanaz, mint a metafizika-valóság, amely történeti totalitás: az érte-
lem áthatotta, történő létteljesség. Márpedig az utópia-valóságnak nincs valódi útja a
történelem felé. A formák és jótettek nagyszerű pillanatok, „a lét csúcspontjai”, de távol van-
nak attól, hogy a legbenső lukácsi követelést beteljesítsék. Azt, hogy „síkságos életutak”³¹
legyenek: a történő időben legyen tartós hatásuk (valóságuk). Könnyű belátni, a történe-
lem értelmességének kérdését magában foglaló metafizika-valóság olyan totalitás-foga-
lom Lukácsnál, melyet ismeretelméleti és egyben eszkatológiai feszültség hat át.

E feszültség két pólusának megfelelően Lukács a metafizika-valóságot – a történelem-
hez való viszonyt – is két változatban fogja föl; *nagyjából* egy kanti és egy hegeli változatban.
Az egyikben a történelem értelme elzárt az emberi tudásképtől, mert ez nem mérhető
hozzá, inkongruens vele. Ezzel szemben a másikban a történelem szelleme magasan felette
áll az emberi értelemnek; egy nem e világi idealitás. Az első a szubjektum és objektum fel-
számolhatatlan dualizmusából indul ki. A másik a szubjektum és objektum egykor megle-
vő, tehát majdan beteljesíthető egységéből. Az elsőnek a viszonya a metafizika-valósághoz,
a színről színre látott, igazi léthez *transzcendentális*. A történelem értelméből csak annyit ért-
hetünk, amennyit „transzcendentális sémáink” megengednek értelemnek látni benne. Ez-
zel szemben a másiknak a viszonya a történetihez *fenomenológiai* (hegeli értelemben). A fe-
nomenológiában mindenütt jelen van a szubjektum; éppen ez volt Hegel korszakos tette
Lukács szerint: „a szubjektumtól való eltekintés lehetetlensége”.³² Ha viszont eleve ott van
már mindenütt a szubjektum (többnyire persze elidegenedve), ez azt jelenti, hogy „a célnak
már a kiindulópontban adotttnak kell lenni”. Így a metafizika valóban nem más, mint ami-
nek Lukács nevezi: a fenomenológia „beteljesülési szférája”.³³ A transzcendentalizmus szá-
mára nincs út, amely felvezethetné a metafizika-valósághoz; ezért transzcendentalizmus.
A hegeli értelemben vett fenomenológiának ellenben van útja hozzá; éppen a felemelkedés
újtától fenomenológia, és nem holmi empirizmus.

Összegezzük a lukácsi valóság-négyesség tanulságait. A transzcendentális és fenome-
nológiai metafizika-valósággal Lukács valóságkomplexumának két *eltérő rendje* áll elő.
Két rendje, avagy – a *Heidelbergi esztétika* kifejezésével – két „szisztematizációja”. Ezek
nemcsak a metafizika-valóságot metszik keresztbe, hanem az összes többit is: az élmény-
valóságot, az utópia-valóságot és a döntés-realitást.

Az egyik, a *transzcendentális szisztematizáció* az elmélet és az etika felől tekint minden-
re. Az ő platformján 1. az élmény-valóság maga a káosz; 2. döntés-realitása az ugrás: radi-

²⁹ IM 510.

³⁰ A 'Wirklichkeit' (valóság) szó sokak által emlegetett genealógiájára gondolok a wirken (hatni) igéből.

³¹ IM 503.

³² HT 286.

³³ HT 288.

kálisan elszakadni tőle. 3. Utópia-valósága a forma, az egyetlen valódi értelemteljesség, lévén 4. a metafizika-valóság – azaz a történelem totalitása – csak rejtett értelmű arabeszk a számára: csak transzcendentálisan adott.

Ezzel szemben a *fenomenológiai szisztematizáció* 1. az élmény-valóságot nem semmisnek tartja, hanem heterogén világnak, melynek mélyén azért mégis ott szunnyad szabadtóra várva a lélek. 2. Döntés-realitása ezért a lélek megtisztító kiformalása, alázatos kiüresítése, készenléte lesz: a lelki szegénység. 3. Utópia-valósága a jóság, mert a lelket nem a forma, hanem csak a jóság szabadítja ki börtönéből, a világból. 4. Metafizika-valósága – a szellemtől áthatott, történő létteljesség – immár nem arabeszk-formaként megfejthetetlen az értelemnek, hanem a megváltottság hiteként múlja felül. Annak hiteként, hogy a lelkek kimenthetőek a végeesség világból, a „teljes bűnösség korából”, és így visszajuthatnak eredetük közösségébe, a szellembe; erre való a fenomenológia. Összefoglalva és szembeesítve a két szisztematizáció jellemzőit:

	Transzcendentális	Fenomenológiai
Élmény-valóság	semmisség	<i>heterogenitás</i>
Döntés-realitás	ugrás	<i>készenlét</i>
Utópia-valóság	forma	<i>jóság</i>
Metafizika-valóság	történelem	<i>megváltottság</i>

Lukács valóságfelfogása a 10-es évek végére, a *Heidelbergi esztétika* idejére a konceptuális négyesség minden egyes pontján *antinomikussá* vált. Nem inkonzisztens lett: hanem két merőben eltérő valóságkonceptióra vált szét; úgyszólván teljes mélységében kettéhasadt. Ennek oka a két utóbb említett valóságtípus kibékíthetetlen szembenállása. Az utópia-valósággal inkongruens a metafizika-valóság, a történelem. És fordítva, a történelmi-ben sincsen helye az utópiának; az értelemteljességek formái legfeljebb csak zárványai a lét totalitásának.

Ha létezik önmagával meghasonlott filozófia, Lukácsé azzá vált az első világháború vége felé. És ebbe a filozófiai meghasonlásba, a valósághasadékba látszott beleveszni mindaz, ami Lukács filozófiájának legbenső törekvése volt. Az, hogy egy történelmileg hatékony, a valóság szolgálatába álló etikát alkosson. Egy etikát, amelynek valódi mértéke saját, *időtlen* mértékén túl van: és ez a valódi mérték az *időbeliként* történő valóság.

III. Etikák

A fiatal Lukács négy „tudós” valóságfogalma semmire se ment egymással. Kérdés, vajon volt-e valaha is *egységes* komplexumuk? Lukács 1910-ben azt hitte, hogy *A lélek és formák* esszéi és az *Esztétikai kultúra* programírásai között csak annyi a különbség, hogy az első a „reine Vernunft” útja, a második a „praktische Vernunft”-é. Tévedett; filozófiájának – azon belül: *metafizika-valóságának* – útjai már itt kezdenek elválni; és nem lesz köztük szintézis egészen 1919-ig. A lukácsi „tisza ész” végső fogalma a *forma* eleven élete, amely történelmen túli, míg a „gyakorlati észé” a *kultúráé*. Ez utóbbi azonban nem állhat a történelmen túl, különben nem valóságos kultúra Lukács szerint, hanem csak esztétizmus – azaz: „esztétikai kultúra”. Lukács tévesen hitte ekkor, hogy ugyanazt műveli elméleti és gyakorlati változatban. Még jó néhány év kell annak belátásához, hogy másképp lesz jogos a tiszta és gyakorlati észre hivatkoznia. Mármint, amikor hasonlóképpen látni kezdi, ahogy idővel Kantnak is látnia kellett, az abszolútum-fogalmai közötti távolságot: a metafizika-valóságai közötti szakadékot.

A *Heidelbergi művészetfilozófia*, illetve *A regény elmélete* (a Dosztojevszkij-jegyzetekkel) más módokon ugyan, de egyaránt kísérlet volt az egyre inkább divergáló *utópia-valóságok*

összevonására, kiegyenlítésére, kombinálására. A *Művészetfilozófia* a műalkotás köré egy negatív teológiát kerített, és a formát ezzel formán túlívá tette. A *Regényelmélet* viszont fordítva járt el: a jóságnak és áldozatnak, azaz a formán túlinak akart formát adni az ironia „negatív misztikája” révén. E kísérletek félbehagyása arra vall, hogy egyik sem járt ki-elegendő eredménnyel Lukács számára.

Az utolsó ifjúkori nagy mű, a *Heidelbergi esztétika* kettős szisztematizációja nagyszabású vállalkozás a szétcsúszó valóságok áthidalására. Kísérlet arra, hogy Lukács az egyre inkább divergáló *döntés-reális*oknak és *élmény-valóság*oknak közös platformot találjon. A kérdés így szól: mi kell az esztétikai viszonyhoz? Egyrészt kell hozzá transzcendentális aktivitás, mert ez biztosítja a beteljesülés előfeltételét: megtagadni, kiiktatni az élmény-valóság létét, az „ugrással” helyet adni a tiszta érvényességnek. Másrészt viszont kell hozzá a fenomenológiai aktivitás is. Ennél nincs „ugrás”, itt „stilizálás” van; nem az előfeltételt biztosítja a megváltáshoz, hanem a cél beteljesítéséhez kellő készenlétet teremt. Véghez viszi a „szubjektivitás önfelszabadítási folyamatát énéhezköthettségéből”.³⁴ A transzcendentális aktivitás tehát *lényegként* teremti meg az ént; a fenomenológiai viszont eloldozza az énéhezköthetéstől a szubjektivitást, hogy felszabadítsa és így késszé tegye a *lét* történeti totalitása számára. Az egyik formát teremt, a másik eljuttatja ezt – a maga ellenében – a formán túlihoz. Lukács két valóságot akar összegyűrni vagy „eggyéköltetni” itt is; de mintha ez sem sikerült volna. A *Heidelbergi esztétika* is félbe marad.

A fiatal Lukács teoretikus kísérletei afféle hídépítési próbálkozások a valóság-szisztematizálás két rendjének egyre mélyülő szakadéka fölött. A szakadék két oldalán emelt pillérek mindig *etikák*, és persze legalább kettő kell belőlük, hogy rájuk híd emeltessék. Ez a magyarázata a különben szokatlan körülménynek, hogy egy gondolkodónál már eleve többes számban és egymással szembeesítve álljanak az etikai teóriái. Lukács kezdettől fogva etikák ütköztetéseiről beszél, élethez valószínűsítőjéről, az „életre vonatkozó elhatározások”, a bűnös-ra vonatkozó pro-hairésziszkek (Arisztotelész)³⁵ dilemmáiról. A fiatal Lukács etikák szembeesítésével próbálja áthidalni saját valóság-konceptiói szakadékát; ezért marad meg mindvégig dialogikusnak. Így ütközteti egymással kezdetben az ironia etikáját a pántagizmuséval, aztán a jóság etikáját a műnek szentelt élet etikájával (a Werkethikkal), majd a *Dosztojevszkij-jegyzetekben* az első etikát a második etikával; végül a szociáldemokraták etikáját a bolsevikokéval.

Az első és második etika ügyéről bővebben szólnék. Muszáj mindent megtennünk e két etika azonosításáért, mert a kételkedő Lukács, ez a testet öltött, 20. századi Johannes de Silentio mintha az első és a második etika hangos viszállya közepette némult volna el, felhagyva a *Dosztojevszkij-könyv* folytatásával; és minket most éppen a hallgató, az *elhallgató* Lukács érdekel.

Lukács, mint ismert, így határozza meg őket a Paul Ernstnek írt egyik levelében: az első etika a képződményekkel szembeni kötelességeket öleli fel, a második a lélekkel szembeni kötelességeket.³⁶ Fehér Ferenc nagyszerű tanulmányában (*A romantikus antikapitalizmus válaszáján*) az áll, hogy az első etika a kanti kötelesség-etikát jelenti, míg a második egy „kollektivistá morálfilozófiát” takar, centrumában az „orosz eszmével”.³⁷ Való igaz, Lukács az első és második etikának, értsünk bármit is rajtuk, történetfilozófiai távlatot keres a *Dosztojevszkij-jegyzetekben*. Így Lukács alapvető kérdése kétségkívül az, amit Fehér mond ki legvilágosabban: hogy „mennyiben *valóság* a 'második etika'”.³⁸

Azonban, megítélésem szerint, Fehér nem jól azonosítja az etikákat. Az első etika nem a

³⁴ HT 300.

³⁵ Arisztotelész: *Metafizika*, 1004 b 24–25.

³⁶ LEV 595.

³⁷ Fehér Ferenc: i. m., 188. skk.

³⁸ I. m., 197.

kanti kötelesség-etika, a második etika nem egy orosz eszme ihlette „kollektivistá morálfilozófia”. Idéztem már, hogy az első etika a képződményekkel [Gebilde] szembeni kötelességek etikája. E meghatározás sokkal kevésbé illik Kantra, mint Hegelre. Mondjuk, a *Jogfilozófia* Hegelére, aki az egyének „legfőbb kötelességé”-nek minősíti, „hogy az állam tagjai legyenek”; amihez még hozzáteszi: „Mivel az állam objektív szellem, magának az egyének úgy van objektívítása, igazsága és erkölcsisége, hogy tagja az államnak.”³⁹ Pontosan ez Lukácsnál az első etika: a képződményekkel szemben viselt kötelesség elve. Megjegyzem, az Ernstnek írt levél jó néhány pontjából egyértelműen kitűnik, hogy Lukács az állam, az objektív szellem kapcsán beszél képződményekről, minthogy a háború poklában gyomorforogatónak találta Ernst nézetét, hogy tudniillik „az állam a lélek része”⁴⁰ volna.

A második etika pedig alapjában véve a kierkegaard-i etika, igaz, valóban az „orosz eszme” távlatába helyezve. Ez szerencsére nem vélelem kérdése, hanem filológiai kérdés. Az 'erste Ethik' és a 'zweite Ethik' terminus ugyanis minden bizonnyal egy németül 1912-ben megjelent könyvből való. „Az első etika nem vesz tudomást a bűnről, a második etika magában foglalja a bűn valóságát”, olvashatjuk többek közt e munkában, majd lejjebb: „Az első etika föltételezi a metafizikát, a második a dogmatikát”, mármint a hit tudományát.⁴¹ Az idézetek Kierkegaard-tól származnak, *A szorongás fogalmának* előszavából. Ez az előszó nem más, mint vehemens támadás Hegel *valóság*-fogalma, és a hegeli metafizikára épülő *etika* ellen. Tudjuk, Kierkegaard Hegel-kritikája ez idő tájt módfelett foglalkoztatta Lukácsot, írni is akart róla. Kicsi a világ: *A szorongás fogalma* előszaván át hirtelen Lukács saját vitaterébe kerültünk át: a valóságok és etikák kereszttüzébe.

De mi a lényege Kierkegaard-nál az első és a második etikának, és mi körül forog a vitánk? A vita alapkérdése ugyancsak foglalkoztatta Lukácsot: az *eredendő bűn valóságának* elismerése. Hegel vallásfilozófiája elveti mind az első ember által elkövetett bűn, mind pedig annak átöröklése eszméjét; „nekünk egyikre sincs szükségünk”, mondja róluk fölényesen Hegel.⁴² Ez az első etika tehát ignorálja a bűnt, mert az idealitásból indul ki, állapítja meg Kierkegaard. A második etika alapja viszont éppen a „bűn valóságának tudata”; így ez az etika a „valóságossal kezd, hogy azt az ideálisba emelje”.⁴³ A következtetés önként adódik mindebből: „Ha a valósághoz akarunk eljutni, az egész mozgást vissza kell fordítanunk.”⁴⁴

Az *etikák vitája* ezen a ponton válik *valóságok vitájává* Kierkegaard-nál. Hiszen: mi is az a mozgás, amelynek visszafordításáról itt szó van? Az első etika, idézem Kierkegaard-tól, az „idealitást akarja bevenni a valóságba, holott a valóságnak az idealitásba való emelése nem az ő mozgásának sajátossága”. Magyarán: az etikának nem munkaköri kötelessége a világfolyamat átszellemítése, azaz a valóság-nemesítés. Hogy kétség se férjen hozzá, kire kell értenünk itt is a célzást, Kierkegaard a most idézett passzushoz egy lábjegyzetet fűz, s itt utal Hegel *Logikájának* utolsó fejezetére, mely *A valóság* címet viseli: „Az a valóság, amivel a Logika végződik, a valóság vonatkozásában már nem jelent többet, mint azt a léte, amivel kezdődik.”⁴⁵

Hegel metafizikájában a történeti létesülést az idealitás, a szellem hatja át; így ott nincs helye az etika valóságosságának. Lukács *Taktika és etikájának* (Kierkegaard-tól köl-

³⁹ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*, Szemere Samu (ford.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 262.

⁴⁰ Levél Paul Ernsthez, 1915. május 4. LEV 594.

⁴¹ Kierkegaard: *A szorongás fogalma*, Rácz Péter (ford.), Göncöl Kiadó, Budapest, 1993. 30–31.

⁴² „A bűn továbbadásának, öröklésének képzete integrálja azt az egyoldalúságot, hogy az ember fogalmában rejlő meg hasonlást egy egyén tevékenységének tudják be.” Hegel: *Vallásfilozófiai előadások*, Csikós Ella (ford.) et al., Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2000. 272.

⁴³ I. m., 26 sk. Ahol Rácz Péter fordításában az 'eszményi(ség)' fogalma szerepel, azt 'idealitás' vagy 'ideális' változatban idézem.

⁴⁴ I. m., 23.

⁴⁵ I. m., 22–23.

csönzött) tézisét idézve: „Hegel rendszerének nincsen etikája”.⁴⁶ Értsd: nincs benne hely olyan etikanak, amely a döntés-reális valóságával bírna. Mi Kierkegaard ellenjavallata? Ész helyett hit – Hegel immanens metafizikájával szemben a transzcendens dogmatika vallása; a történelmi valóságon belül mozgó, ám azt eredendően megszépítő, eszményítő első etikával szemben az eredendő bűn valóságát valló második etika.

Am mindebben mi jelentett *dilemmát* Lukács számára? Miért nem volt neki minden további nélkül kielégítő, sőt üdvözítő a Kierkegaard formulázta és Dosztojevszkij ábrázolta második etika, a lélekkel szembeni kötelességeké? „Hegel rendszerének nincsen etikája”, írja Lukács; ez a metafizika a döntés-reális végtelen aktivitása felől nézve etikailag valótlán. Viszont van köze a történelemhez. A *Jogfilozófia* Hegele számára – akárcsak később Heidegger számára – az etika egyik kulcsfogalma az *elhatározás*. Ennek révén a „gondolkodó ész mint akarat”, mondja Hegel, „a *végességre* határozza el magát” [zur *Endlichkeit* zu entschliessen]. Majd nyomatékosan hozzáfűzi mindehhez: „Aki nagyot akar, mondja Goethe, kell, hogy tudja magát korlátozni. Egyedül az elhatározás által lép az ember a valóságba”.⁴⁷ Ez már Lukács szívének nagyon is kedves megállapítás. A *Logika* Hegele ezt még frappánsabban fejezi ki egy szójáték révén: „Ami valóságos, hatni képes [Was wirklich ist, kann wirken].⁴⁸ Hatni pedig csak a végességek – ha tetszik: csak a „képződmények” – világában lehet.

Az első etikanak tehát az kölcsönöz relatív igazságot Lukács számára, hogy amennyiben hat, úgy *történelmileg* tud hatni. Ellenpróba: ugyanez szól a második etika ellen. Lukács a *Dosztojevszkij-jegyzetek* egyikéként ezt veti papírra ugyanis: „a kierkegaard-i etikában nem kerül elő a *történelem*”.⁴⁹ Hiába radikális hát a második etika: csakis az utópia-valóságban lehet hatékony, és nem a történelmi létezésben, nem a metafizika-valóságban. Hiába vonul fel ama „kettő vitéz” etika a *Regényelméletben*: a „lényeg lovagjáé” [Ritter des Wesens] és a Kierkegaard által megidézett „hit lovagjáé” – aki hinni próbálna az abszurdban, a jóság dosztojevszkiji világának eljöveteleiben –, Lukács egyikhez sem tud csatlakozni.⁵⁰ Egyikük a történelem valóságából való, de nincs utópia-valósága. A másikuk az utópia valóságából való, de nincs metafizika-valósága, történelmi hatékonysága. Lukács a „rezignáció lovagjaként” áll közöttük, és mint Johannes de Silentio végül elhallgatásra ítéli magát.

Ezzel szerintem Lukács filozófiájában elérkeztünk, Wittgenstein szavával, a „sarokvashoz”, amelyen kételyei és evidenciái rendszere hallgatagon megfordul. A „mérleg igen és nem közötti” szára ezen a tengelyponton lebeg „dialektikusan”, hogy újra idézzem a *Napló* képeit. Filozófiai értelemben Lukácsnál itt vagyunk legközelebb ama „feloldhatatlan hallgatáshoz”. Itt, ahol az első és a második etika viszonya egymás között végleg *megoldhatatlanná* válik.

Miért? Azért, mert az elsőnél az etika történelmi hatékonysága veszik el, a másodiknál viszont a történelemhez való etikai viszony. A lélekkel szembeni kötelesség etikája erőtlenné bizonyult „a teljes bűnösség korával” szemben. Lélek- és jóságeszmenye az utópia-valóság foglya maradt, mint a tragikus forma is, holott Lukács kezdettől fogva – az *Esztétikai kultúra* óta – a metafizika-valósághoz, az értelemmel bíró, történeti léthez akart valódi etikát találni. A „kettő vitéz” etika, az első és második etika egymást rántotta magával ama valóság-hasadékba, amelyről az imént beszéltem. Az antinómia szakadéka, ami a valóság-négyességek szisztematizációi közt egyre mélyült Lukácsnál, a kierkegaard-i (második) etikát is magába nyelte.

⁴⁶ F 128.

⁴⁷ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*, 46.

⁴⁸ Hegel: *A logika tudománya*, II. rész, Szemere Samu (ford.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 156.

⁴⁹ DNE 165. Kiemelés az eredetiben.

⁵⁰ Lásd erről *Kísértethistóriák* (Lukács *Regényelméletéről*) című előadásomat.

A fiatal Lukács etika-konceptiója ezáltal ugyanúgy meghasonlik, mint valóság-konceptiója. Nem jól mondom. Nem ugyanúgy, hanem *ugyanaz* válik számára meghasonlottá: a valóságfogalmak és etika-konceptiók összefüggő komplexuma. Már ha igaz az, amit az imént állítottunk: hogy Lukács platonikus vagy inkább empedoklészi daimónja olyan etikát követelt tőle, amelynek mértéke a saját, időtlen mértékén túl van; és ez éppen az időbeliként történő valóság.

Vége felé tart az előadásom, fel kell hát tennem a kérdést: mindezek alapján megragadható-e, hogy filozófiai értelemben a kételyek miféle rendszere bírja hallgatásra újra és újra a fiatal Lukácsot. Válaszom: a valóságok és etikák összefüggő komplexumának mind nyilvánvalóbb antinomikussága hallgattatja el. Annak a szakadéknak az előérzete, hogy *vagy* az etika valóságos és a történő lét nem az, *vagy* fordítva, a történelem valóságos és az etika válik valótlanná.

Egyetlen paradox megoldás tudta áthidalni Lukácsnál a valóságok és etikák összefüggőnek hitt, de meghasadt komplexumát: az áldozathozatalé. Egy *harmadik* etika: ennek áldozati aktusában, írja Lukács Ernstnek, „a lélek nem önmagára, hanem az emberiségre iránnyul”.⁵¹ Lukács 1915-ben még maga sem látja ezt az elvi különbséget. Csupán „dialektikus módon bonyolódik” az első és második etika „rangSORA” a forradalmárnál, aki egy „misztikus etika” nevében reálpolitikai célokból áldozza fel a „lelkét”, írja az idézett Ernstlevélben. A *Dosztojevszkij-jegyzetek*ben még nyíltabb az elutasítás (előlegezve egyébként a ’18-as *Bolsevizmus mint erkölcsi problémát*): a „terrorista” áldozathozatala „hirtelen hőstett”. Ennek elve: „a 2. etikából következően csak az 1.-t gyakorolni”.⁵² Cél szentesítette eszközzé lenni: belefojtani saját lelkünket, etikánkat (erkölcsi intaktságunkat) a világ szennyébe.

Az *áldozathozatali etika* nem ezt jelenti, nem a terroristák vagy forradalmárok mártíriumának apológiája. A harmadik etika éppúgy értelmetlen az első etika felől nézve, mint a második felől. Az első etika csak a belátó elhatározást és a szükségszerűt tekinti relevánsnak a történelem szempontjából, nem az etikát és az áldozathozatalt. Nem érzékeny a háttérhelyzetek etikájára: a „gondolkodó ész mint akarat” belátja a szükségszerűt, és ezt a belátást érvényesíti „elhatározásában”. A második etika felől nézve viszont azért értelmetlen áldozathozatali etikáról beszélni, mert az, ami az áldozathozatalban (teleologikusan) felfüggesztődik, éppenséggel maga az etikai.

Az, hogy miért volt ez a harmadik etika *elvileg* is eltérő út a másik kettőtől, épp a lukácsi valóságfogalmak felől érthető. A *Történelem és osztálytudat* időszaka átrendezi a valóságok viszonyát. Innentől kezdve Lukács azt az álláspontot képviseli, hogy „a valóság egészét történelemnek (tehát a *mi* történelmünknek, mert másmilyen nincs) fogjuk fel”.⁵³ Az áldozathozatali etika elvi nívója abban áll, hogy a döntés-realitást Lukács már nem az utópia-valóság – a formán túli forma – viszonyában fogja tételezni, hanem a metafizika-valóság, az értelmes történelem *beteljesülésének* feltételeként.

De ez már a megszólaló daimón szava Lukácsnál, és nem azé, amelynek osztályrésze volt a kételyek szülte „feloldhatatlan hallgatás”. Ezért ez már egy másik lapra – avagy előadásra – tartozik.

⁵¹ Levél Paul Ernstnek, 1915. május 4. LEV 595.

⁵² DNE 127., 129. (Ford. Mesterházi Miklós.)

⁵³ TO 414.

HIDEGVÉRREL

Valószínűleg nem lenne ellenére Radnóti Miklósnak, sőt, ismerve szerénységét, bizonyára megtiszteltetésnek venné, ha hallaná, hogy költői hatását az általa nagyra becsült József Attilától kölcsönzött paradoxonnal jellemzem: „gyenge létemre így vagyok erős”. Mert Radnóti költészetéhez, úgy vélem, paradoxonokkal lehet közelebb jutni. Ilyen paradoxon, hogy ereje gyengeségében rejlik. A világrejtélyről felírt képletei túlságosan egyszerűnek tetszenek. Evidenciák szoros közelségébe húzódva építi ki költői univerzumát. Talán tart a nehezebben tisztázható helyzetektől? Alapértékek afirmatív képviselője szavatolja a műveiben feltárolt világ rendjét, legyenek ezek vitális, morális vagy esztétikai természetűek. Nem vívódik többet annál, mint ami végképp nélkülözhetetlen, nem discsekszik módfelett devianciákkal: sem lelki sérülésekkel József Attila módján, sem szélsőséges egoizmussal, mint Szabó Lőrinc. Itt-ott megcsillanó kedves humora ellenére nem játékos, hanem komoly, nem frivol, hanem – ha teheti – ünnepélyes. Mitől hat mégis a szenvedés túlzásait vagy éppen fékevesztett játékosságot igénylő korunkban azokra, akikre hatással van, amely hatás tömegmértelei miatt nem tagadható, sőt szembetűnő közkedveltségként mutatkozik meg? Lehet, hogy a József Attila-i idézetet úgy kellene variálni, Radnótira jellemzőbbé tenni, hogy „gyöngédségemre így vagyok erős”? Vagy még inkább így: „érzékenységem erélyt rejt magában”? Mert Radnótit gyöngéd és érzékeny költőnek érzékeli az olvasó. Én azonban e gyöngédségben rejlő erőt, a kifinomultságot elensúlyozó határozottságot, az érzékenység mögött megbúvó erélyt és férfias önfegyelmet szeretném felszínre hozni, olyan nyelvi tettei érhető tulajdonságokat, amelyek hitelesítik költői hangját, segítenek megmagyarázni nem múló hatásának titkát.

Kiindulópontul mindenki által becsült remekműveit választom, először a *Razglednicák* 2. darabját: „Kilenc kilométerre innen égnek / a kazlak és a házak, / s a rétek szélein megülve némán / riadt pórok pipáznak. / Itt még vizet fodroz a tóra lépő / apró pásztorleány / s felhőt iszik a vízre ráhajolva / a fodros birkanyáj.” A többi darabtól tárgyiassága különbözteti meg ezt a tábori levelezőlapot. Ha eltekintünk a nézőpont kijelölésétől: „Kilenc kilométerre *innen*”, akkor hiányzik belőle a közvetlen személyesség, nem jelenik meg az első személy. Ahogy Horváth János írja Petőfi tárgyiasság verseiről, a lírai én, mintegy megfélemezve magát, valamely rajta kívül álló valósággrészletnél időzik. Önmagában véve ebben semmi rendkívüli nincs, még akkor se, ha természetes lenne, hogy a beszélő, akit a versben rögzített képek fenyegető tartalma közvetlenül és biztonságában veszélyeztet, valami módon jelezze viszonyát a látottakhoz. Annál inkább elfogadhatjuk a kis kompozíció tárgyiasságát, mert egy katasztrófával fenyegető helyzet vagy a folyamatban lévő apokaliptikus esemény olyannyira lenyűgözheti a katalizmába belesodródott alanyt, hogy saját személyére nem ügyelve átadja magát a megrázó benyomásoknak. Annyit mégis sejtet ez a tárgyiasság, hogy a költő képes érintettségét zárójelbe tenni, tud egy lépés távolságot tartani az eseményektől, van lélekjelenléte a szereplőből a tanúévá transzformálni pozícióját. Néma és fegyelmezett marad, mint az első razglednica anyaga, „ha pusztulást csodál”.

Ami különössé teszi a kis remekművet, ami belőlem a szerző iránti bámulatot kiváltja, az biztos kézzel a helyére illesztett, egy helyhatározószókból és egy módosítószókból álló sor- és mondatkezdő szekvencia: „Itt még”. Ezen az „itt még”-en fordul meg a kompozíció szerkezete. Az „itt még” szópár – még csak szerkezetnek sem mondható, nem is szín-

tagma – köti össze a vers két, egymással az összeférhetetlenségig ellentétes tartalmi elemét. Egyfelől a háborús katasztrófa látványát a kilenc kilométer távolságban lángoló kazlakkal és házakkal, a pusztuló élettel és az otthonukból elűzött, tanácstalanul várakozó emberekkel, az út mentén némán pipázó riadt parasztokkal. Másfelől a közvetlen közelségből láttatott zavartalan idillt az eclogák tóba lépő pásztorlánykájával, az általa örözött, vizet kortyoló békés birkanyájjal. Még a vízben tükröződő felhős eget is felvillantja a vers. Az „itt még” mellérendelése hallatlanul erősen összekapcsolja, egységbe forrasztja ezt a tájat: az égő kazlakat a fodros birkanyájjal, a sima víztükrökkel, a káoszt a kozmosszal. A háborúnak és a békének, a zűrzavarnak és a rendnek ez az időbeli és térbeli szomszédsága, zökkenőmentes átmenetele egymásba az „itt még” szerény és tartózkodó összekötő, ám az események irányát könyörtelenül kijelölő szerepe révén, önmagában is érdemes figyelmünkre.

A kép tökéletességének kijáró elismerés azáltal csap át nálam a szemlélő tanú iránti bámulatba, hogy a láttatott táj nemcsak külső valóság, hanem egy emberi személyiségben rögzített kép, amelynek létrangja – Gadamert szabadon továbbgondolva – magasabb, mint a realitásé, amelyből származik. Aki ugyanis ezt a tájat így rögzíti látványára, és ekként rakatározza el emlékké, nem engedelmeskedik az emberi figyelem természetes logikájának. Az állatvilágból magunkkal cipelt önvédelmi reflexünk arra készítetne bennünket, hogy annak engedjünk, ami feltűnőbb, zajosabb, erőszakosabb: a Bulgáriából guruló vastag, „vad ágyuszó”-nak, a kilenc kilométerre innen égő kazlak és házak látványának. Elvégre a csapást innen várhatjuk. Mi sem természetesebb, ha fülünket az „ágyuszó”, szemünket a tűzvész teljességgel magáénak követeli. A mi tájképfestőnk azonban ellenáll a gonosznak, megfékezi ösztöneit. Meglátja az idillt, és helyet szorít neki kompozíciójában. Az időt nem állíthatja meg, arra, ami „ott már” végbement, nem vethet féket, éppen csak addig terjed ki az ereje, hogy tárgyiassága annál időzik el, ami „itt még” érvényben van. Megpihenteti riadt érzékeit a harmonikus jeleneten. Tudja, hogy „ott már” valami szörnyűség diktálja a történéseket, de ahhoz fordul oda, ami „itt még” látványként kínálkozik számára.

Ember és tájrészlet között szimpátia, sőt cinkosság szökken szárba. A szemlélő észreveszi az összeomlásban az érvényeset, a buborékként elpattanó pillanatban az értékállót, az ellenséges arculatot felöltő tájékban az otthonosat, „a mozgó zűrzavarban az állandót”. Nem sajnálkozik az elmúlásán, nem esik kétségbe eltűnése miatt. Csak szűkszavúan megörökíti az elkapott pillanatot. Ezzel a legtöbbet teszi, ami az adott helyzetben lehetséges. Erre csak akkor vagyunk képesek, ha ki tudjuk vonni magunkat a pánik hatása alól, ha távol tartjuk magunktól a félelmet, le tudjuk küzdeni a szorongást. A világnak ez a szerkezete csak annak a tekintetébe fér bele, aki hidegvérrel fogadja a kívülről jövő impulzusokat. Tudom, hogy a szóhasználatom eltér a közmegegyezéstől. Hidegvérűnek a gyilkost vagy legalábbis a megrögzött bűnözőt szoktuk tekinteni, aki a legvadabb tetteit is azzal a nyugalommal hajtja végre, mint hétköznapi cselekvéseit. A hidegvér egy válfaja azonban kifejlődhet azokban az alanyokban is, akik passzivitásra, a csapások elfogadására kényszerülnek, tehát a kiszemelt áldozatokban. Tudatosság kell hozzá, szilárd erkölcsi tartás, erős karakter, elszántság. És, persze, jó idegek. A hidegvér kivételes alkati sajátosság, amellyel Radnóti, úgy látszik, rendelkezett. Mivel költő volt, ez az erkölcsi tartás és alkati szilárdság esztétikai attitűddé finomult benne. Ezért tudta a vers kezdetének háborús képeit úgy folytatni, hogy új mondatát az „Itt még...” szavakkal kezdte. Ugyanezt a hidegvért érzékelem az utolsó razglednicában is, ahol a halálát váró áldozat hátborzongatóan józan ténymegállapításai, latolgatásai töltik ki a szöveg terét. „A 2x2 józansága” ebben a határhelyzetben sem hagyta cserben a vers alanyát, ki tudta mondani a magyar költészet egyik legkülönösebb mondatát: „Halált virágzik most a türelem.”

Ennek az esztétikai attitűddé finomult hidegvérnek más irányú megnyilvánulási lehetőségeit a *Hetedik ecloga* kapcsán szemléltetem. Megírásának feltétele nem az a látás-

mód, amelynek kialakulásához átlagon felüli lélekjelenlétre volt szükség, mint a 2. razglednica esetében, hanem a formagond olyan válfaja, a szavak öncélú játékának szentelt, nagy türelmet igénylő olyan erőfeszítés, amely különleges lelkierőt kívánt. A hidegvér nem merült ki abban, hogy a kreativitásnak olyan feltételek mellett kellett hibátlanul működnie, amelyek esetében már a pusztá létfenntartás is komoly erőpróba elé állította a láger lakóját. Nem a rendkívül kedvezőtlen külső körülményekre gondolok tehát, hanem arra, hogy az alkotófolyamat második szakaszát, a szöveg voltaképpeni előállítását, a nyelv művészi működését itt olyan stádium előzte meg és alapozta meg, amelynek során az alannak mindenekelőtt önnön lelki, szellemi épségét kellett megővnia, fenntartania, sőt helyreállítania, önismeretében olyan tapasztalat birtokába kellett kerülnie, hogy egyáltalában tollat vehessen a kezébe, hogy az írószerszám ki ne hulljon az ujjai közül. A *Hetedik ecloga* tehát szerintem nem spontán reagálás a külvilág impulzusaira, hanem egyfajta sikeres túlélési stratégia eredménye. Csakhogy nem a szervezet, hanem szellemi mi-voltunk túlélése volt a tét. A versíráshoz a költőnek csak akkor volt értelme hozzákezdenie, ha úgy érezte, hogy sikerült emberségét a lehető legkevesebb maradandó sérüléssel kimentenie az örvényből.

A vers voltaképpen epistola, levél a hitveshez. Feladó és címzett régről, jól ismerik egymást, ezért a levélíró nem önmagáról, hanem önnön hogylétéről tájékoztatja távoli hitvesét. A hely, ahol a levél megfogalmazódik, a XX. század emblematisz helyszíne, a fogolytábor, az a terep, amelyen az emberi létezés módszeres és rendszeres redukcióját hajtják végre az erre kiszemelt áldozatokon. A vers az emberi mibenlétből való kivetkőztetés tapasztalatáról számol be. Foglyok közösségében, szabadságától megfosztva látjuk a levélíró, a testi elesettség állapotában, rongyokban és kopaszra nyírt fejjel. A pihenés elemi kényelmi feltételei nincsenek biztosítva számára, bolhák, legyek gyötrik. Létmódja állati szintre süllyedt. Használati tárgyait, amelyek könnyebbé tennék életét, elkobozták. Teljes elszigeteltségben a külvilágtól, egymást rémhírekkel nyugtalanítva morzsolják napjaikat a táborlakók. Aki azt kifogásolja, hogy Radnóti költészetében a valóság rút, silány, szennyes, visszataszító oldala nem jelenik meg, annak figyelmébe ajánlhatom a *Hetedik ecloga* itt csak tömören jelzett rétegét. Kedvére dúskálhat a fürtelemben és a szörnyűségben.

Az ecloga szerzője ugyanakkor azokat az utakat, megoldásokat keresi és dolgozza ki végtelen türelemmel és bámulatos differenciáló készséggel, amelyek révén az emberhez méltó létezés feltételei részben még ilyen körülmények között is megőrizhetők, sőt részben visszanyerhetők. Az önvédelem és az erőszakkal elidegenített emberség visszaszerzése a rutinos kardvívó könnyed eleganciájával történik. Nem könnyű felfedezni a szívós kitartást, a találékony és sikeres védekezést és kitámadást, a résen álló figyelmet, ami az elegancia mögött rejlik. Hangsúlyozom, hogy egyelőre nem költői fogásoknál, nem stilisztikai manővereknél, hanem emberi erőfeszítések számbavételénél tartunk. Radnóti mindenekelőtt arra keres megoldást, hogyan szabadulhatunk meg a fogságból úgy, hogy közben tudomásul vesszük a nyers valóságot? Ennek érdekében segítségül hívja a napszakot, az alkonyt, amely a tekintet számára mintegy felkínálja a tárgyi körvonalak, esetünkben a tábor kerítésének fellazítását. Gondosan kiépíti a szubjektumnak egy olyan képletét, amelyben megőrződik a túléléshez szükséges józan tárgyilagosság, de az alany időlegesen mégis túlteheti magát a kényszereken. Eszünknek tudnia kell a feszülő szögesdrótról, miközben tekintetünk megszabadíthatja magát a tudat kényszereitől, s a képzelet felügyelete alá helyezheti magát. A szabadság élményével egy másik lelki jelenség, az álom is veszély nélkül megajándékozhat. Álmunkban nemcsak hogy kísértálhatunk a láger nyitott kapuján, hanem akár szárnyunk is nőhet, Ikaruszként sebesen kirepülhetünk a labirintusból. Az ész, a tekintet, a képzelet és az álom szerencsés együttműködésével tehát az állattá lealázott ember időlegesen visszanyerheti emberi méltóságát.

A Radnóti által hidegvérrel kimunkált önvédelmi technika további eredményeihez már számításba kell vennünk a nyelv hatalmát, amelyet Kosztolányi fogalmazott meg egyik kis írásában: „Minden költő elsősorban a szóvarázsban hisz, a szavak csodatékony, rontó és áldó hatásában... Amit a költők leírnak, az él, pusztán azáltal, hogy leírják. E mágiájuk segítségével kerteket bővölnek elő a papíron, pedig mindössze néhány virág nevét említik. Ezek a virágok nőnek és illatoznak.” Miféle virágok illatoznak annak a költőnek a papírján, aki jól tudja, hogy „annyit érek én, amennyit a szó a versemben”? A „hazaindul” szóban a haza bontja ki szirmát, a „búvó otthoni táj” kifejezésben pedig az otthon virágzik ki. E virágba borulást nem gátolja semmi, hiszen az álmodó a virrasztóval ellentétben nem aggodalmaskodik, hogy nem érte-e bombatalálát az otthonát, hanem tévedhetetlenül hazatalál. Az éber, kételkedő, gyötörődő levélíró alvó társait ajándékozza meg ezzel az otthonnal, a hazával, amiről tapasztalatból tudja, hogy ha nem virrasztana, akkor az ő számára is hozzáférhetővé válna. „Amit a költők leírnak, az él, pusztán azáltal, hogy leírják” – olvastuk Kosztolányinál. Radnóti leírta versében a zseblámpát, a könyvet, a postát, három olyan dolgot, amitől a tábor őrei megfosztották. Csakhogy az első kényelmet szolgáló, a második szellemi igényeket kielégítő tárgy, a harmadik a világgal összeköttetést biztosító kapcsolat jelzése. Ez a három értékhordozó él az eclogában, pusztán azáltal, hogy a költő leírta az őket jelölő szavakat. A példákat bőséggel lehet sorolni, de elég, ha a vers 22. sorában előbűvölt kertet idézem föl: „jóhírt vár, szép asszonyi szót, szabad emberi sorsot”. A szörnyű és sivár tábori életre a szavaknak köszönhetően tündöklő értékvilág épül fel a versben.

Azért lehetséges ez, mert Radnóti pontosan tudja: ha csak arra korlátozódnánk, ami ténylegesen létező, illetve aminek birtokában vagyunk, akkor nagyon lapos, primitív lenne az életünk. Az elállatiasulás nem akkor következik be, ha az embert a versben jelzett szintre szorítják vissza, hanem akkor, ha az alany ezt a lefokozottságot természetesnek fogadná el, belsővé tenné. Ha nem lenne többé kíváncsi, sőt sóváran szomjas a hazából érkező hírekre, ha nem venné igénybe a zseblámpát, a fény szerény szerszámát, ha nem akarna olvasni, ha nem álmodna az otthonnal. Amit igénylünk, amire vágyunk, ami hiányzik nekünk, amiről álmodunk, éppúgy jellemző ránk, mint amivel rendelkezünk. A vers bebizonyítja, hogy a redukált mező, az összezsugorított térfogat paradox módon ép-ségben és teljességben megóvja az integritás, az autonómia esélyét. Csak a létező dolgok idegeníthetők el, csak annak elsajátítását lehet meggátolni, ami birtokba vehető. Az értékek, az érvényesség tartománya fölötti rendelkezés szinte csak az élet elvétele révén akadályozható meg. A *Hetedik ecloga* költői világa erre a sziklaszilárd lélektani, erkölcsi alapra épül.

A szorosan vett esztétikai, poétikai elemzéssel magát az ezen az alapon nyugvó felépítményt, a nyelvvel való mesteri bánásmódot rekonstruálhatjuk. Helye van ebben az analízisben annak, hogy a „megtöretett test” képzetének magyarázata során Krisztus megfeszítésére és a keresztről való levételt megelőző halottkémi eljárására utaljunk vissza. Hogy „az álom, a szép szabadító”, illetőleg „az álom, az enyhetadó” kifejezésekben viszont antik mitológiai előzményre történő rájátszást keressünk. A fiatal Babits még így mondta volna: „Morpheus karjai között...álmodom”. Felhívhatjuk a figyelmet a Chagall vásznaihoz méltó „Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok” sorban megcsillanó kedves és szomorú humorra. Szólhatunk a „fénylik az arca” szintagma tudatos felruházásáról kettős, naturalista és spirituális jelentéssel. Érthetjük úgy is, hogy a zsúfolt barakkban egymás hegyén-hátán fekvő emberek izzadt arcát mutatja meg a költő, de úgy is, hogy az álmában hazatérő ember boldog derűje ül ki a foglyok arcára. És persze dicsérettel illelhetjük az oldottan folyó hexametert, amely a modern magyar nyelv szókinszét magától értetődő természetességgel fogadja magába, például a „féligszítt cigarettát érzek” félsorban. A körülmények nyomorúságának és a művészet-akarárs, az alkotó képesség, a műgond látványos sikerének ellentmondását mi sem mu-

tatja jobban, mint a harmadik strófa négy első sora: „Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva, / úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek, / vaksin, hernyóként araszolgatván a papíron”.

A Kosztolányitól vett idézetet mindazonáltal tévedés lenne úgy értelmezni, hogy a nyelv mindent megtehet, az értékhardozó szavak fosztóképzővel, tagadó szerkezetekbe foglalva is csak értégyarapodást sugallhatnak. A vers szerzője nagyon is tisztában van ennek az ellenkezőjével. Minél becsebb a fogoly számára az otthon, annál nagyobb gyötrellem arra gondolni, hogy éppúgy pusztulásnak lehet kitéve, mint a lágerlakó élete: „Búvó otthoni táj! Ó, megvan-e még az az otthon?” – kérdi magát aggódva a virrasztó levélíró. S bármennyire elereszti a „lassu tekintet” a drót feszülését az alkony perceiben, az éjszakában az éber tudat visszaszerzi egyeduralmát: „A tájra / rásüt a hold s fényében a drótok újra feszülnek.” A láger ábrázolásának naturalista rétegét tehát nem szívja fel végleg és teljesen az este. A költő bonyolult egyensúlyt hoz létre a mérleg negatív és pozitív serpenyője között. Ez azonban újra csak a költői teljesítmény javára szól, hiszen az alany önreflexióját mélyíti, pontosítja és gazdagítja, s a szöveg telítettségét, sűrűségét gyarapítja. A formaadás nehézségein a forma tökélye teljes győzelmet arat. Ha, mint a versből tudjuk, nem jár a posta, akkor ennek az epistolának a státusza az el nem küldött levélével, a palackba zárt üzenetével egyenértékű. Van-e hősből cselekedet, mint az, hogy aprólékos gonddal klasszikus, kiérlelt teljesítményt hozunk létre szinte embertelen körülmények között, s végül abban reménykedhetünk, hogy üzenetünket a címzett a tömegsírban eltemetett holttestünk kihantolása után mégiscsak megkaphatja. Ilyen művek megírásához nem elég a költői tehetség. Nagy lelkierő, előadásom címével élve: hidegvér szükségeltetik hozzá.

A hidegvérnek szóló elismerés nem nélkülözheti az előzetes poetológiai kontrollt, az elsődleges esztétikai értékelést. Ez az emberi tulajdonság, ha költészetről beszélünk, csak remekművek alkotójával szemben lehet elismerés forrása. Annál inkább, mivel a személynek szóló bámulat, az embert illető megbecsülés olyan változata ez, amely túlmege a pusztá gyönyörködésen. A remekműben gyönyörködünk. A lelkierőről ellenben, ha bebizonyosodik róla, hogy remekművek létrehozásának nélkülözhetetlen összetevője, azt mondhatjuk, hogy imponál nekünk. Járulékos értéké mindazonáltal csak taplóagyú filoszok agyában fokozódik le ez a költemény nevű nyelvjátékot a hitelesség bélyegével ellátó, a mondatok mögé emberi elszánást, kitartást állító magatartáselem. Radnóti hidegvérre számomra annak bizonyítékául szolgál, amiről olykor szívesen elfeledkezünk, hogy az irodalmi mű nevű játékszer kapcsán, akár a könyvtár csendjében, akár a kávéház zsongásában, akár egy barakk fapriccsén készül, emberlétünk lényegi kérdéseiről ejtünk ki és hallgatunk meg súlyos szavakat. Ha ezek a szavak közvetlen vagy közvetett következmények nélkül maradnak, az irodalom nem tölti be jól hivatását. Radnóti költői és ezen túl emberi teljesítménye e hivatás betöltésének minden előfeltételét megteremtette. Rajtunk, olvasókon a sor, hogy méltó visszhangot adjunk a hibátlan zengésű dallamra.

RADNÓTI MIKLÓS A MŰFORDÍTÁSRÓL

Fordításkritikai és fordításelméleti jellegű reflexióit Radnóti Miklós 1943-ban dolgozta esszévé az *Orpheus nyomában* című műfordításkötete utószavában.¹ A gyűjtemény recepciótörténetét megnyitó első szöveg, Cs. Szabó László írása a *Magyar Csillag*ban szinte magától értetődő természetességgel helyezi az összeállítást a *Nyugat* első nemzedékének fordításkötetei mellé, világos kanonizációs szándékkal.² Úgy tűnik, mintha a gyűjtemény szerkesztésmódján túl az *Utószó* szövege is feljogosíthatna egy ilyen jellegű értelmezői döntésre, hiszen – hasonlóan az *Ikrek hava* egyik jóval kidolgozottanabb anekdotikus betéjéhez³ – érveléstechnikája és metaforahasználat a látszólag jól körülhatárolható hagyománytörténetbe és beszédmódba, a nyugatos műfordításkötetek elő- és utószavainak mintázatába írja saját kérdésfelvetéseit. Úgy gondolom azonban, hogy a Radnóti-esszé érzékelhetően elmozdul nem csak az esztéta modernség fordításról alkotott reflexióitól, hanem az *Ikrek havában* olvasható párbeszéd oppozíciós logikájától, a filológiai fordításkritika előfeltevéseitől is. Az *Utószó* gondolatmenete azon metaforáknak az újraírásaként és továbbgondolásaként is értelmezhető, amelyek az európai fordításkritika és fordításelméleti gondolkodás meghatározó modelljei.

Az elmozdulás már a cím és az *Utószó* második bekezdésének feszültségében is megfigyelhető. Orpheus neve a harmincas–negyvenes évek magyar esszéisztikájában a késő romantikus elképzelések folyományaként mindenekelőtt olyan tulajdonnévként volt olvasható, amely a költői szó metafizikai érvényét hangsúlyozza. Az orfikus aktust e szövegek olyan folyamatként értelmezik, amelynek során (az autentikusnak tartott megszólalásformákhoz való visszatérésnek köszönhetően) a világ költői újrateremtése megy végbe, s olyan „teljes értékű költői beszéd” szólal meg, amely a lét új rendjét hozza létre azáltal, hogy megszünteteti a jel és dolog kettősségét.⁴ A lírai megnyilatkozás eszerint a romantikus esztétikák kijelentéseivel összhangban a természet jelrendszerének integráns részeként értelmezendő. Radnóti szövegében azonban a tulajdonnév többes számban szerepel, és az Orpheusok nyelve az idegen beszéd metaforájává válik:

„De ezek az Orpheusok nem egy nyelven énekelnek, s az elbűvölt menetben most ott vonul gyakran a többi költő is, a mindenféle nyelvet értő állatokkal, fákkal, sziklákkal s nimfákkal versenyt fülelve, érteni akarják az énekes nyelvét, mely más, mint az övék. S nemcsak érteni akarják, a hallott dallamra énekelni szeretnék a csábító szöveget a maguk nyelvén.”⁵

¹ Radnóti Miklós: *Orpheus nyomában. Műfordítások kétezer év költőiből*, Pharos, Budapest, 1943. 165–171.

² Cs. Szabó László: „Orpheus nyomában”, *Magyar Csillag*, 1944. január 15. 111–112.

³ Radnóti Miklós: „Ikrek hava”, in: uő.: *Ikrek hava. Napló*, Ferencz Győző (szerk.), Melczer Tibor (jegyz.), (Osiris Klasszikusok), Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 18–21.

⁴ V. ö. pl. Turóczi József: „Stefan George és kora”, *Nyugat*, 1930/6; Hamvas Béla: „A Medúza”, *Diárium*, 1944/2. 21–23.

⁵ Radnóti Miklós: *Orpheus nyomában. Műfordítások kétezer év költőiből*, Pharos, Budapest, 1943. 165.

Ez az alakzat kifordítja a műfordításról való gondolkodás egyik meghatározó modelljét, amely nem szövegek, hanem alkotók párbeszédeként vizionálja a fordítás folyamatát, és a művelet sikerének feltételét a szerzőnek alárendelt fordító azonosulási képességeiben keresi. Már Batsányi 1788-ban megfogalmazott regulái is tartalmazzák ezt az előfeltevést: „Tulajdonképpen csak magához hasonlót kell az embernek fordítani. Egy magyar Cicero p.o. igen szerencsétlen fordítást adna Plinius *Leveleiből*; mivel a fordítónak a könyvtíró indultait, minéműségeit, egészen magára kell öltözni...”⁶ A nyugatos kritikákban az ehhez kapcsolódó, igencsak rögzítetlen tartalmú kifejezőkészlet jellemzően etikai színezetet ölt, mint például Tóth Árpád a *Pávatollakról* írt recenziójában, ahol a bíráló Babits egyéniségének engedelmes alárendelését hiányolja a fordított költők sajátosságaival szemben,⁷ amely itt pusztán annyit jelent, hogy a forrásszövegek bizonyos tartalmi összetevőit nem látja viszont a célszövegben. Babits Dante-tanulmányában szintén alkalmazza az empátia ekkorra már szellemtörténeti színezetű modelljét, amely asszimiláló hatású,⁸ a másik idegen igényének felfüggesztésén munkálkodik, hiszen idegen volta nemcsak a fordítás gátja lehetne, hanem a szövegek vállalt hagyományba való illesztését is megakadályozhatná, és így a tradíció egységét veszélyeztetné. A forrásszöveg és a célszöveg kapcsolatát ebben a paradigmában nem véletlenül a kép és a másolat metaforája érzékelteti, vélhetően egy leegyszerűsített arisztotelészi mímézisfogalom örökségéént.⁹

A fordítói tevékenység analízisében Radnóti e hagyománytörténetbe lépve szintén a fordítónak az idegen szöveg szerzőjéhez fűződő egyirányú kapcsolatát használja mint modellt, de ezt a viszonyt nem a portyázás, hódítás babitsi metaforái, nem az asszimiláció, az átsajátítás kísérlete, hanem a beszéd mind teljesebb megértésére való törekvés határozza meg: „érteni akarják az énekes nyelvét, mely más, mint az övék...”¹⁰ A két költő hipotetikus azonosulása helyett Radnóti éppen a megoldatlanságok észlelésétől, a szöveg idegenségének megtapasztalásától eredezteti az „évekig tartó figyelő odahallgatás” állapotát,¹¹ majd a keresgélés és a hozzá kapcsolódó jegyzetelés tevékenységéről beszél, amely a fordítás folyamatának kezdeti szakaszára korlátozódik.¹¹ Az 1943-ban publikált *La Fontaine-fordítás-kötete* utószavában Radnóti részletesebben kitér erre a fázisra. Az idézett szövegrész funkciója saját kontextusában az, hogy alátámassza a fordító azon feltevését, miszerint *La Fontaine* hazai kanonizációjának gátja szövegeinek félreolvasása volt, vagyis hogy meseként és nem költeményként értékelték és fordították szövegeit:

⁶ Batsányi János: „A fordításról”, in: *A műfordítás elveiről. Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, Józán Ildikó (szerk.), (Pont Fordítva 7), Balassi Kiadó, Budapest, 2008. 33.

⁷ „Az egyik, a meglévő: a minden formai nehézséget semmibe vevő verselési és ami ennél még kiemelendőbb: kifejezésbeli tökéletesség, a másik, a hiányzó: a fordító egyéniségének engedelmes alárendelése az eredeti költő sajátosságaival szemben.” (Tóth Árpád: „Babits műfordításai. Pávatollak”, *Nyugat*, 1920/3–4.)

⁸ „Előttem az egyetlen teljes asszimilálása egy költőnek, ha megpróbálom lefordítani.” (Babits Mihály: „Dante fordítása”, in: *uő.: Esszék, tanulmányok I.*, Belia György [szerk.], Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1978. 275.)

⁹ Ezt a metaforát már Batsányi is használja: „a fordításnak... az eredeti írás másának, és jól eltalált képének kell lenni...” (Batsányi János: i. m., 33.)

¹⁰ „...úgy vélem, a legtöbb szöveg valami nehézséget rejtett, valami problematikus, eddig megoldatlan volt legtöbbjében, még a már másoktól lefordítottakban is. Ebből a szempontból nézve kísérlet csaknem mindegyik.” (Radnóti Miklós: i. m., 167.)

¹¹ „És előfordul, hogy a fa elfárad, gyökeret ereszt újra, a szikla elúnja a cammogást, ledől egy testvéri hegy ölében, a nimfák táncba fognak, de a költő fáradhatatlanul fülelve és jegyezve követi a másik énekest, – esetleg évekig.” (Radnóti Miklós: i. m., 165–166.)

„Megbontja az alexandrint, nem tiszteli a *szent* sormetszetet, a forma és mondani-való tökéletesen összefonódik. Figyeljük meg akármelyik mesében, hogy a látszólag szabadon elhelyezett rímek milyen pompás összhangban vannak a történet egyes mozzanataival, milyen szigorú művészi elgondolás szerint kapcsolják össze a versszakokat, vagy tagolják a történetet. Ez a szabadon kezelt, századában szinte forradalmi forma tele van megkötöttségekkel, a váltakozó hosszúságú sorok nemcsak a mondanivalóval hangzanak össze, hanem önmagukban is zenei, mondhatnánk, képi konstrukciók. Ha a tömörségről ír, a sor hirtelen megrövidül, és szinte feszül a széles metszetű alexandrinok között, s mikor a kakas beszél, az apró verssorokban látjuk a kakas grafikonját, *A kakas és a róka* című mesében.”¹²

A következő fázis elkülönítésekor az *Utószó* a műalkotás létrehozásának antik gyökerű, a fogantatás, a terhesség és a szülés narratívájához kötődő toposzát értelmezi át különleges nyelvi leleménnyel: „Hordja, dajkálja magában az idegen verset, ha bájkörébe lép. S elképzeltetetlen, reménytelen, hogy magyarul szólaljon meg egyszer.”¹³ A forrásszöveg e metaforika szerint idegen gyermekként kerül a fordító testébe, akit nem csak kihordani és dajkálni kell, hanem meg kell tanítani új nyelven beszélni. E folyamat leírása Radnóti utószavában nyomokban sem emlékeztet a filozói tevékenységre, hangsúlyosan nem a leírt, hanem az ismételt kimondott szóhoz kötődik, amelyet a vergiliusi idézet is nyomatékosít: „Dallama már a fülembé motoz, szavait keresem még.” A gondolatmenet nem pusztán a költemény hangzóságára irányítja a figyelmet, hanem olyan együttlétet beszél el az idegen szöveggel, amelyben az idegennel viselő én önmagával szemben is védelmet talál:

„Ezeknek az idegen nyelven írt rokonverseknek némelyikét hónapokig s nemegyszer évekig mondogattam magamban, egy-egy soruk elkísért, próbáltam magyarra hangolni otthon, az íróasztalom fölött és vendégségben, idegen szobákban, országutakon, marhavagonokban, horkoló bajtársak fölött, könyvtárban, hangversenyen, ébren és álomban. Életem súlyos éveiben vígasztaltak, gyötörték és védtek, védtek sokszor önmagam ellen is ezek a görög, latin, francia, angol és német versek.”¹⁴

A fordulópont, ami az *Utószó*ban jelzett két fázis között, vagyis az „elképzeltetetlen, reménytelen, hogy magyarul megszólaljon egyszer” állapota és a szavak megtalálása között érzékelhető, Radnóti szövegében nem az ihlet megragadottságával, hanem a felejtéssel és a szöveg bájköréből való kilépéssel írható le:

„Aztán egyszerre megleli a szavakat a költő, leül az útfélre és írni kezd. S mikor leírta a szavakat, már el is feledi gyakran az idegen éneket, és az új, anyanyelvén szóló vers elnyomja a régit. A maga útján megy tovább, az ének az övé már (...)”

A műfordító költő tudja, hogy nem lehet „fordítani” csak újra megírni egy idegen verset s hogy minden műfordítás – kísérlet.”¹⁵

Az idézett szövegrész egyértelműen az ignotusi felfogás mellett foglal állást, amely azt hangsúlyozza, hogy a fordítás a saját szöveghez hasonlóan szervesen nő ki alkotóján-

¹² Radnóti Miklós: „La Fontaine”, in: uő.: *Összegyűjtött prózai írásai*, Ferencz Győző (szerk.), Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 196.

¹³ Radnóti Miklós: *Orpheus nyomában. Műfordítások kétezer év költőiből*, Pharos, Budapest, 1943. 166.

¹⁴ Uo., 166.

¹⁵ Uo., 170.

ból. Radnóti szinte szó szerint idézi a nyugatos kritikus szavait, aki így ír: „megírjon a maga nyelvén egy verset, amit más nyelven olvasott”.¹⁶ Érdemes felfigyelni arra, hogy a forrás- és célszöveg kapcsolata itt nem az empátiaelvet hangoztató gondolatmenetek modellje szerint, kép és másolat viszonyaként jelenik meg, hanem az idegen ének és a hallott dallamra születő, majd újra megírt vers kapcsolatában. Az alkotók közötti dialógus modelljétől tehát az *Utószó* két hangzó szöveg párbeszédének modellje felé halad, amelyet a „magyarra hangolni” metafora tesz még erőteljesebbé a szövegben. Kosztolányi *A holló fordításáról* Elek Artúrral folytatott vitában él hasonló alakzattal: „a műfordítás... egy zenedarabot kell más hangnembe, más hangszerre transzponálni”.¹⁷ Elek Artúr felvetésének köszönhetően, amely ragaszkodik a tartalom és a forma szétválasztásához, sőt szembeállításához, a horatiusi maxima interpretációja visszatér Révai Miklós 130 évvel korábbi feltételezéséhez, vagyis újból a költemény lelkéhez (értsd: a metrumhoz) való hűség versus a szavakhoz való hűtlenség közötti választásként lesz értelmezhető. Ez a szembeállítás egyébként emblematicusnak tekinthető a *Nyugat* első nemzedékének fordításkritikáiban. A *Holló*-vita készíti elő a *Modern költők* előszavait, amelyekkel Radnóti *Utószavának* számos metaforája és kijelentése tart kapcsolatot. Kosztolányi a gyűjtemény második kiadásának előszavában a műfordítást már mint kritikai tevékenységet értelmezi. A fordító „a szók és betűk karmesterének tudja magát”, a modern vers librettóhoz válik hasonlíthatóvá, amely csak zenéjével együtt teljes, és ezt az egységet a fordításnak is érvényesítenie kell.¹⁸ A babitsi koncepcióval szemben, amely elsősorban közvetítésként tekint a fordításra, Kosztolányi Dezső a saját és idegen ellentétét az *újraalkotás* műveletével értelmezi,¹⁹ és ez utóbbi bizonyul meghatározónak Radnóti Miklós fordítói gyakorlata és a hozzá kapcsolódó reflexiók számára is. Ez a modell lehetőséget teremt arra, hogy a fordítói szubjektum az idegen és a saját szöveg párbeszédében értse újra önmagát az idegen elgondolásnak a saját nyelven végzett munkája megtapasztalásában. Radnóti utószava szakít a két szöveg hierarchikus viszonyának megközelítésével, és a követés metaforáját is csak a fordítói munka korai szakaszára érzi találónak.

Mint láttuk, Radnóti esszéje számos olyan kérdésben foglal állást, amelyek a 18. század második felétől kezdődően a műfordítás folyamatáról, irányelveiről, ideáltípusairól folytatott hazai viták csomópontjait is jelzik. Ezek közül a legszembetűnőbb és a tanulmány metaforahasználatát, szerkezetét és gondolatmenetét is meghatározó dilemma a műalkotás ritmikai sajátosságainak fordíthatóságára vonatkozik. A forrásszöveg metrumát követő fordítás elutasításának érvei nagyjából a 19. század közepéig bezárólag a fordítás olyan felfogásából származnak, amely a fordítandó szöveg idegenszerűségének lehetőség szerinti minimalizálását és mind problémátlanabb meghonosítását tűzi ki célul. Révai Miklós 1787-ben, saját fordításkötetéhez írt előszavában Horatiusra hivatkozva még a (tartalmilag) hű fordítás akadályának tekinti a versmérték követését.²⁰ Toldy Ferenc hasonlóképpen foglal állást 1843-ban, a Kisfaludy Társaság előtt tartott vitaindító

¹⁶ Ignotus: „A fordítás művészete”, *Nyugat*, 1910/7.

¹⁷ Kosztolányi Dezső: „A holló. Válasz Elek Artúrnak”, *Nyugat*, 1913. november 1.

¹⁸ Kosztolányi Dezső: „Modern költők. Előszó a második kiadáshoz”, in: uő.: *Nyelv és lélek*, Réz Pál (szerk.), Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 509.

¹⁹ Schein Gábor: „A saját és az idegen. A fordítás humanista elméletei: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Csorba Győző”, *Jelenkor*, 2000/7–8, 773.

²⁰ „...ami versben vagyon, ha azt más nyelven hasonlóul versebe foglalják, az egész dolog kéntelen megváltozni, annyira, hogy nagy nyereség, ha csak a gondolatok megmaradnak, Azért is íratott az a törvény Horátiustól: »Nec verbum verbo curabit reddere fidus interpres.«” (Révai Miklós: „Moskusz pásztoréneke. Bion halottas verse. A fordítónak előljáró beszédje”, in: *A műfordítás elveiről. Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, Józán Ildikó (szerk.), (Pont Fordítva 7), Balassi Kiadó, Budapest, 2008. 33.

előadásában,²¹ amely jogosan tekinthető a fordításról alkotott hazai reflexiók első összegzőjének s egyszersmind gyűjtőpontjának is. Amikor Toldy *alakhú*, *anyaghu* és *szoros fordítást* különít el egymástól,²² követi a goethe-i *Nyugat-keleti díván*ban lefektetett három fordítói elv- és korszak megkülönböztetését, továbbá Rájnis József *Magyar Virgilius* című írásának²³ szintén hármas fogalomrendszerét (*rabi fordítás*, *közfordítás*, *jeles fordítás*), majd a recepció felől teszi mérlegre az egyes típusok alkalmazhatóságát, műfajhoz kötöttségét, hozadékait. Saját korábbi tevékenységével szembefordulva Toldy Ferenc itt visszautasítja a korabeli hazai fordítási gyakorlat egyik etalonját, Goethe harmadik fordítói elvét, amely szerint a célszövegnek úgy kell törekednie a szó szerinti átültetésre, hogy egyszersmind a forrásszöveg versmértékéhez is igazodik. Az elkészült műfordítás tehát azonosulásra tör, hogy ezáltal a másik szöveg helyébe léphessen.²⁴ Toldy a goethe-i irányelvvel szemben az *alakhú* fordítást tünteti ki, amely kötött formát alkalmaz, de metrikailag nem igazodik az átültetett műhöz. A *szoros fordítást* az előadó idegenszerűsége miatt utasítja vissza, hiszen az ilyen munka Toldy véleménye szerint „nemzetiségét letéti az íróval”.²⁵ Mint később látni fogjuk, ezek olyan sajátosságai a forrás- és célszöveg kapcsolatának, illetve a fordított szövegnek, amelyek Radnóti számára éppen hogy a munka mozgatórugóiként lépnek működésbe.

A korábban vázolt állásponttal szemben a jelzett időszak diskurzusában a *szoros* fordítás gyakorlata mellett nem csak az anyanyelv gazdagítása, az alkalmazott műformák és a metrikai készlet bővítése szóltak, hanem a műalkotások olyan interpretációi, amelyek egymástól elválaszthatatlannak látták a szöveg ritmikáját és tartalmi összetevőit. Vörösmarty az Akadémia buzdítására beérkező fordítások bírálatában egyértelműen az eredeti metrum megtartása mellett érvelt,²⁶ hasonlóképpen Szász Károly akadémiai székfoglalójában, aki e problematika kapcsán hazánkban elsőként foglalkozott teoretikus igénnyel az egymást feltételező *eszme* és *forma* viszonyával: „Különös, de úgy van, és akárki közvetlenül meggyőződhetik, hogy pl. Byron legfelségesebb költeménye, prózai átírásban, nemcsak minden hatását és elragadó voltát elveszti, de úgy tetszik, mintha az eszme sem volna többé rendkívül mély benne, holott tán a legnagyobb hűséggel meg van tartva.”²⁷ Radnóti az *Utószó*ban ennek az álláspontnak az alátámasztására idézi is Goethe Eckermannhoz intézett azon szavait, amelyek Szász Károly kijelentésének háttérét képezik. Brassai Sámuel még világosabban fogalmaz a *Szépirodalmi Figyelő*ben a gondolat-, illetve stílushűség dilemmája kapcsán: „A két elválaszthatatlan pontbeli hűség tehát nem két, hanem általában egy hűség.”²⁸ Bár Gyulai Pál *A fordításokról* című írásában a hosszasan elhúzódnó vitát lezárandó kijelenti, hogy már évek óta túlhaladottnak tekinthető az *alakhú* műfordítás elve,²⁹ ismeretes, hogy a *Nyugat* első nemzedékének fordításkötetei mégis rendre visszatérnek a korábbi dilemmához.

²¹ „Igazságtalan tehát, ki a kötött alakban készült költői művek *kötetlen* fordításait, mint az nálunk divattá lett, félvállról nézi. Az tartalmilag hívebb leszen a kötött fordításnál...” (Toldy Ferenc: „A műfordítás elveiről”, in: *A műfordítás elveiről. Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, Józán Ildikó (szerk.), (Pont Fordítva 7), Balassi Kiadó, Budapest, 2008. 147.

²² Uo., 146.

²³ Rájnis József: „Magyar Virgilius...”, in: *A műfordítás elveiről*, 2008. 42–59.

²⁴ Johann Wolfgang Goethe: „Jegyzetek és értekezések a *Nyugat-keleti díván* jobb megértéséhez”, Halasi Zoltán (ford.), in: *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, Józán Ildikó, Jeney Éva, Hajdu Péter (szerk.), (Pont Fordítva 4), Balassi Kiadó, Budapest, 2007. 160, 162.

²⁵ Toldy Ferenc: i. m., 154.

²⁶ Vörösmarty Mihály *Összes művei*, XVI. Publicisztikai írások, Akadémiai és Kisfaludy társasági iratok, Gergely Pál (szerk.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 179.

²⁷ Szász Károly: „A műfordításról, különös tekintettel Shakespeare és a Biblia fordítására”, in: *A műfordítás elveiről*, 2008. 172.

²⁸ Brassai Sámuel: „Mégis valami a fordításról”, in: *A műfordítás elveiről*, 2008. 205.

²⁹ Gyulai Pál: „A fordításokról”, in: *A műfordítás elveiről*, 2008. 246.

Tóth Árpád *Örök virágok* című fordításkötetéhez írt előszavában fordítói elveinek tisztázásakor a tartalmi hűségre való legteljesebb törekvés jelzésszerű említése mellett Radnótihoz hasonlóan elsősorban a metrum fordíthatóságának kérdéskörével foglalkozik. Műfordítói tevékenységét olyan narratíva mentén tartja elbeszélhetőnek, amely a fiatalkori fordítások kedvére való nibelungizálásától jut el az eredeti idomhoz ragaszkodó átültetésekig. E folyamat művi leegyszerűsítését és e művelet belső feszültségét jól mutatja a határozó és az állítmány közötti ellentét a fordításra használt metaforában: „Újabb fordításaim a legteljesebb szigorúsággal igyekeznek az eredeti idomhoz simulni.” Babits a *Könyvről könyvre* lapjain e kötetről írt recenziójában egy nemzedéket összekötő közösségi elbeszéléssé alakítja e folyamat leírását:

„Mind, akik verset fordítottunk magyarra az utolsó húsz évben, ezzel kezdtük: szabad portyázás volt ez az európai költészet birodalmában, mielőtt a rendszeres hódító hadjárat megindult. (Ilyen az én *Pávatollak* című kötetem is, azzal a különbséggel, hogy Tóth Árpád inkább a formákkal és a tónusokkal kísérletezik – én éppen azokban voltam szigorú, s inkább a vers filológiai részét tekintettem olykor szabad prédának.) Ezek magunk számára készített darabok voltak, műhelytanulmányok, s Tóthnál még inkább a virtuóz otthoni hegedűgyakorlata ... Az új korszak ott kezdődik, mikor tudatos céllal az „örök virágok”, a magas költészet átültetését tűzik ki.”³⁰

A műfordítói tevékenység tehát a saját költészet alakulástörténetét meghatározó műhelytanulmányból etikai feladattá női ki magát Babits olvasatában. Radnóti utószava ezzel összhangban Tóth Árpád Wilde-fordításának előszavára utal, amikor a tovatűnő nemzedékek örök dolgai iránti felelősségeként érti a műfordítói munkát. (Tudjuk, hogy költő- és filológusbarátai közreműködésével egy antológiát akart összeállítani a világirodalom békeverseiből.)³¹ A hangsúly azonban nem a műfordítás metafizikai igényére, hanem kísérletjellegére kerül a továbbiakban. Radnóti szövegének egy korábbi bekezdésében röviden utal a Trencsényi-Waldapfel Imrével folytatott műhelymunkára, amely az *Argonauták* című folyóiratban megjelentetett eclogafordításait előkészítette. Kosztolányi már idézett előszavának kísérlet-metaforáját³² („A műfordítás a művészetben az, ami a valóságban a kísérlet, mely a természetes jelenségeket mesterséges úton idézi elő.”) Radnóti a műfordítások interpretációként való felfogásához hívja segítségül, ahol forrás- és célszöveg kapcsolatában nem a megfeleltetés hierarchizált viszonya, hanem a különböző olvasatok egymásmellettsége a meghatározó: „az új fordítás csak a régi mellé kerül, nem fölébe...”.

Polgár Anikó utal arra a különbségre, amely az 1935-ös *Horatius noster* című fordításgyűjteményben érvényesülő és a szerkesztő, Trencsényi-Waldapfel Imre utószavában is jelzett irányelvek, valamint az 1961-ben Devecseri Gábor által összeállított *Horatius összes versei* című kötet tendenciái között figyelhetőek meg. Ez utóbbi ugyanis a literális jelentés leképezhetőségének, a hűség, a pontosság és a szószerintiség azonosíthatóságának előfeltevéseivel él, és jellemző módon a tükörkép metaforáját használja a filozofi munkát igénylő műfordításra.³³ Jóllehet, Radnóti hasonló műgonddal készíti el átültetéseit, mint ahogy

³⁰ Babits Mihály: „Könyvről könyvre. Műfordítások”, in: uő.: *Esszék, tanulmányok I.*, Belia György (szerk.), Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1978. 6–7.

³¹ Trencsényi-Waldapfel Imre: „Radnóti eclogái”, in: *Erőletett menet. In memoriam Radnóti Miklós*, Réz Pál (szerk.), (In Memoriam), Nap Kiadó, Budapest, 1999. 294.

³² Kosztolányi Dezső: i. m., 510.

³³ Polgár Anikó: „Pontosság és szószerintiség a rekonstrukció elméletében. A Horatius-vita néhány elvi kérdése”, in: *Papírgaluska. Tanulmányok a görög és latin klasszikusok fordításáról*, (Pont Fordítva 2), Balassi Kiadó, Budapest, 2006. 7–19.

Devecseri *Epistolája* előírja, és az *Orpheus nyomában* utószavának egyes bekezdéseiben a metrum funkcióváltásának kérdéseivel foglalkozik, jól látható módon elmozdul a filológiai forráskritika álláspontjától. Nem a szöveg időben lezárt jelentésének végleges és zárólagos interpretációját kívánja előállítani, hanem visszatérve Ignótus és Kosztolányi modelljeihez, fordítás helyett az idegen vers újraírásának kísérletéről beszél. Trencsényi-Waldapfel a *Horatius noster* című kötetben, amelyben Radnóti is szerepel három fordításával, a Horatius-átültetések történetét mint változatos recepciótörténetet mutatja be, amely egymástól gyökeresen különböző interpretációk kibontakozását teszi szemlélhetővé. Mintaadónak tekinti Rádayék forma-kísérletező kedvét, és hogy a korszak irodalma „egy(azon) költemény különböző fordításainak jogosultságát is elismeri egymás mellett.”³⁴ A forrásszöveg és a célnyelvi közönség történeti változásnak kitett viszonya Trencsényi-Waldapfel számára értelmezhetetlenné teszi a megoldott fordítói feladat Toldy-féle vagy babitsi fogalmát, a műfordításra mint szakadatlan kísérletezésre tekint, akár egy olyan alkotói életművön belül is, mint amilyen Arany Jánosé.³⁵ Ez a szemléletmód határozza meg Radnóti beszédmódját, aki – mint tudjuk – saját költészetében is különleges jelentőséget tulajdonított a szöveg hangzósságának.

³⁴ *Horatius noster. Magyar Horatius: antológia*, Trencsényi-Waldapfel Imre (szerk.), (Kétnyelvű klasszikusok), Officina Kiadó, Budapest, 1943. 187.

³⁵ Uo., 185.

RADNÓTI MIKLÓS ELSŐ DEDIKÁCIÓI

1

Radnóti Miklós versei kötetben először az 1929-ben kiadott *Jóság* című antológiában jelennek meg, és a könyvet – részszerzőként – olyannyira érezte jogosan magáénak, hogy még évekkel később is szerepeltette saját bibliográfiájában. A *Lábadozó szél* (1933) elején található „Radnóti Miklós könyvei” jegyzék első eleme ugyanis éppen erre utal: „Versek a Jóság c. Antológiában, Budapest, 1929”, majd csak ezt követi az első önálló kötet, a *Pogány köszöntő*. Feltehetőleg nem csupán a pályája elején járó költőnek volt szüksége erre a plusztételre, hogy költői életművét „növelje”; mindenestre később már elhagyta műveinek felsorolásából.

Az antológia keletkezés- és kiadástörténetéről szinte semmit sem tudunk. „Szerkesztő nem szerepel a kötetben, egyelőre kiadásának körülményeiről sem tudtam közelebbit megállapítani” – írta Baróti Dezső, és sajnos sorai azóta is aktuálisak; ő is sejtésekkel folytatja: „Valószínűnek tartom, hogy különösen az ilyen vállalkozások összehozásában nagyon szorgalmas Wagner György bábáskodott körülötte, a nyomdaköltséget pedig, ahogy ez akkoriban szokás volt, bizonyára előfizetők gyűjtésével biztosították.”¹ A korabeli kiadási nehézségek ellenére örömteli megjelenést üdvözlí a *Magyar Hírlap* kritikusa is: „Elismerés nemcsak a tartalom értéke miatt illeti a szerzőket, hanem azért is, hogy egyáltalában a nyilvánosság elé jutottak. Ez ma sokkal nagyobb probléma, mint amilyenek látszik, az igazi tehetség számára is. Napilapok nem alkalmas területek a költő érvényesülésére, szépirodalmi folyóiratok tekintetében minden vitán felül mostohán állunk, mind mennyiség, mind világnézeti minőség szempontjából. Így a ma magyar értékeinek saját költségén, kis nyomdákban, halogatásokon keresztül előállított könyvekben kell maguknak utat törni.”²

Az antológiában Radnóti mellett még nyolc költő versei találhatók: Lakatos Péter Pál, Sükösd Ferenc, Vajda János, Forgács Antal, Dán György, Wagner György, Kalmár Magda és Fekete Alfréd szerepel a kötetben; Radnóti pedig ekkor éppen alakuló költői néven, Radnóti Glatter Miklósként jegyzi a verseket. Baróti Dezső szerint „rossz költő nincs közöttük, de Radnótit és Forgácsot kivéve átitott erejű tehetség sincs. Ha közös vonásaikat keressük, valóban az az inkább rezignált, mint lázadó humanizmus kapcsolja össze őket, amit már a kötet címéből kiolvashatunk. Egy jórészt Kassákon és körén iskolázott, egyszerű szabadvers-stílus szintén közös vonásaik közé tartozik.”³ Az avantgárrdal való több-kevesebb kapcsolat mellett ugyanakkor a költőcsoport korábbi közös fellépéséhez, „az »1928« beköszöntőjéhez képest jelentős változás, hogy míg abban a nemzedék mint tisztán életkori fogalom jelent meg, itt eszmei programot hirdettek: a jóságot”.⁴

¹ Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére*, Budapest, 1977. 70.

² R. I.: „Jóság”, *Magyar Hírlap*, 1929. jún. 9. 23.

³ Baróti Dezső: I. m. 71.

⁴ Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*, Budapest, 2005. 133.

Radnóti versei az antológia 63. lapján kezdődnek. A versek előtti levél rektóján (61.) – mint a kötet minden szerzőjénél – a költő neve áll, verzőján (62.) pedig rövid életrajza. Radnótinál ez alatt azonban egy ajánlás, egy nyomtatott dedikáció is található: „Kedvesemnek, akinek dalos szemeiben kinyitlak a ködutarajos rónák.”

A dedikációtörténetet (is) vizsgáló Thienemann Tivadar szerint a tizenkilencedik-husadik századra a nyomtatott dedikáció elveszítette eredeti jelentését, miszerint a szerző a mecénásnak ajánlja a támogatásért viszonzásképp a könyvét. Azonban „ha az író a régi szokásnak engedve mégis ajánlást ír könyve elé, a dedikációba foglalt név által az *ideális olvasót* jelöli meg. A névtelen és ismeretlen olvasók tömegéből kiválaszt egyet, a legkedvesebb olvasóját, akire, még ha sokakhoz is szól, elsősorban gondol és akinek a lelkébe akar találni mindenek előtt.”⁵

Jelen esetben ez kiváltképp így van: Radnóti a *Jóságban* leginkább szerelmes verseket közölt, melyekkel – mint azt a nyomtatott ajánlás az ismeretlen olvasók számára egyértelműsíti – elsősorban kedvese lelkébe akart találni.

Az évek múlva Radnóti Miklós feleségévé lett kedves, Gyarmati Fanni őrizi ma is a kötet feltehetően legelső dedikált példányát – ugyanis Radnóti a nyomtatott ajánlás *elé* még kézzel külön is írt egy – immár mai jelentésben értett – dedikációt.⁶ (Ez egyben azt is jelenti, hogy az alábbi Radnóti Miklós *legelső* szerzői ajánlása. Emellett ez a Gyarmati Fanninak írott *egyetlen* dedikáció: Radnóti Miklósné szíves tájékoztatása szerint később, amikor már együtt éltek, nem tartották ezt fontosnak.) A dedikáció a kötet 63. lapján található, ahol a Radnóti-tömb kezdődik: a külön lapon szereplő szerzői név alá, az oldal jobb felére Radnóti ezt írta:

Drága, ezek a versek a Te verseid. Engedd, hogy paláncos két karommal a többitől most elkerítsem őket Neked.

Pedig talán nem is szereted őket.

Mindegy.

Nagyon, nagyon szeretlek és nincs semmi más csak ez a szerelem.

És ezek a versek, amelyek Téged dicsérnek.

Drága.

Budapesten. 1929. június hó.

Az oldal bal felén pedig – szintén Radnóti kézírásával – oszlopban sorakoznak az antológiában közölt versek keletkezési dátumai: „1927. január 9. / 1927. január 30 / 1928. április 3. / 1929. március 2. / 1929. március 17. / 1929. március 20. / 1929. március 31. / 1929. április 7. / 1929. április 14. / 1929. május 4. / 1929. május 21. / 1929. május 25.”

Az ajánlást nem célszerű túlmagyarázni: egy húszéves fiatalember érzelmeinek írásba foglalt megerősítése. Radnóti a reichenbergi év érzelmi zűrzavara és a Tini-szerelem után úgy érezhette, hogy maguk a versek és az eléjük írt nyomtatott ajánlás is *kevés*: saját kezével még egyszer, más szavakkal fogalmazta meg ugyanazt: szereti Fannit. A dátumsor pedig önmagában is érdekes: nemcsak a versek keletkezéstörténetéhez, s így egy majdani kritikai kiadáshoz adnak megkerülhetetlen információt, hanem a dátumok közlésével Radnóti azt is jelzi, hogy a Tini-versek írásának időszakában (1927. nov. 7.–1928. febr. 25.) született verset *nem vett fel* a gyűjteménybe.

⁵ Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapgfogalmak*, Pécs, 1931. 228. (Hasonmás kiadás: Pécs, 1985.)

⁶ Másolatáért megkülönböztetett köszönetet kell mondanom Radnóti Miklósnénak, illetve a mindig segítőkész Salamon Istvánnak.

Ferencz Győző azonban azt vette észre, hogy Radnóti „a Jóságban egy olyan verset is beillesztett a ciklusba, amelyet eredetileg Tinihez írt: a *Fejem kedvesem szemetükrében* azonos a »Homlokom a gyenge szélről ráncolt« kezdetű Tini-verssel”. De ezt a verset Radnóti később nem válogatta be egyik kötetébe sem, másutt ráadásul „*Fejem* címmel önálló versként szerepel [...], a Tini-versek környezetében, de a cím után nincs Tinnie-nek szóló ajánlás. Vagyis nem egyértelmű, kihez írta.” Ferencz Győző meglátása szerint „mindez azt bizonyítja, hogy [Radnóti] az elkészült verseket az életrajzi vonatkozásoktól független, tárgyiasult műalkotásoknak tekintette: a szerelem műalkotássá transzponált kifejezése nem azonos a Fanni vagy a Tini iránti személyes érzéssel”.⁷

Az életrajzi vonatkozások mellett a dedikációnak motívumtörténeti jelentősége is van. Radnóti költészetének talán első hapax legomenonját is magába foglalja: a „paláncs [...] kar” alighanem csakis Radnótinál fordul elő – méghozzá valóban csupán egy helyen, éppen a fenti dedikációban; másutt nem találtam. (A *paláncs* melléknevet, illetve a *paláncs* főnevet önmagában sem; a Radnóti-szótár sem ismeri.)⁸ A teljes költői kép jelzőtlenített második része azonban később ismét feltűnik Radnóti költészetében, s alkotáslélektanilag jellemző módon ugyancsak egy érzelmi hullámvölgy idején: az 1941-es év szerelmi megingásának, a Beck Judit-kapcsolat idején született két versben tér vissza. Felidéződhet akár az 1941. április 6-án írt *Tarkómon jobbkezzeddel* („a két karom kitártam, mint félelemtől borzas / madár rebbenti szárnyát”), de még inkább a közvetlenül ez után, április 20-án írt *Két karodban* juthat eszünkbe, ahol a szerelmespár egymást átölelve egymást keríti el a külvilágtól:

*Két karodban ringatózom
Csöndesen.
Két karomban ringatózol
csöndesen.
Két karodban gyermek vagyok,
hallgatóg.
Két karomban gyermek vagy te,
hallgatlak.
Két karoddal átölelsz te,
ha félek.
Két karommal átölellek
s nem félek.
Két karodban nem ijeszt majd
a halál nagy
csöndje sem.
Két karodban a halálon,
mint egy álmon
átesem.*

A Radnóti-irodalomban az utóbbi években társították már ezt a verset Beck Judithoz is; korábban, amíg e kapcsolat ténye még nem volt nyilvános, csakis Fanni-versként olvasták. Radnóti monográfiája az 1941-es magánéleti válság analógiájaként az 1928–29-es ingadozásra utal: „Emlékezetes, a reichenbergi időszak érzelmi zűrzavarában Radnóti szinte váltólázszerűen írta a Fanni- és Tini-verseket. Egy költemény amúgy is ritkán táplálkozik egyetlen élményből. A *Két karodban* kétségkívül akkor keletkezett, amikor Beck

⁷ Ferencz Győző: I. m. 135.

⁸ *Radnóti-szótár. Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete*, Beke József (szerk.), Budapest, 2009.

Judit már erős vonzással volt Radnótira. De motívumkincse, hangütése alapján a Gyarmati Fannihoz írt versek közé tartozik. [...] Radnóti leveleiben is találni több utalást a vers legfőbb motívumára” – írja Ferencz Győző, majd idéz egy 1932-es és egy 1935–36-os levélből.⁹

Mindehhez immáron hozzá lehet tenni a *Jóság*ba írt dedikációt, amelyben már 1929-ben megjelenik Radnóti költészetének egyik legismertebb motívuma.

3

A *Jóság* egy másik példányába Radnóti szintén nem szokványos bejegyzést írt:

*Óh szék!
Óh asztal!
Óh pohár!
Óh lámpa –
És igenis üvegpartok és
faragott hullám!
De azért szeretem a verseidet, pedig oly idegenek.
Budapest, 1929 június*

Radnóti Glatter Miklós.

A sorok „hordozója”, az eredetileg puha papírkötésű, azóta aranyozott gerincű egész-vászon kötést kapott becses könyv első alkalommal az Állami Könyvterjesztő Vállalat XXI. antikvár könyvaukciójának első napján (1985. máj. 21.), 225. számú tételként került kalapács alá. Radnóti autográf bejegyzéséről a katalógusban fotómásolat található, a tételleírásból pedig az is kiderül, hogy az antológia szerzői közül még Forgács Antal, Dán György, Wagner György és Kalmár Magda is beleírt egy-egy verset, illetve ajánlást. Sajnos, az utóbbi négy bejegyzést nem ismerem, ezért csak feltételezni tudom, hogy egy időben egy helyütt születtek, valószínűsíthetően a kötet megjelenése környékén, tehát június elején.

Radnóti „verses” dedikációja feltehetőleg azért nem tartalmazza a címzett nevét, mert azt a többiek már leírták előtte, így a szituációban az egyértelmű volt, s már nem kellett külön feltüntetni. A névtelenül megszólított címzett azonosítása azonban nem lehetetlen, sőt magából az ajánlásból is kikövetkeztethető. Ezen tehát csupán egyszerűsít az, hogy a kötet néhány éve újra gazdát cserélt, ezúttal a HunBook 6. online könyvárverésén (2006. szept. 20.), 25. számú tételként; ezen aukció tételleírásából már azt is megtudni, hogy Radnóti és társai az ajánlásokat az antológia egyik szerzője, Vajda János példányába írták.

Vajda János (1907–1944) költő, szerkesztő Budapesten a Madách Gimnáziumban tanult, majd kereskedelmi akadémiát végzett. Verseket, novellákat, könyvismertetések írt, a *Magyar Írásnak*, Kassák *Munkájának* és Supka *Literaturájának* volt munkatársa, de publikált a pécsi *Új Írásokban* és a *Keresztmetszetben* is.

Radnótival még diákként, a Haladás-körben ismerkedett meg 1926-ban; ez év december 25-én egyszerre lettek a társaság választmányi tagjai. Pár évvel később, 1929–31 között már együtt szerkesztették a *Kortársat*; Vajda viselte az anyagi és adminisztratív gondok jelentős részét. Ahogy Radnóti egyik közeli barátja, a szintén *Kortárs*-szerkesztő Szalai Imre emlékszik vissza rá, Vajdának a lap „szerelmes gondja volt. Jó néhány cédu-

⁹ Ferencz Győző: I. m. 527.

la, levél, fölszólítás őrzi írását, amelyben cikket sürget, vagy előfizetésre gyűjtő blankettát küld, vagy szerkesztőségi ülésen való megjelenésre invitál, hármában Radnóti-val, vagy az egész szerkesztői gárda összefövetelére a Japán kávéházban.”¹⁰ Egy Szalai által közölt levélrészlet pedig arról tanúskodik, hogy Vajda határozta meg az induló lap profilját – s ezzel messzemenően hatással volt Radnótira is: „nagyot fejlődött a lap ügye, s most mégis az a helyzet, hogy anyag hiánya miatt nem mehet nyomdába. Versekkel, versekkel és versekkel el volnánk látva, de végre is ezekkel nem lehet megtölteni egy lapot. Pláne egy olyan komoly és harcias lapot, amilyen a miénk lesz. Tehát cikk kellene, teoretikus írás kellene” – írta Vajda, és Szalai szerint ezért írt ő is cikkeket, s hogy olyan költők, mint József Attila és Radnóti is „»teoretikus« írást küldtek egy-egy könyvkritika ürügyén”.¹¹ Radnótinak négy kritikája jelent meg a lapban, s ezzel összefüggésben „irodalomfelfogására és világszemléletére is hatott a szerkesztői munka”.¹²

Vajda volt az, aki a *Kortárs* 1929. december 30-i számában megjelent *A Nyugat fejfájára* című cikkében keményen támadta a laptársat, egy másikban pedig magát Babitsot. Radnóti, aki ekkoriban neheztelt mind a *Nyugatra*, mind személy szerint Babitsra, egyetértőleg olvashatta ezeket az írásokat. Később azonban feszültségek keletkeztek, s Vajda sem a korábbi lendülettel intézte a lap ügyeit; legalábbis erre utal Radnótinak az 1930 júliusában Gyarmati Fannihoz írott levele, melyben a lap megjelenésének késlekedéseként egyebek mellett Vajda „lusta”-ságát nevezte meg.¹³ A *Kortárs* nem sokkal későbbi végleges megszűnéséről pedig éppen Vajda számolt be a Szalai Imrének 1931 áprilisában írott levelében: „a lap nem jelent meg február óta, s szörnyű anyagi helyzetben lévén, nem is tudom, megjelenik-e még egyáltalán. Én különben még a múlt szám megjelenése után barátságos úton kiváltam a lap kötelékéből. [...] Nemrégiben Radnóti és Lakatos is kiléptek ... majd írok neked a detailokról.” Az anyagi nehézségek forrása Szalai közlése szerint pedig az volt, hogy a megjelenéshez szükséges összeget „olyanok bocsátották rendelkezésre, akiknek politikai meggyőződése nem nyújtott kellő biztosítékot Vajdának és társainak, hogy a lap az eddig megkövetelt szellemben fog tovább is működni”.¹⁴

Ugyanekkor Vajda fontos közvetítő szerepet is betöltött: Radnóti sorsáról tudósított. Az ekkor már Párizsban élő Szalainak írta – fent idézett levében –: „Ez alkalomból tolmácsolom Radnóti Miki szíves üdvözlését [...] ő szegény most nem tud írni, nagy bajban van. Kb. két héttel ezelőtt jelent meg új verseskötete. Gyönyörű! Sajnos az ügyesség más véleményen volt és elkobozta. Indokok: vallásgyalázás és szeméremsértő tartalom. A nyomdában, a kiadónál, Lakatos Palinál házkutatás volt és elvitték az összes főlátálható példányokat. Mikit, aki ekkor már Szegeden volt, rádióon körözték, szombat hajnalban rendőrök keresték szegedi lakásán, könyveit elkobozták. A szegedi jobboldali sajtó nekirohant és lepiszkolta. Az egyetemről ki akarják zárni. (Zolnai és Sík Sándor mély felháborodással nyilatkoztak az ellene indított hajszáról és megígérték, hogy tiltakozni fognak a kizárása ellen.) Engem kért meg, hogy ezt megírjam neked, mert mint írja, ő most nem bírja idegekkel.” Vajda pontosan rögzítette az eseményeket, és Radnóti lelkiállapotát illetően sem túlzott: a megsűrűsödött események, a rendőrségi ügy és az egyetemi bizonytalanság miatt Radnóti valóban nem bírt ekkor levelet írni, s csak két hónappal később, június 11-én számolt be Szalainak a történetekről.¹⁵

¹⁰ Szalai Imre: *A Vajda János Társaság*, Budapest, 1975. 58.

¹¹ Szalai Imre: „[Visszaemlékezés]”, in: *Búvópatakok. A két világháború közötti baloldali folyóiratok szerkesztőinek, munkatársainak emlékezései*, M. Pásztor József (s. a. r.), Budapest, é. n. 20–23.

¹² Ferencz Győző: I. m. 141.

¹³ Ferencz Győző: I. m. 142.

¹⁴ Szalai Imre: I. m. 58–59.

¹⁵ Vö.: Markovits Györgyi: „Látogatóban a költő barátjánál”, in: *a 2 x 2 józansága. Emlékezések Radnóti Miklósról*, Budapest, 1975. 14–17.

A *Kortárs* megszűnése után Vajda a párizsi *Le Monde* budapesti tudósítója lett. 1934-ben Radnóti-val újra együtt szerepeltek a Vajda János Társaság *Új magyar líra* című antológiájában, 1936. december 1-jén pedig a Társaságban ő mutatta be a magyar közönségnek Francois Gachot-t, s fordította annak francia nyelvű előadását. 1942-től munkaszolgálatos volt, és a *Jóság* antológia több szerzőjének sorstársaként munkatáborban halt meg.

A *Jóság*ba írt Radnóti-dedikáció két verset, és azokon keresztül két költészetet ütköztet egymással. A beírás első része, az első négy sor ugyanis idézet. Forrását, Vajdának az antológia 24–25. lapján olvasható *A tárgyak élete* című versét – mint kevésbé ismert darabot – érdemes teljes egészében idézni:

A tárgyak élete

*A dolgok legmélyebb mélyéről akarok szólni
és minden csak azt jelenti, amit mondok.
Valaki Conosz az idők torlódásában ellopta a szavak értelmét.*

*és némák vagyunk, mert mondhatatlan mondataink
fojtogatnak*

*A nagy szavak mögött már semmi, semmi sincs,
csendes felénekelnek bennünk a hétköznapiak:
Oh szék! Oh asztal! Oh pohár! Oh lámpa!
Szék: ölelő barát napok futásában,
jól esik rajtad a fáradt elomlás.
Asztal:
terített bőség. Rajtad a könyvek
s az esték csendes jósága,
Futó dühök Terajtad döndülnek
s rajtad rázkódik a feltorlott sirás,
busan recsegsz a borus délutánok könnyes unalmában.*

*Oh pohár!
a fehér abroszra szívárványt dobálsz.
Gyökeret tolnak beléd a rózsák,
benned a bor hívó csillogása
torz fénytükör és kerek tisztaság!
Oh lámpa!
örök hívás, szivbefutó fény, mindent látó szem
legnagyszerűbb megmutató jóság,
fényanya, fénytestvér.*

*Csak élünk végtelenül
sugaras reggelektől a fekete estékig,
de örök az egyszerű tárgyak jósága:
örök hívás
és bizony mondom néktek
világok zugnak bennük.
Oh szék!
Oh asztal!
Oh pohár!
Oh lámpa!*

Radnóti, akinek korai költészetéről általánosságban is elmondható, hogy a versekben a természetet ünnepli, a rögtönzött ajánlásban szintén azt dicsőítette: a felsorolt és felmárgasztalt tárgyakkal szemben „igenis” az üvegpartok és a faragott hullám szépségét hirdette (azzal az elfogadó gesztussal, hogy bár Vajda versei idegenek számára, mégis szereti őket). A dedikációban Radnóti által magától „idézt” költői képek szintén a *Jóság* egyik darabjából, az *Ó fény, ragyogás, napszemü reggel* című versből (67.) származnak. A jól ismert vers első szakaszában mindkét kifejezés szerepel:

*Ó, nézd. Zsolozsmás tiszta a reggel
és szerelmes szavainkkal elszáll
a köd és minden tiszta lesz.
Ragyogj!
Nézd, csillog a tenger és üvegpartokon
cseng a faragott hullám a nap alatt!*

Ugyanezt a szembeállítását sejteti az antológiáról legrészletesebb ismertetést közléte-vő kritikus, aki a *Magyar Hírlapban* közölt – korábban már idézett – bírálatában Vajdáról azt írta, hogy őt „lehetne a leginkább, abszolút értelemben véve, modernnek mondani, témáinál fogva, melyeknek korunk szociális felfogása reális elgondolásokból fakad” – ugyanakkor „Radnóti Glatter Miklós finom, álmodozó lélek. Apróságokat épp úgy megénekel, mint a legnagyobb problémákat.” (Mindazonáltal, s némiképp természetesen is, mindkét fiatal költő „kiforratlan” még szerinte. Vajda „kifejezőmódja még némileg magán viseli a tegnap formakeresésének szertelenségeit”, Radnótinak ugyanakkor „forma-, ritmusérzéke kiváló”, viszont „néha erőltetetten különcködő”, amiről „könnyen leszokhatna, ha akarna”.)

Radnóti nyilvánvalóan a legjellemzőbbnek vélt verséből vette az ajánlásba írt képeket. A Gyarmati Fanni példányába írt keltezés szerint 1929. február 2-án született *Ó fény, ragyogás, napszemü reggel* ugyanis – ellentétben nem egy társával – nem csupán a májusban nyomdába került antológiába került be, de Radnóti átvette a *Pogány köszöntő*be is, sőt – néhány írásjel és a tördelés helyenkénti megváltoztatásával – felvette a nagyon rostált anyagú, 1940-ben megjelent reprezentatív gyűjteménybe is: a *Válogatott versek* éppen ezzel indul.

*

Jelenleg a *Jóság* fenti két dedikált példánya ismeretes. A jövőben talán felbukkannak újabbak is: egy éppen húsz évvel ezelőtti árverésen cserélt gazdát az antológia Murányi Kovács Endrének (1908–1968) dedikált példánya, amelyben Radnóti ajánlása mellett Vajda János és Dán György sorai is olvashatók, valamint Forgács Antal aláírása; illetve, egy másik aukción, Vajda János, Wagner György és Radnóti Glatter Miklós által aláírt kötet került kalapács alá.

Az antológia után háromnegyed évvel, 1930 márciusának legelső napjaiban jelent meg Radnóti első önálló kötete, a *Pogány köszöntő*. A költő ekkor már „rutinosabb” dedikáló, a kötetbe immár végleges (költői) nevén szokványos formában bejegyzett ajánlásokat írt, később pedig, egyre inkább a történelem és az idő szorításában, Radnóti dedikációi még tovább rövidültek, s csak a legszükségesebb elemekre egyszerűsödtek.

ARANY CSALOGÁNY. LENGYEL REGÉNYÍRÓK ÉS RIPORTEREK

*Witold Gombrowicz: Megszállottak; Andrzej Stasiuk: Kilenc;
Ryszard Kapuściński: Utazások Hérodotoszsal; Mariusz Szczygieł: Gottland*

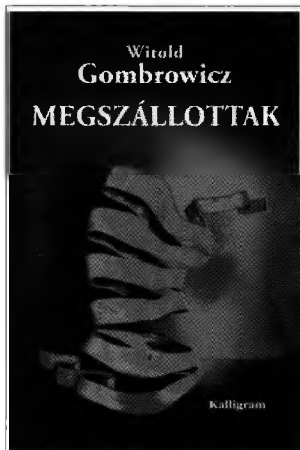
Vajon hol a helye Gombrowicz életművében az álnéven írt, napilapokban, folytatásokban közölt, feledésre ítélt lektűrnek, a *Meszállottak*nak? Tekintsük egyszerű és meglepően sikeres üzleti vállalkozásnak? Lelkiismeretesen elkészített szórakoztatóipari terméknek, amelyért boldogan fizetett ötezer zlotyt (majdnem ezer háború előtti dollárt) a Sajtóház konzern elnöke? A kapitalizmus békebeli, a szerzői individualitást jól tűrő, sőt értékelő változatában nem feltétlenül volt esztétikailag érdektelen az anyagi indíttatású regényírás. Persze el kellett fogadni a játékszabályokat, le kellett paktálni az olvasóval, de ez még nem jelentette azt, hogy nem marad mozgástér, a műfaji konvenciók teljes önmegtagadásra ítélik a szerzőt.

Gombrowicznak még nem kellett ügyelnie a műfaji tisztaságra. Románcot kezdünk olvasni, de a vonzás és a taszítás hamar átlép a patológia ismeretlen tartományába. Ráadásul mindkét fél feltörekvő típus, bőven van fizetőképes kereslet az elszegényedett nemes kisasszony és a plebsből jött teniszedző szexepiljére, az idősebb korosztályban kellene tőkeerős szponzort találniuk – de hiába minden, nem tudnak szabadulni egymástól, így nem marad esélyük arra, hogy a prostituálódás útján emelkedjenek fel. A szerelmi szálban amúgy a happy end az egyetlen szabályszerű elem. A kialakuló kapcsolat olyan kölcsönös függőséget hoz létre, amely az erkölcsi tabuk megsértésére, lopásra és (látszólag) gyilkosságra készítet.

De rögtön elkezdődik a kísértetkastélyban játszódó rémtörténet is, amelyben a fiatal szerelmesek csak mellékszereplők. A regényt nagyra értékelő irodalomtörténész, Maria

Janion ezt a vonulatot emeli ki: szerinte Gombrowicz teremtette meg a lengyel irodalomban *Az otrantói várkastély* (1764) megjelenése óta közkedvelt „gótikus topikát”. Mi más is lenne a romos várába zárkózó, rettegésben megvénült, tébolyodott herceg, mint „arisztokratikus, történelmi vámpír” „a halál kiválasztott helyén”? Vagy itt sem működnek a sémák?

Közép-Lengyelország sík vidéke meglehetősen idegen a romantikus mitológiák világától, itt nem könnyű felépíteni a gótikus díszleteket. Az „elvadult, szegény, szomorú táj” egyetlen dombján áll a hatalmas vár, benne „százhetven ro-

Witold Gombrowicz művei sorozat

Fordította Körner Gábor

Kalligram Kiadó

Pozsony, 2008

408 oldal, 2800 Ft

mos szoba, terem, folyosó”. Ez már valódi *locus horribilis*, Janion szerint az ilyen „helyeket régi bűnök stigmatizálták, valamiféle végzetes családi titkot őriznek (ez lehet nemzedékről nemzedékre öröklődő átok), ezért itt rémisztő, különös erők szabadulnak el”. A tisztátalan erők egy pulzáló törölközőben materializálódnak, amely közvetlen kapcsolatban áll azzal az ősbűnnel, amelyért a hercegnek vezekelnie kell.

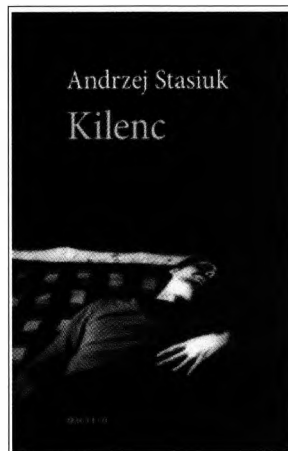
Az ősbűn a feudálszex, a herceg valaha a kaszton kívüli nők felett is rendelkezett. Fiút nemzett, akit aztán szolgasorban tartott. Idővel köztük is kialakult a gombrowiczzi erotikára annyira jellemző kölcsönös kiszolgáltatottság, megalázó függőség. Az úr és a szolga az örületig fokozza a szerepjátékot (mint a *Ferdydurke* típusai), mindkettő fogva tartja a másikat (mint a sarkantyús lovagok a *Transz-Atlantikban*) – ők is a konvenciók hatalmán alapuló gombrowiczzi antropológia szerint, nem pedig a lektúrolvasók feltételezett ízlésének megfelelően vannak felépítve.

Aztán újabb helyszínen, a varsói éjszakai életben követhetjük a románc szereplőit. A feudálszexből átlépnek a „demokratikus prostitúció” világába. Itt mintha az elit léhaságát bemutató társadalmi regényt olvasnánk, de jön a gyilkos, és krimivé változtatja. Egy példa arra, hogy Gombrowicz mennyire nem tiszteli a felhasznált műfajok szabályait: amikor megoldja a gyilkosság rejtélyét, és megtudjuk végre, hogyan fojtották meg az üres szobában alvó áldozatot, kiderül, hogy a gyilkos *A vámpír csapdájában* című krimi egyik jelenetét másolta le. A történet vége pedig már mesés: „a gonosz varázslat elvesztette erejét”. A törölköző volt a mérgezett alma.

A *Megszállottak* nem volt fölösleges kitérő. Gombrowiczot nagyon izgatta az, hogy tud-e regényt írni „szakácsnőknek és taxisofőröknek”, az irodalomban is vonzotta az „éretlenség” világa. Minden nagy műve kapcsolatban áll irodalom alatti műfajokkal. A lektúrirás egyben önmagán végzett kísérlet is volt, segített abban, hogy eltávolítsa magát a *Ferdydurke* után rákényszerített hiperintellektuális szereptől.

Andrzej Stasiuk *Kilenc* című regénye, a szerző kilencedik könyve, első megközelítésre ezredfordulós Varsó-panoráma, búcsú az elviselhetetlen, mégis felejthetetlen várostól, ahonnan már húsz éve elmenekült a szerző. Ebben a műfajban az elődei közé tartozik Bolesław Prus, aki *A bábuban* a feudális-arisztokratikus környezetet leromboló kapitalizmust vizsgálta, Leopold Tyrmand pedig *A gonosz* című regényében az ötvenes évek varsói gengsztervilágát örököltette meg, amelyet hamar elsöpört a háborús romokat eltüntető, de a régi Varsót is pusztulásra ítélt utópia. Ugyanitt játszódik Stasiuk regénye a kilencvenes évek elején, amikor már dicsőségesen feltámadt a lengyel kapitalizmus, de persze itt is vannak gengszterek, akik emlékeznek valamiféle letűnt világra, azokra az időkre, amikor kutyakölyköket árultak a külvárosi piacon, igaz, bennük már nyoma sincs semmiféle alvilági romantikának. Bár a városban új korszak kezdődött, a szereplőkben fölmerül az a gondolat, hogy a varsói felkelést követő rombolás után már illúzió bármiféle újjászületés, mindenhol hullaszag van, a halottak előmásznak a repedező aszfalt alól. De mielőtt bárki is romantikus szellemidézésre gondolhatna, Jacek Michael Jackson *Thriller*-ével szemlélteti a látomását, majd megállapítja: „a végső dolgok már senkit se izgatnak”.

Fordította Körner Gábor
Magvető Kiadó
Budapest, 2009
328 oldal, 2990 Ft

A regény legfőbb témája a régi, nyomorúságos civilizáció eltűnése és az új rend kialakulása. Bár nem túl eredeti ötlet párhuzamot vonni a kapitalista konkurenciaharc és a banditizmus között, Stasiuk jó hasznát veszi ennek, mert így a vesztesek és a győztesek oldaláról is be tudja mutatni a hatalmas mentális átalakulást. A szereplők nagyon egyszerűen csoportosíthatók: egyesek menekülnek, mások embervadászatot folytatnak. A helyszín Varsó, főként a Visztula keleti oldala, Praga, ahol Stasiuk felnőtt: a piac, az állatkert, a pályaudvar. Az a városrész, amely gyanús üzemeket folytat egész Kelet-Európával. Nem mindegyiküknek adatott meg a városközpontot védő láthatatlan határ átlépése, ezzel a világgal (szimbolikusan: a lengyel kultúra centrumával) csak akkor tudnak azonosulni, ha a kelet-európaiakkal szemben érzett fennsőbbiségtudatukat akarják erősíteni.

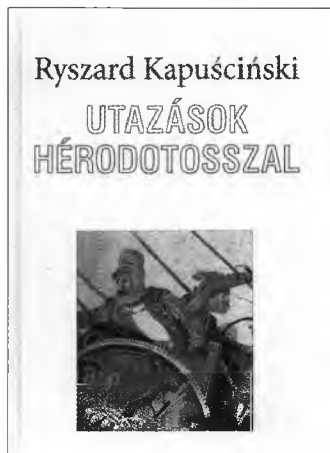
Stasiuk módjával használja a satíra eszközeit, de az egy szinttel Max kereszttapa alatt álló Bolek alakja igen emlékezetesre sikeredett. Miután hazaküldi rottweilerrel őriztetett barátnőjét, álmai asszonyáról, a szamovárt tartó Irináról kezd fantáziálni, egyszerre élve át a nemi és kulturális felsőbbrendűséget: „elviszem az Óvárosba (...). Csupa kultúra, műemlékek, a királyi vár, náluk ilyen nincs. – Elgondolkodott, volt-e nekik egyáltalán valamilyen királyuk. Eszébe jutott a Kreml, amit nemrég a tévében látott. Olyan volt, mint egy súlyos börtön. – Nem úgy, mint nálunk: franciás elegancia, tornyocska, óra, aranyozott mutatók.”

A gengszterek felemelkedésével párhuzamosan a vesztesek lecsúszását is megfigyelhetjük. Az eladósodott kisvállalkozó ugyanabba a kategóriába tartozik, mint a fogyasztóként is aktív díler, együtt menekülnek utcákon, háztetőkön. Nekik csapda a város, hiába próbálnak följutni a zakopanei vonatra; a hegyek mitikus világa, ahol Stasiuk *Fehér holló* című regénye játszódik, elérhetetlen marad számukra.

A krimielemelek használata nem jelenti azt, hogy Stasiuk is az elit és a kommersz irodalom összeegyeztetésére törekedne, különböző olvasótípusokat különbözőképpen szórakoztató pastiche-t produkálna vagy egyenesen az utóbbi években komoly sikereket elérő lengyel bűnügyi regények számát gyarapítaná. Lelassítja a történetet, gyakran tér vissza a távoli múltba, hosszasan elidőzik a részleteknél (saját bevallása szerint van a prózájában valami állatias, mert előtérbe kerülnek a szagok, a hangok, az érzéki benyomások), talányos epizódokra tördeli szét a történetet, mellékszereplők nyomába ered, és nem feltétlenül oda tér vissza, ahonnan elkalandozott. A mű potéikailag a nagyvárosok életét bemutató szimultán regényre emlékeztet.

Ryszard Kapuściński soha, egyik művében vagy interjújában sem árult el annyi mindent szellemi evolúciójáról, a riporter-írói műhelymunkáról, a harmadik világ megismerését kísérő belső folyamatokról, vagyis a publikus egójáról (hisz a másikról nincs mit mondania az olvasónak), mint ebben a pályáját összegző kései remekműben, *Az utazások Hérodotoszal* címűben. Az életmű 2007-ben lezárult, azóta egyre inkább ez az önértelmező mű érzi a Kapuścińskikultusz központjába. Jellemző, hogy *Utazások Ryszard Kapuścińskival* címmel adták ki két kötetben annak a huszonhét fordítónak a visszaemlékezéseit, akik a világ minden táján ismertté tették.

A világkarrier magyar fejezete igen tartalmas, sőt ez a leggazdagabb, legalábbis ami a művek fordítását és kiadását

Fordította Szenyán Erzsébet
Széphalom Könyvműhely
Budapest, 2008
222 oldal, 2300 Ft

sát illeti. Kapuściński élete utolsó harminc évében mindvégig jelen volt Magyarországon, 1986-ban itt volt az első külföldi fotókiállítása, a *Lapidarium* (1988) pedig két évvel korábban jelent meg itt, mint Lengyelországban. Kovács István interjúkötetet készített vele. A nyolcvanas években népes közönség előtt szerepelt, neves magyar értelmiségikkel barátkozott – mégis maradhat hiányérzetünk, mert ez a befogadás szellemileg elég egysíkú volt, 1990-ben el is veszítette népszerűségét, a demokrácia korában már nem kísérte érdemi reflexió annak az egyedülálló politikai tapasztalatokkal rendelkező gondolkodónak a műveit, aki ugyanolyan sokat tudott a demokráciát fenyegető veszélyekről, mint a zsarnokságról. Kapuściński elsősorban „despotológiai” munkásságának köszönhetné magyarországi népszerűségét: senki sem tudott olyan bámulatosan meggyőző leírást adni a szakadék szélén álló diktatúrákról, majd a bukásról, mint ő. Abban a tudatban olvashattunk az etiópai és iráni végjátékról, hogy a nagy történelmi folyamatokra is rálátásunk nyílik. Tudjuk, mi miért pusztul el. Maguk a művek nem voltak didaktikusak, úgy kerülték a lapos aktualizálást, mint, mondjuk, Mrozek *Rendőrség* című darabja, mégis úgy érezte magát sok magyar olvasó, mintha azt a házi feladatot kapta volna a tanító nénitől, hogy a könyv ismeretében gyűjtse össze lakóhelyén a csőd szélén álló diktatúra jellemző jegyeit, és sorolja föl ezeket olvasmánynaplójában.

A maga korában hibátlanul működött ez a stratégia, az elégedetlen állampolgár könnyedén fölismerte a távoli példában a diktatúra univerzáliaiát. De néhány év múlva megszűnt a közvetlen érintettség, és nem sikerült új fogalmi keretek közé helyezni Kapuścińskit, így csökkent az érdeklődés. Pedig épp ekkor lehetett volna rácsodálkozni a kulturális különbségekről, a kultúrák közti kommunikációról és véres konfliktusokról szerzett értékes tapasztalatokra. A művekben sokkal több van helyi szinten kibontható politikai analógiáknál, a riporter megfigyeléseit globális folyamatokba illeszti az esszéista, mert van elképzelése az új világrendről, ezt pedig sokan méltányolták Barcelonától Vietnámig.

Kapuściński történelmi szerepe az volt, hogy szemtanúként megörökítse és gondolkodóként értelmezze a posztkolonialista világrend kialakulását. Azért tanulmányozhatta közelről a harmadik és az első világ konfliktusát, mert nem viselte magán a gyarmatosítás stigmáját, a második világból érkezett, olyan országból, amely nem kevés tapasztalatot szerzett a kolonializmusról (bár az elmélet klasszikusai ezt Európában csak Írországról tudták elképzelni), ismerte a rabságot.

Kapuściński egy kései interjújában azt mondja az Európa-centrikus világkép széteséséről, hogy fél évezred elteltével, csak napjainkban kezdjük megérteni, milyen következményekkel járnak Kolumbusz felfedezései. De Hérodotosz mintha már a kezdet kezdetén látta volna ezt: „ő volt az első, akiben tudatosult, hogy a világ lényegét sokszínűsége adja”. A szomszédoknak is vannak szomszédai, mindenkinek magvan a saját történelme. Hérodotosz szabadította meg – T. S. Eliot kifejezésével – az „időbeli provincializmustól”, ő ébresztette rá arra, hogy a világ nem egyetlen nemzedék tulajdona. És az örök utazók magányát is hozzá hasonlóan élte át. Sok évtizedes tapasztalatait át tudta adni a világ különböző régiói iránt érdeklődő lengyel újságírók újabb nemzedékeinek. A Kapuściński-iskola legkiválóbb

Fordította Mihályi Zsuzsa
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2009
260 oldal, 2500 Ft

képviselői azt is megtanulták, hogyan készíthetnek szépirodalmi igénnyel megírt köteteket a riportjaikból.

Közülük elsőként Mariusz Szczygieł mutatkozhatott be Magyarországon *Gottland* című regényével.

A szerző már ismert televíziós személyiség volt, amikor interjút készített a lengyelül jól beszélő Helena Vondráčkovával. Bár a csehek és a lengyelek kölcsönösen röhejesnek tartják egymás nyelvét, Szczygieł saját bevallása szerint metafizikai orgazmust élt át, amikor az énekesnő cseh fordulatokat kevert a beszédébe. Ekkor hallott először Marta Kubišová-ról, a húsz évre eltiltott énekesnőről. Rögtön tudta, hogy vele is interjút kell készítenie, de azt a beszélgetést már csak csehül tudta elképzelni.

Ezzel el is jutottunk a kötet címében szereplő metafora, a *Gottland* szűkebb jelentéséhez. A Prága környéki Karel Gott-múzeum neve a '68 utáni két évtized, a normalizáció esztrádkultúrájára utal. Az Arany Csalogány-díj örökös győztese, Milan Kundera kifejezésével „a zene idiótája” a kommunista antivilág megtestesítője: amikor a bebörtönzött underground zenészekkel szolidáris értelmiségi csoport elindította a charta-mozgalmat, a rezsim a hivatalos kultúrát képviselő személyek tömeges fellépésével nyomatékosított antichartával válaszolt. Ebben Karel Gott játszotta a főszerepet, a kilencvenes években pedig ő utasította el a leghatározottabban a felelősséget az egész kaszt nevében. Mi más tehetne az, aki jobban szeret énekelni, mint beszélni? A könyvet a jelek szerint mégis megértette, mert a húszezer cseh olvasó közül egyedül ő fenyegette perrel a szerzőt. De ma már aligha jár büntetés a felségsértő metaforáért.

A *Gottland* a giccses díszletekkel leplezett diktatúra, ahol csak remeteként vagy buzgó kollaboránsként lehet élni. Mindenkinek el kell döntenie, hogy Marta Kubišová vagy Karel Gott szeretne lenni. Az émelyítő, édeskes giccs és a terror nemcsak ebben a szférában kerül egymás mellé. Szczygieł akkor végezte a legnagyobb tényfeltáró munkát, amikor Otakar Švec-ről keresett anyagot. Sok mindent kiderített a világ legnagyobb Sztálin-szobrát készítő művészről, aki öngyilkos lett az emlékmű leleplezése előtt, mégis az a megjegyzése a legkísértetesebb, hogy Švec apja cukorral szobrászkodó cukrászmester volt. Prága mint habostorta, rajta a tizenkét emelet magas marcipán Sztálinnal, aki a Betlehemi Kápolnát nézi, ahol Husz János prédikált, már 1402-ben osztályharcra buzdítva az őskommunistákat.

Szczygieł írói módszerére a Bata-riport a legjellemzőbb. Nagy anyagot dolgozott fel, rengeteg információt tud emlékezetes pillanatképekbe sűríteni. Ebben a sagában az egész közép-európai modernizáció benne van: a Monarchia szegény kisvárosában, az időtlen barokk díszletek között föltör egy cipőgyáros, aki azt a tapasztalatot szerzi Amerikában, hogy az üzleti siker titka a megszokás teljes hiánya, a kulturális és társadalmi hagyományokkal nem gátolt állandó innováció, az archaikus céhek, mesterségek maradványait végleg eltüntető futószalag.

A család meg is teremti a maga üzleti alapú utópiáját, melyben a vezetés nemcsak a termelést szabályozza, hanem riasztó korporatív identitást is ad az önmagukat ellenőrző falanszterekbe telepített munkaerőnek. Helyi szinten minden politikai pártot kisajátít, mecénásként a művészetet is befolyásolja (követeli, hogy olyan embert ábrázoljanak, aki akar valamit az élettől). A Bata-filozófia olyan, elemi szükségletekre redukált antropológiára épül, amellyel az is összeegyeztethető, hogy az egész Csehszlovákiát Patagóniába telepítik a német veszély elől (Brazíliában 1957-ben Nobel-díjra javasolták Jan Batát nagy társadalomátalakító tevékenységéért). Az amerikai sajtóban így foglalták össze a nagy művet: „ő oltott angolszász mentalitást a szláv testbe”. Ő költöztette alattvalóit minimalista kockaházakból összerakott, minden kontinensen egyforma legóvárosokba, ő szoktatta át őket a sórról a tejre.

Izgalmas témának találta a Bata-birodalmat, Közép-Európa legnagyobb magánvagyonát Egon Erwin Kisch. Szczygieł mintha stílárisan is utalna itt a száguldó riporter távirati stílusára. Csakhogy ami annak idején futurisztikus hatású volt, az ma már retró. Még akkor is, ha a térségben működő XXI. századi korporációk belső rendje nem sokban különbözik Tomáš Bata ideáljaitól.

S Z Ű C S T E R I

A TÖRTÉNETMONDÁS KÖVETKEZMÉNYEIRŐL

*Kisantal Tamás: Túlélő történetek.
Ábrázolásmód és történetiség a holokauszt művészetében*

Kisantal Tamás könyvének alcíme megjelöli a diszciplínák metszéspontját, ahonnan vizsgálódása kiindul: az irodalmi *ábrázolásmód* és a *történetiség* találkozásairól esik szó a kötetben. A holokauszt – mint történelmi tény, és mint olyan múltbeli esemény, mely emlékezeti formáink minden területén nyomot hagyott – megköveteli az interdiszciplináris megközelítést. Ugyanakkor az irodalmi reprezentáció és a történelemtudományi diskurzus találkozása nem a holokauszt-kutatás specifikuma. Kisantal Tamás nagyon körültekintően helyezi el saját megfigyeléseit mind a narratív történelemelmélet, mind pedig a posztmodern történelmi regényekről szóló vizsgálódás kontextusában – ezek adják tehát az eszközöket és az alapot a speciális problémák felvetéséhez.

A speciális probléma adott esetben a *traumatikus* történelmi események irodalmi reprezentációja. S a holokauszt pedig a mai gondolkodásunkat leginkább meghatározó-átható traumatikus eseményként jelentkezik számunkra; mondhatni, a történelmi traumatizáció egyfajta szimbolikus jelévé lett (s nem véletlen, hogy köznevesülve a népir-

Kijárat Kiadó
Budapest, 2008
340 oldal, 2200 Ft

tásokra vonatkozik újabban). Így a poszttraumás szimptomákban, azaz nyomaiban válik megragadhatóvá. Ezért kerül a kötetben vizsgált művek sorába Vonneguttól *Az ötös számú vágóhíd*, mely az ugyancsak emlékezeti „lyukként” működő drezdai bombázás irodalmi tanúbizonyságát hordozza. A kérdés arra irányul, hogy milyen történelemszemlélet bontakozik ki az irodalmi művek reprezentációs stratégiájából – hogyan viszonyulnak a szövegben (néha csak a hiányával) megjelenő múltbeli esemény történetiségéhez, és mindebből a jelenü(n)kre milyen következtetések vonhatók le.

Kisantal az általa kiemelt és reprezentatív jelentőségűnek tartott műveket három fázisban tárja elénk, a szemtanúk generációján át az utódnemzedékek felé haladva. A kezdőpontot Elie Wiesel *Éjszakája*, Primo Levi *Ember ez?* című kötete jelenti, Améry és Borowski írásaival együtt. *Az ötös számú vágóhíd* az átmenet regénye Kisantalnál; és Art Spiegelman *Mausa, A fehér hotel* D. M. Thomastól, illetve Márton László *Árnyas főutcája* már megváltozott ábrázolásmódjával új történelemszemléletre utal, és változó viszonyulásra a holokauszthoz. A művekben elénk táruló történetek túlélték a pusztítást; de mivé alakultak, mit jelentenek most a számunkra, mit jelölnek – és legfőképpen: *hogyan* jelölnek? Így értelmezhetjük Kisantal Tamás könyvének címét.

Túlélő képek (*Surviving Images*) – ez a címe a *postmemory* (utóemlékezet) fogalmát kidolgozó Marianne Hirsch egyik fontos esszéjének. A Hirsch által a másodgeneráció emlékezet- és ábrázolásformáinak vizsgálatához választott diszciplínák: az irodalomtudomány, a pszichológia – és a fotóművészet. Őt a fényképek túlélése érdekli: a hiányzó tapasztalat, tudás helyén az ikonná vált holokauszt-képeket ismeri fel, és azt kutatja, hogy azok milyen szerepet játszanak a másodgeneráció holokauszt-képzetének kialakulásában. Így egy sajátos, másodlagos, újrairó, rögzített jeleket felhasználó és átértelmező emlékezet-modellt dolgoz ki – ez a sajátos (utó)emlékezet szólal meg az irodalmi művekben. A *postmemory* irodalmában a felidézés és a megértés vágya újra és újra csak a készen kapott holokauszt-ikonokhoz tér vissza, ezért olyan bonyolult a jelen viszonya a kényszerítő erejű, de leképezhetetlen múlthoz ezekben a művekben. S hasonlóképpen működnek a *túlélő történetek* – értsük ez alatt a holokauszt tényeinek kanonizált adattömegét, vagy más készen kapott történetet: a *Mausban* az apáét, *A fehér hotelben* egy többszörösen is közvetített tanúságtételt, az *Árnyas főutcában* pedig a magyar kisvárosi zsidó élet rekvizitumait.

A traumatikus múltbeli esemény nyitott; jelentősége épp lezáratlanságában-lezárhatatlanságában nyilvánul meg, azaz: „egy közösség számára nem integrálható problémátlanul valamilyen már adott identitásképző és -alátámasztó elbeszélésbe, mivel már maga az esemény megtörténte megkérdőjelezi egy ilyen narratívum létjogosultságát.” (35.) Éppen ezért, az ilyen esemény ábrázolásából fakadó következmények hallatlan élességgel világítanak rá a múlthoz való viszonyunkra – ezt akár nevezhetjük felelősségvállalásnak vagy szembenézési hajlandóságnak is. Az irodalmi ábrázolás tekintetében ez pedig a reprezentáció *etikájának* kérdésévé alakul. A traumatikus esemény ábrázolása megköveteli a nyitottság fenntartását, a jelentőségteljes felmutatását, a *hűséget*... Talán a reprezentáció jelviszonyának kérdése soha nem kerül olyan szoros közelségbe a reprezentáció etikájának problémájával, mint amikor az egyéni vagy a kollektív trauma ábrázolásáról van szó. Éppen ezért ilyenfajta kérdésekkel találkozhatunk a könyvben: mi a következménye annak, ha a holokausztról való beszéd metaforikussá válik? A szöveg reflexíven viszonyul-e önmaga megalkotottságához – és milyen jelentőséget tulajdonít ezáltal a metaforizáció gesztusának? Ez mit mond el a történelmi emlékezetről? Itt, az ilyenfajta kérdésfeltevésben láthatjuk legélesebben Hayden White megfigyelésének relevanciáját, nevezetesen, hogy a narratívumok nyelvi megalkotottsága mennyire sokatmondó. Kisantal kutatásából nyilvánvalóvá válik, hogy a traumatikus múlt ábrázolásának etikája nem jelenti minden időben ugyanazt – az első nemzedék idején az egyediség és a „szakralitás” volt az a két alaptartalma a holokauszt-értelmezésnek, melyet a művek metafora-hálója hangsúlyossá tett; az

újabb művekben pedig inkább a múlthoz való viszony, az emlékezés és felejtés folyamatainak „pontos” ábrázolása az, amire az etikai elköteleződés vonatkozik. Ez az elmozdulás a szemtanú-nemzedék vallomásos irodalmához képest formabontó, „határfeszítő”. Kisantal hangsúlyozza, hogy az ábrázolás határaitól csak akkor szólhatunk, ha az ábrázolás etikájáról is beszélünk egyben; és ezek a határok mozognak.

A *Túlélő történetek* második fejezete, mely főleg Wiesel és Levi munkáival foglalkozik, nagyon érdekes metaforizációs eljárásra derít fényt. Miközben ezek a vallomásos szövegek a fikcionalizálás tiltásának hatálya alatt szólnak meg, mégis nagyon markáns metaforahálót hoznak létre. A hasadás a felidézés hitelessége melletti elköteleződés és az utólagos, visszatekintő-visszavetülő metaforizáció közt nyílik. A visszatekintő metaforizáció pedig értelmez is; az eseményeket ez helyezi szakrális kontextusba, illetve összeköti egy nagyon erősen meghatározott kulturális jelentéssréteggel (ld. Levinél a Dante-utalásokat). Kisantal következtetéseit itt igen tanulságosaknak tartom. A narráció következményei egyfelől visszavetülnek a narrátorra; mint ahogy Levinél a tapasztalatok összekötése a biblikus diskurzussal „saját beszédmódjának profetikus konnotációját erősíti, s a leírtakat példázatszerűvé emeli, azaz olyan tapasztalatot próbál meg kinyilvánítani és kifejezni, mely túl van a nyelven, csak analogikusan, parabolisztikusan lehet a hétköznapi átlagtapasztalat számára közvetíteni. Vagyis, ha negatív módon is, de a valóság transzcendentálódik: a valós élmény válik parabolisztikussá, melynek végső jelentettje [...] az emberi (és a vallási) határtapasztalat.” (93.) Fontos itt meglátnunk a kapcsolatot az ábrázolás így értett etikája és a megszólaló tanú „profetikussá” alakuló beszédshituációja között. Ugyanakkor nem csak a realitást „szellemiesíti át” ez a fajta beszédmód; éppolyan fontos az ezzel ellentétes következménye, melyet Kisantal így ír le: „literalizálja a metaforát”. Az ilyen módon megszólaló tanúbizonyság paradoxona, hogy míg tárgyról csak a szakralitás nyelvén tud beszélni, addig épp ezzel vonja vissza a szentségről való beszéd megalapozottságát. A híres mondat Wieselnél („Vajon hol van a Jóisten ilyenkor?”) jól jelzi ezt – míg a kérdésfeltevésből nem lehet kilépni, mert talán még soha nem volt ilyen releváns, addig maga a kérdés épp a „Jóisten halálának”, a rabok nyilvános akasztásának pillanatában hangzik el. Kisantal ezt „ambivalens kapcsolatnak” nevezi, amennyiben e szerzők „benne maradnak abban a hagyományban, amelynek leértékelődését megfogalmazták” (102.). A holokauszt radikális egzisztenciális-szellemtörténeti-hitbeli törése tehát itt a folytonosság nyelve által ábrázolódik.

Ehhez képest jelent elmozdulást *Az ötös számú vágóhíd* beszédmódja. Kisantal szerint e mű etikai meghatározottsága jól kitapintható: „Vonnegutnál a Drezdáról szóló ábrázolás etikai feladat, az emlékezés éppen a háború narratívumának kisajátításai ellen irányul. Ám a megemlékezés sürgetése és a megírás lehetősége közt radikális feszültség húzódik.” (135.) A széttartó, tobzódó metaforizációhoz a regény a lehető legszélesebb nyelvi készletből merít, a populáris kultúrától az evangéliumokig. A vonneguti ironia készen kapott mítoszokat ír egybe a második világháborús traumával, mintha a traumatikus esemény *fekete lyukként* szívna magába a történetek törmelégeit (Van Pelt holokauszt-metaforáját Kisantal is idézi), de ettől maga nem válik sem megragadhatóbbá, sem érthetővé. És máris az „űrben” vagyunk – a regény egyik legérdekesebb kérdése a második világháborúval foglalkozó narratívum összekötése a sci-fi szállal. Kisantal számára persze e rész strukturális funkciója a fontos, vagyis hogy mit mond e betét szerepeltetése a tanúsításról. Számítalan következménnyel járó szöveggesztus ez: egyfelől a regény ironiájának legfőbb forrása, mely épp a tanúsíthatóságot vonja kétségbe; ugyanakkor az ekképp szétzilált hagyományos struktúra helyén kialakuló nem-lineáris elbeszélés úgy áll elénk, mint éppen a trauma nyomait leginkább felmutató, tanúsító alakzat.

Nyilvánvaló, hogy a holokauszt „fikcióvá alakítására” vonatkozó tiltást semmi sem

hágja át annyira, mint egy állatos képregény Auschwitzról. A műfaj *mint metafora* értelmezésre szorul – Kisantal így ír erről: „Spiegelman az ábrázolási kóddal egyszerre akart utalni a jelen és a múlt közötti kiküszöbölhetetlen távolságra, valamint törekedett a múlt torz diskurzusának jelenbeli reprezentációjára [nevezetesen hogy „a zsidók kártevők”]. A *Maus*ban tehát a történelem nyíltan fikcionalizálódik, de éppen maga a történelem, a család története mutat rá e fikció ideologikusságára és történetiségére.” (186.) Ilyen módon autoreferens szöveggesztus az állatmaszk megjelenése is a képregényben – ez újra jelzi, hogy tudatos fikcióalkotásról van szó; újra szembesülhetünk az „ábrázolás” és az „ábrázolt” közti áthidalhatatlan távolsággal. Mondhatni, itt az etikai előírás arra vonatkozik, hogy a műalkotás által felajánlott történet semmilyen módon ne azonosíttassék a holokauszt történetével. Ugyanakkor figyelmünket a magánmitológiák, családi és személyes történetek, az áthagyományozódás és a másodgenerációs identitáskeresés felé is fordítja. Kisantal mindezt egy mondatban így foglalja össze: „a *Maus* történelemképe első sorban jelen és múlt ambivalens viszonyáról, az emlékezés, a személyes történet és a »felülnézeti« történelem szétválaszthatatlanságáról, valamint a holokauszt eseményét övező trauma feldolgozhatatlanságáról és ábrázolhatatlanságáról szól” (202.) – s hozzátehetjük, hogy ezt épp egy nagyon hangsúlyosan „ábrázolni” kívánó műfajban teszi, és egy olyan történetben, melynek főhőse éppen a „feldolgozás” után sóvárog leginkább.

A *fehér hotel*, Kisantal értelmezésében, a pszichoanalízis – mint mítosz – dekonstrukciójától jut el a holokauszt ugyancsak mitologikus jelentésrétegeinek lebontásáig. A főszereplővel nem csak egy holokauszt előtti kultúra pusztul el, hanem az a belső világ is, amelyet a freudi eszközök csupán részben térképeznek föl. Lisa ekképpen „minden áldozat és az áldozatiság szinekdochéjává” válik (243.) – egyébként ezzel védelmezi művét a szerző, Thomas is, amikor megtámadják azért a gesztusáért, hogy egy élő szemtanúhoz köthető vallomást ad egy fiktív szereplő szájába. A szakralizáció kérdése újra visszatér (ahogy tette Vonnegutnál, és majd a vizsgált művek sorát záró *Árnyas főutca*ban is), a regény mélyen ironikus kontextusában. A zárlat egy kifordított másvilági kép, mely reménytelenségével talán éppen kiolthatatlan reményvágyunkra mutat rá. A szakralitás diskurzusától, úgy látszik, a holokauszt-esemény reprezentációját nem lehet elszakítani; és e tapasztalatot igyekeznek értelmezni ironikus struktúrájukkal a vizsgált művek.

A majdnem teljes mértékben kiirtott vidéki magyar zsidóság helyén tátongó űr az emlékező, történelemben élő ember számára képekkel-képzetekkel, mítosztöredékekkel, „árnyakkal” telik meg, melyek ugyanakkor nem állhatnak sem az elpusztítottak, sem pedig maga a pusztítástörténet helyébe. Ez tárul eléink Márton László sokszorosán összetett szerkezetű, ironikusan önreflexív kisregényéből. A mű emlékezeti formáink kritikája, ekképpen pedig „botrányos” gesztus, mely, ahogy Kisantal hangsúlyozza, legfőképp a magyar kultúrára, a magyar történelmi diskurzusra olyannyira jellemző *mártírrá avatás* ellen irányul. Az *Árnyas főutca* zárlatában nem a keresztény üdvőtörténet, hanem az őszösvetségi kollektív sorsértelmező narratívum – a Purim – fordul visszájára, egy megint csak képekben tobzódó, karneváli jelenetben.

A trauma-narratívumok átalakulásának értékelése a kötet utolsó fejezetében zajlik. Meggondolkodtató Kisantal hivatkozása Jörn Rüsenre, aki szerint a tradicionális elbeszélések ideje után kialakul a kritikai történelemértelmezés igénye, mely új interpretációs kereteket hoz; majd ezek is kudarcot vallanak, s ekkor „a katasztrofális-traumatikus tapasztalat nem csak a bevett értelmet, hanem az értelemdadás lehetőségét is kétségbe vonja”. (324.) Ekkor születnek azok a formabontó elbeszélések, melyek egyfajta „retraumatizálás” által mégis a gyász munkájának kínálnak teret. A kritikai mozzanat a vallomásos holokauszt-irodalom beszédmódját átható lineáris történelemszemléletet veszi célba – mondhatni, a holokauszt *mint törés* hagy nyomot a töredezett narratívumokon. Összefoglalóan: „nem csak a múltat, hanem a jelen és a múlt kapcsolatát, a szöveg létrejöttének és a

megjelenített történeti valóságnak az összefüggését is megmutatják, s ezzel problematizálják az esemény hagyományos ábrázolhatóságát, valamint megkérdőjelezzik a történelem fejlődését (s egyáltalán: értelmét).” (330.) A történetmondás következményei tehát ennyire komplexek; mégis, lehetetlen lemondani a megszólalásról, a szövegalkotásról, a tanúsításról.

Beszélhetünk-e a magyar holokauszt-kutatás újabb fejezetéről; van-e közös jellegzetessége azoknak a munkáknak, melyek a történettudomány, irodalomtudomány, filozófia, művészettörténet felől közelítenek a múltbeli esemény értelmezhetőségéhez, reprezentálhatóságához? Véleményem szerint igen, és ide kapcsolódik a maga jelentős meglátásaival Kisantal Tamás könyve. A teljesség minden igénye nélkül: Braun Róbert, Orbán Katalin, Bán Zsófia, Turai Hedvig, Gyáni Gábor, Vári György vagy *Az értelmezés szükségessége*-kötet többi szerzője a holokausztról való gondolkodást ugyancsak az önmegértéssel kapcsolja össze, és az emlékezet feltárását interdiszciplináris feladatnak tekinti. Emlékezeti formáink egyszerre beszélnek rólunk – rögzítési vágyunktól kezdve a felejtés és torzulás bennünk és körülöttünk zajló folyamataiig –, illetve arról az irdatlan jelentőségű múltbeli tényről, amely a mai napig az önmegértés szükségességének tudatában tart bennünket, és azzal szembesít, hogy a múltunkhoz való viszonyunk következményei sokkal messzebbre vezetnek, mint gondolnánk.

MEG KELL TANULNUNK KÉRDEZNI

Füzi László: A középpont hiánya. Esszék, tanulmányok

Nemrég olvastam Füzi László 2002-ben írt zárójeles gondolatait a naplórírásról a vulkán alatti magazin (*zEtna*) internetes archívumában: „...nem is értettem sohasem, hogyan lehet az, hogy valaki napról napra képes lejegyezni a vele történeteket. Azt, ami fontos, amit gondolatban kiküzdöttünk magunknak, valóban meg kell írni, s nem is hagyja az embert békén, amíg meg nem írta, úgy, ahogyan elképzelte – de azt, hogy tegnap történetesen kivel találkoztam, s miről beszélgettem vele, soha nem éreztem rögzíteni valónak. Talán azért nem, mert a naplót a belső történések műfajának tartom.” „[A] belső történések” kifejezésének – legalább – még egy műfaj megfelel, amelynek Füzi kiváló művelője: az esszé. Kevesen tudnak úgy írni, hogy a sodró gondolatmenet magával ragadja az olvasót, hogy a leírt mondatok világossága kedvet teremtsen akár saját gondolataink szabatos megfogalmazásához, netán rögzítéséhez. Füzi László esszéi, tanulmányai számomra elsősorban azért értékesek, mert nem kategorikus kijelentéseket sorjázatnak, hanem éppen a továbbgondolás, a vita, a párbeszéd alapjait teremtik meg. Füzi töprengései többek között a jelenkorról, a társadalmi változásokról, az irodalomról, a hiányról, a múltról, a képzelet szerepéről szólnak.

A *középpont hiánya* című, hét fejezetből álló kötet izgalmas és tartalmas szellemi élmény az olvasónak. Elsősorban azért, mert témavilága gazdag. Németh Lászlóról, József Attiláról, Baka Istvánról éppúgy szó esik, mint Tózsér Árpád költői világáról, Gion Nándor kései elbeszéléseiről, Tandori Dezsőről, Sándor Iván *Követéséről* vagy Domokos Mátyás esszé-antológiájáról. De szerepel a könyvben Buda Ferenc, Cs. Szabó László, Esterházy Péter, Faludy György, Féja Géza, Kovács András Ferenc, Lengyel András, illetve a világirodalom jelesei közül Albert Camus, Ryszard Kapuściński. Füzi sokoldalú tájékozottságára utal e névsor, s ha jobban szemügyre vesszük írásait, akkor talán azt is kijelenthetjük, hogy írásaiban a József Attila-i teljességre törekszik, a „mindenséggel mérd magad” imperatívuszára.

A *Gondolatok az új otthonosság előtérbe kerüléséről* alcímet viselő kötetnyitó esszében, *A középpont hiányában* Füzi így fogalmaz: „Eltűnt a megismerés végtelenségébe a tizenkilencedik század által vetett hit, eltűnőben van a történelemben való gondolkodás” (11.), és ugyancsak szinte teljesen eltűnt, teszi hozzá, a névadás folytonossága, amely „a közösségben való létezés folytonosságát, a létezés folytonosságába vetett hitet fejezte ki” (26.); majd később arról beszél, hogy a hagyományos értékek tisztelete és vállalása is egyre inkább a múlté lesz. A társadalom szétesik, tagjai félnek egymástól; az egyik ember nem bízik meg a másikban, nem nézünk egymás szemébe. Nincsenek közös témák, ki-

Kalligram Kiadó

Pozsony, 2008

277 oldal, 2 500 Ft

veszőben a közös tudás, és az információáramlás gyorsasága csökkenti a párbeszéd lehetőségét: „a közös tudás eltűnése a korábbiaknál is jobban izolálja az embert, s felgyorsítja a társadalmi kohézió szétesését.” (26.) A múlt már nem fontos, a múltban még létező hagyományos értékek kikoptak a jelenből, értéktelenné, már-már megmosolyogtatóvá váltak. Ha már semmi sem jelent értéket, ami egykor volt, akkor következik a fogyasztás kultusza, a marginalizálódás, s tovább a fásultság és az unalom. Egyetlen remény ma a szerző szerint a *képzelet*: „...nélküle minden ember, s minden társadalom bezárkózik a maga szűk világába, ez a bezárkózás pedig a nagy átalakulások idején semmilyen formában nem engedhető meg.” (30.)

Füzi László kötetének másik nagyobb lélegzetű írása Németh László és József Attila viszonyát vizsgálja, hogy az író és a költő miként létezett „egymás világában”. Füzi megállapítása szerint a két jeles alkotó „egymásról való gondolkodásában a jelentős gondolkodásbeli különbségek ellenére éppen az *előítéletes gondolkodás* játszotta a legfontosabb szerepet.” (64. – kiemelés: G. Á.) Németh László mindössze három esztendővel volt idősebb József Attilánál, de egészen más gyökerekkel rendelkeztek, sorsuk, életútjuk és életművük, valamint ízlésük, esztétikai, politikai állásfoglalásuk is nagyon különbözött. Füzi úgy véli, abban mégis rokonok voltak, hogy: „nem csupán műveket teremtettek, nem csupán gondolkodói világukat alakították ki, hanem az általuk kiküzdött gondolatot magatartásukra is vonatkoztatták.” (64.) S épp emiatt nem tudtak belehelyezkedni – még villanásnyi időre sem – egy másik gondolkodói világba. Kettejük kapcsolatán nem javított az sem, hogy Németh László a *Nyugat* 1929. december 1-jei számában igen éles bírálatot közölt a költő *Nincsen apám, se anyám* című kötetéről, amelyben korábbi vélekedését ismételve szerepverseknek nevezte József Attila költeményeit, s hiányolta mögülük a sorsot: „Az a gyanúm, hogy a dalnak ez az apátlan-anyátlan Kakuk Marcija előbb költötte meg József Attilát, a szappanfőző és keféss asszony gazdátlan árváját, mint az itt közölt költeményeket.” Németh kívülről szóló, magabiztos, már-már kioktató bírálatát joggal bánthatta József Attilát, és ez oka lehetett a költő későbbi, a tudatos sértés, a visszavágás szándékával íródott, gyilkosan kritikus hangú feljegyzéseinek. Füzi a 140. [*Ő feleségének...*] és a 141. számú, [*...utolsó sorban...*] kezdetű töredékre hívja föl a figyelmet (melyek egyelőre csak az interneten találhatók meg: *József Attila összes tanulmánya és cikke*; <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja/>), ám részletesebb elemzésükre nem vállalkozik. Azt azonban a tanulmány záró részében megjegyzi, hogy Németh „kívülálló hangja” a költő halála után is megmaradt, hiszen Gulyás Pálnak írt egyik levelében ez olvasható József Attiláról: „Nincs igazi költősorsa, ezt mondtam én is róla, de azóta a *Szép Szó* és a sín csinált neki.” A „kívülálló” jelen esetben talán kissé eufemisztikus jelző, én inkább kegyetlennek, érzéketlennek mondanám.

Teljes egészében Németh Lászlóval foglalkozik a kötet harmadik fejezete: az író életművének kiadásáról, a naplóíró Némethről éppúgy szó esik, mint arról, hogyan olvassuk a Németh László-regényeket. Füzi javaslata szerint ne vallomásként, hanem az Én szétessése mint jellegzetesen huszadik századi lét dilemma felől közelítsünk a regényekhez, és ne ennek a folyamathoz a leírását, a tünetek bemutatását keressük bennük, hanem a kíséreltet, hogy miként lehet szembefordulni e jelenséggel, egyáltalán lehetséges-e a szembefordulás.

A *középpont hiánya* kötet sokszínű része a negyedik fejezet, melyben kortárs költőkről, írókról találunk rövidebb-hosszabb tanulmányokat. Különösen érdekes a *Határhelyzetben* című, amelynek témája Baka István költészete. Füzi sajátos megoldást választott, ugyanis két szöveghalmazt hozott létre, s ezek tükrében vállalkozott a Baka-költészet főbb jellemzőinek értelmezésére. Az első halmaz olyan idézeteket tartalmaz, amelyekben Baka beszél – saját életéről, költészetéről; a második halmazban az életműről mások által elmondottak, kritika- és tanulmányrészletek kaptak helyet. E két szöveghalmaz segítségével

Füzi azt a meglátását kísérli meg bizonyítani, hogy „mind a szerzőnek a saját életéről és költészetéről mondott szavai, mind pedig az erről a költészetről keletkezett értelmező-kritikai irodalom rendkívül magas színvonalú volt, s a két oldal olyan egységet képez, amilyen talán csak József Attila versei, elméleti írásai és a verseiről írott tanulmányok, kritikák között jött létre.” (207.) József Attila és Baka István költészete között egyébként más szempontból is párhuzamot vonhatunk. Baka fiatalkori verseiben félreérthetetlen József Attila-reminiscenciákkal találkozunk, és itt nemcsak az *Isten fűszála* vagy a *Szárszói töredék* című Baka-versekre gondolok, hanem az olyan szókapcsolatokra, mint a „dörmögő mezőre” (*Nyár. Délután*), a „lány humusz” (*Legenda, hát lehullasz*), a „Hiányodhoz már szoktatom / magam” (*Nem vagy itt*) vagy az „Itt minden fűszál penge éle” (*Ima*); de a József Attila-i versvilágot idézik azok a gyakran használt kifejezések is, mint például a homály, a bogár, a magány. A párhuzam megfigyelhető a két költő istenkeresésében, valamint a bűnhöz és büntudathoz, ha tetszik, a „bűntelen bűnösség” paradox érzéséhez való viszonyukban – jöllehet Baka sokkal ironikusabb volt, mint elődje. Tökéletesen egyetérttek Füzi Lászlóval abban, hogy „Baka nagyon nagy szerepet tulajdonított a költészetnek, a verset az életével azonosnak tekintette, a versírás volt számára a valódi cselekvés” (209.). E felfogás is rokon a József Attiláéval, aki szintén életelemének tekintette a[*z*] [vers]írást.)

Nem véletlen, hogy a Tandoriról és a Kovács András Ferencről szóló Füzi-írásban is megidéződik József Attila. Tandori *A Honlap Utáni* című kötetében kategorikusan kijelenti: „valóságunkról József Attila költészete mondta a legtöbbet; s a világ gyarlóságáról, szörnyűségéről.” (219.) Kovács András Ferenc pedig József Attila *Légy ostoba* című versére írta a *Szabadvendég* című „vendégkoszorúját”, amely maga is „a legjelentősebb magyar versek közé emelkedik” – értékeli Füzi. (229.) – Természetesen ott van József Attila abban a köszöntőben is, amelyet a szerző Lengyel András ötvenötödik születésnapjára írt, s amelyben a köszöntés leglényegét ekképp határozza meg: „Köszönteni – nem más, mint a gondolkodás lényegére tekinteni, megérteni a másik ember gondolkodási mechanizmusát, célkitűzéseit, s így a gondolkodáshoz kapcsolódva, a világhoz való viszonyát.” (237.)

S hogy kissé Füzi Lászlóhoz is közelebb kerülünk, és ne csak esszéiből, tanulmányai-ból olvasva ismerjük meg gondolkodói alkatát, a kötet végén Ménesi Gábor interjút olvashatjuk. Ebből kiderül, miért is sokasodtak meg a kilencvenes évek második felében a szubjektív hangvételű és tematikájú töprengések, miért is került előtérbe a napló és az esszé műfaja. A személyes világ rögzítésének vágya érthető és mélyen emberi: „Szüleim akkor haltak meg, az a valamikori világ, amiről beszéltem, akkor tűnt el végérvényesen.” (275.) A múlt szerepe és jelentősége már csak az emlékek miatt is felértékelődik, ám nem szabad, hogy túlságosan kiszorítsa a jelent és a jövőt. A világ gyors változékonysága következtében, Füzi úgy véli, számos szerep és póz nagyon hamar kiüresedik. „Azt tartanám jónak, ha szerepek és pózok nélkül élnénk, akkor sokkal könnyebb lenne számos dolog tisztázása.” (278.) Fontosnak tartja levetkőzni az álarcokat, s kinek-kinek megélni a saját életét. (Újra) meg kell tanulnunk kérdezni, és a válaszokból erőt nyerve további kérdéseket föltenni.

Füzi László megtalálta a maga kérdéseit, s válaszkísérleteivel töprengésre, újabb kérdések feltevésére ösztönöz, hátha a szellem erejével mégiscsak hozzájárulhatunk közös sorsunk jobbá tételéhez, valamiféle új otthonosság megteremtéséhez még ha csak a magunk szűk kis világában is.

JÖJJENEK MÁS FIATALOK!

Sz. Koncz István beszélgetése

– A háta mögött Öregnek hívtuk az előző főnököt. Chronowski docensnővel kapcsolatban ez a nomináció nem alkalmazható – mosolyog egyik kollégája, amikor a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Alkotmányjogi Tanszékének vezetőjéről kérdezem. Hölgyről lévén szó, illetlenség, mégis elárulom: a jogtudós harminchárom éves volt, amikor majd' három esztendővel ezelőtt megkapta tanszékvezetői kinevezését. Munkatársai kemény, határozott, szigorú emberként jellemzik. Utóbbi jelzőt a háta mögött hallgatóitól is megkapja. Levelező tagozatra járó diákjai közül jó néhány egyidős vele vagy éppen idősebb nála, az alkotmányjogász mégsem kezdeményez tegeződést, és visszautasít minden erre irányuló próbálkozást. Mondják, nem viseli a közvetlenkedést, és nem is különösebben közvetlen. Viszont céltudatos, kemény, némelyek szerint munkamániás. Fölényes tudását mindenki egybehangzóan elismeri, és alig akad, akit magabiztos ismeretkezelése és ritkán tapasztalható érvényesülési sebessége taszítana. A környezetében élők általában a kivételes tehetség, a rendkívüli szorgalom és az alkalom egybeesésének tulajdonítják gyors előre menetelét.

Chronowski Nóra Székesfehérvárott született 1974. november 22-én. Középiskolai tanulmányait is e városban végezte, 1993-ban érettségizett a Teleki Blanka Gimnáziumban. 1998-ban szerzett diplomát a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Azóta a kar alkotmányjogi tanszékének oktatója, 2007 óta tanszékvezetője. Egyetemi docens, kutatási területei az emberi és állampolgári alapjogok dogmatikája, illetve gyakorlata, továbbá az európai és az összehasonlító alkotmányjog. Ösztöndíjasként tanulmányokat folytatott Marburgban, Firenzében és Nottinghamban. Összesen öt országban járt szakmai tanulmányúton. Hollandiától Lengyelországig tizenöt nemzetközi konferencián volt előadó, ezek közül hármat maga szervezett. 1998 és 2001 között a PTE ÁJK Doktori Iskolájának közjogi programjában vett részt. Megszámlálhatatlan és főleg felsorolhatatlan, hányszor szakmai egyesületben tag. Csak néhány kiragadott példa: Magyar Alkotmányjogászok Egyesülete, JURA Szerkesztőbizottsága, Jogi Szakvizsga Bizottság.

Kuratóriumi elnök a Pécsi Alkotmányjogi Műhely Alapítványánál. Voltaképpen kolléga is, hisz a *Közjogi Szemle* főszerkesztője. Számtalan nyertes pályázata és díja közül kiemelem a Deák Ferenc posztdoktori ösztöndíjat (2004) és az MTA tudományos díját (2005). Publikációs jegyzéke szép számmal tartalmaz tanulmányokat, tankönyveket, könyvfejezeteket, oktatási segédanyagokat, szacikket.

Amikor először keresem, nyár végét jelez a naptár. Találkozásunkkor még híre-hamva sincs a hallgatóknak. Mindezt azért fontos megjegyeznem, mert az ajtót alig-alig nyitja ránk valaki – viszonylag nyugodt körülmények között tudunk beszélgetni. Csak a szomszéd szobában zizeg néha a telefon. Csöndes köszönéssel érkezik a posta, a borítékok közül a tanszékvezető asszony mosolyogva emel ki egy londoni képeslapot. Később egy kolléga derűs arca tűnik föl az ajtórésben, épp csak beköszön... A Pécsi Tudományegyetem pár éve átadott, Dohány utcai épülettömbjének hangulattalan tárgyalójában ülünk; Radnóti-val szólva: árnyékot ír lassan a lassú délelőtt.

Sz. Koncz István: – *Szent elhatározásom volt, hogy mire jövök, fölmondom a publikációs listáját. De még végigolvasni is nehezemre esett.*

Chronowski Nóra: – Pedig például a német professzorokhoz képest nem írok sokat. Tudniillik, amikor Németországban jártam, úgy tapasztaltam, hogy minden, mégoly apró jogi témáról is könyvtárnyi, de legalábbis több polcnyi szakirodalom áll rendelkezésre. A magyarországi jogtudománynak van még hová fejlődni.

– *Miből adódik a hátrányunk?*

– Egyszerűen az idő rövidségéből. A húszéves jogállamnak húszéves irodalma van.

– *Minden korábbi értekezést el kellett felejtetni?*

– Nem minden jogterületen, persze. De az alkotmányjogban gyakorlatilag újra kellett kezdeni a kutatásokat a 80-as évek közepétől. Gondoljon arra: nemcsak hogy a korábbi államforma nem volt köztársaság, de amúgy is alig létezett köztársasági gyakorlat nálunk. Mohács után viszonylag ritkán beszélhettünk szuverén magyar államról, ráadásul az is abszolutista berendezkedésű volt, vagy legfeljebb alkotmányos királyság. Tehát sok új-donságot kellett megismerni, illetve feldolgozni.

– *Nemrégiben Tölgyessy Péter egy interjúban úgy fogalmazott, hogy most látja csak igazán, mi mindennek nem lett volna szabad belekerülnie az alkotmányba, vagy legalábbis nem abban a formában, ahogy ma olvassuk, megéljük.*

– A közjogászok és a politológusok zöme elégedetlen amiatt, hogy nem sikerült új, minden elemében korszerű alkotmányt életre hívni. A másik nézet szerint az alkotmány intézményei működnek. 1989-ben természetesen nem állt rendelkezésre az a tapasztalat, amire alapozhattak volna a rendszerváltó atyák. A gyakorlatban sok rendelkezésről kiderült, hogy részletesebb kidolgozást igényelt volna, vagy pontosabb megfogalmazásra lett volna szükség, vagy épp a kapcsolódó törvényeket kellett volna korszerűsíteni.

– *Konkrétan?*

– Ilyen például a gyűlekezési jogról, az egyesülési jogról vagy a népszavazásról szóló törvény. Utóbbit igyekeztek korrigálni, de láthattuk a közelmúlt eseményeinek sorában, hogy zúdult rá a sokszor komolytalan népszavazási kezdeményezések áradata az Országos Választási Bizottságra meg az Alkotmánybíróságra. Persze Tölgyessyvel is egyet lehet érteni, de azokkal is, akik szerint nem rossz a magyar alaptörvény, hisz vannak kevésbé kidolgozott, elnagyoltabb alkotmányok, amelyek mégis elfogadhatóan működnek. Ilyen például a híresen rövid norvég vagy, hogy egy újabbat mondjak, a lett... Most nem a gazdasági válságról beszélek természetesen, mert az nem alkotmányjogi kérdés.

– *Érdekes, amit mond, hisz ha valakinek, magának igazán lehet rálátása e területre.*

– Egyik munkánk az európai kormányformákkal foglalkozik, valóban. Tizenegy szerző felosztotta maga között az európai államok többségét, és megvizsgáltuk, hogyan működnek a kormányzati rendszerek. Azt vettem észre ugyanis, hogy – főleg Magyarországon – rengetegen hivatkoznak arra, hogy más országban, bizonyos területeken mi a gyakorlat, ám vagy az ismeretek homályosak, vagy csúsztatások érzékelhetők. Úgy gondoltam tehát, hogy hasznos lenne elvégeznünk itt, a tanszéken egy elemző, áttekintő munkát, és tisztázni azt: egyes kérdések más országok alkotmányában, praxisában hogyan szabályozottak.

– *Milyen eredményt hozott a munka? Miről bizonyosodott be például, hogy csúsztatás?*

– A lengyel kormányzati rendszer értékelését, mondjuk, mifelénk nem egyszer elintézik azzal a minősítéssel, hogy fél-elnöki. Valójában nem egészen az, a lengyel alkotmányjogászok inkább racionalizált parlamentárisként jellemzik kormányformájukat. Vagy gyakran hivatkozunk a svájci népszavazási hagyományokra. Az igazság ugyanakkor az, hogy a népszavazásnak szövetségi szinten közel sincs akkora terepe arrafelé, mint ahogy ezt nálunk néhányan beállítják vagy igyekeznek beállítani. A briteknél sem teljesen az a parlamenti szuverenitás értelmezése, ahogy itt sejtetik egyesek.

– *Olvasom Harold Lamb könyvében, hogy Arisztotelész százötven alkotmányt hasonlított össze, azt hiszem, hasonló célból, mint maguk. Szerette volna kifogni a demagóg szónokok vitorlájából a szelet.*

– Mi csak harminchat európai alkotmányt dolgoztunk fel, tehát messze elmaradunk Arisztotelész mögött. Bár hozzá kell tennem, nagyon érdekes lenne megvizsgálni a dél-amerikai, afrikai alkotmányokat is, de a gyakorlatukat is ismerni kéne. Ugyanis lehet egy országnak mégoly szép alaptörvénye, ha a gyakorlata nem demokratikus. Például az afgán helyzet értékelése is sokféle. Vajon beszélhetünk-e demokráciáról, ha elnökválasztást szerveztek, és azon a szavazók majdnem fele részt vett? Némelyek szerint igen, hisz a választás szabályait betartották. Amerikai elemzők szerint azonban ez csak egy lépés a sok közül, s a végcél messzinek tűnik még. Az is igaz persze, hogy az euroatlanti demokrácia-mércét nem feltétlenül kell és lehet egyetemessé tenni.

– *Mondja, hogy kerül kapcsolatba az alkotmányjoggal egy diáklány?*

– Úgy indult a pályám, hogy nem is igazán jogász szerettem volna lenni, hanem tanár. Magyar-történelem szakos. De Pécsen lehetőség nyílt arra, hogy a magyar-történelem szakra, valamint a jogra egyaránt felvételizzem, és csak egyszer kellett számot adnom a tudásomról. Amúgy biztos voltam benne, hogy a jog reménytelen.

– *Vajon miért?*

– Úgy gondoltam, igazán jó jogász abból lesz, akinek a családjában vannak előzmények, él valamiféle hagyomány, s akinek van valamiféle képe a joggyakorlatról. Nekem nem volt.

– *Na, akkor egy picit ássunk mélyebbre. Meséljen a fölmenőiről!*

– Mérnökök voltak vagy technikusok, gépiparban, vegyiparban, bútóriparban dolgoztak. Egyik nagyapám ugyan jogot végzett, de végül ő is műszaki területen működött a székesfehérvári Garzon Bútorgyárban, és számos újítását hasznosították. Édesapám, édesanyám is ott kapott munkát. A család egyik ágát viszont a Péti Nitrogénművek felé sodorta az élet.

– *Honnan a Chronowski név?*

– Lengyel név ez, apai nagyapám Lengyelországból érkezett a második világháború idején. Szakképzettsége szerint mérnök-tanár volt, és a lengyel hadsereg tisztjeként menekült, de nem részletezte soha, hogy pontosan mi történt vele. Nagyon ritkán mesélt a háborús élményeiről, és inkább csak vázolta, hogy egyik oldalon ott álltak a németek, a másikon a szovjetek, őket pedig szélnak eresztették azzal a jó tanáccsal, hogy észak felé nem tanácsos menniük. Tehát déli irányban próbálkoztak. Éppen akkor nem létezett Lengyelország, ugyanis. Ott ez többször előfordult, mint tudjuk, a második világháború időszakában volt a negyedik ilyen államnélküliség. Így sodródott nagyapám Magyarországra, ahol befogadták, ahol munkát talált, ahol családot alapított. Lengyelországba később sem ment vissza, csak látogatóba, mert senki sem maradt életben a közeli rokonai közül. Annyit sikerült kiderítenie, hogy édesanyját kenyérvásárlás közben ölte meg egy eltévedt golyó. Testvérei nem voltak... Ő volt egyébként az, aki Péten üzemvezetőként dolgozott; de tolmácsként is alkalmazták, mert beszélt hat-hét nyelven. Sajnos, én már nem beszélem az ő anyanyelvét, de nagyon szeretek Lengyelországba járni. Amikor csak hívnak, konferenciákra, például, ha tehetem, megyek. Ott is mindig előjön a kérdés, hogy honnan ez a szép, lengyel név.

– *És a család másik ága?*

– Magyar, ha ez a jelző egyáltalán alkalmazható rájuk, mert vannak közöttük felvidéki tótok és újvidékiek, szerbiaiak is. Mindig azt gondoltam, hogy becsületére váljék annak, aki kimutatja, hogy felmenői vegytisztán az Árpáddal érkezett magyaroktól származnak. Mindenesetre a most szóba hozott ágon is csak mutatóban voltak jogászok a távolabbi rokonságban. Az érdeklődés e pálya, a magyar és a történelem iránt talán a

gimnáziumban született meg bennem. Az utolsó két évben Kóbor István volt a magyartanárom, aki nagyon szerette volna, ha nyelvésznek állok. Látszott ugyanis, hogy a normarendszerhez, a nyelvi szabályokhoz és logikához van valami érzékem. A szüleim a közgazdász pályát ajánlották erősen, de úgy éreztem, hogy az lehetetlen. A matematikához nem vonzódtam.

– *Hiába igyekeztek befolyásolni, megmakacsolta magát?*

– Nem egészen, mert a jogi pályára is a szüleim hívták föl a figyelmemet. Érdekelt egyébként, mert tényleg fogalmam sem volt, mélységében mi lehet ez? Akármilyen volt is, az első évben még nem lángolt fel a szerelem. Jogtörténet, római jog...

– *Ki tanította? Benedek professzor?*

– Igen, ő. Kezdetben úgy éreztem, hogy nagyon nehéz, mert nem tudtam latinul. Akik latin érettségivel érkeztek, óriási előnyben voltak. Csak az első év végi vizsgaidőszakban szerettem meg a tárgyat. Elmélyültem az egész éves anyagban, és egyszer csak összeállt a rendszer. Ezzel együtt a szigorlaton rettentően izgultam. Úgy éreztem, talán átmegyek, de egyáltalán nem voltam biztos magamban. Rengeteg kérdést kaptam, s válaszadás közben a saját tudásomat meglehetősen felszínesnek értékeltem. Benedek professzor azonban ötöst, és ezzel szárnyakat adott. Attól kezdve ugyanis rajongtam a jogtudományért, a dogmatikáért, a rendszerezettségért és a római magánjogért. Olyannyira, hogy még a polgári jogi államvizsgára készülve is használtam a Benedek-féle tankönyvet. Tegyem hozzá gyorsan: professzor úr személyisége, stílusa, műveltsége is mélyen megragadott. Mindez arrafelé tolt, hogy valamelyik jogággal közelebbről foglalkozzam. Hogy ez miért éppen az alkotmányjog lett, az kismértékben a véletlenen múltott. A polgári jog érdekelt még nagyon, tulajdonképpen mindkét tanszékre szerettem volna demonstrátornak jelentkezni, de persze, csak egyik helyre lehetett. Mindez harmadévben történt.

– *Mi volt ez a bizonyos véletlen?*

– Miközben két pályázattal a kezemben a folyosón tűnődtem, hová is kopogjak be, összehalálkoztam a folyosón a tanszék akkori vezetőjével, Kiss László professzor úrral, aki tüstént Petrétai József tanár úrhoz vitt. Ő figyelmesen megszemlélte, majd nagyon komolyan kikérdezett indokaimról, terveimről. Azzal eldőlt majdnem minden.

– *Mondja, mi a dolga egy demonstrátornak?*

– A demonstrátorok segítik a tudományos diákkör tevékenységét, részt vehetnek kutatásokban, illetve pályamunkákat írhatnak, használhatják a tanszéki eszközöket, részt vesznek tanszéki rendezvények szervezésében és persze kapnak konkrét szakmai feladatot is. Ilyen, mondjuk, a tanszéki honlap diákkoldalainak gondozása satöbbi.

– *Maga például milyen feladatot kapott annak idején?*

– Petrétai tanár úr foglalkozott velem. Adott adminisztratív feladatot is, például azt a német parlamenti, szakmai folyóiratot, amelynek rendszeresen érkeztek a pótlapjai, a demonstrátornak kellett rendben tartania. Úgy ötévi lemaradást kellett behoznom.

– *Beleolvasott?*

– Akkoriban még nem érte el a némettudásom azt a szintet, hogy nagyon elmélyedhettem volna a pótlapokban, de annyira mégis bele kellett olvasgatnom valamennyibe, hogy legalább fel ne boruljon a rend. Ezt egyfajta próbatételnek tekintettem eleinte, de nem álltam ki: jócskán maradt pótlapozás demonstrátor-utódaimnak is. Azonban nem is ez volt a lényeg, hanem, hogy azzal a témával foglalkozhattam, ami a legjobban érdekelt, és ahhoz megkaptam a lehető legteljesebb segítséget Petrétai tanár úrtól.

– *Mi volt ez a téma?*

– A Magyar Jogászegylet kiírt egy pályázatot, „Az alkotmánybíróvási jogfejlesztés” címmel. Egyik évfolyamtársammal szedtük össze és írtuk meg az anyagot. Ezzel „felnőtt mezőnyben” hallgatóként díjat szereztünk. Írtam azután konferencia-beszámolót is és így tovább. Azt hiszem, a legtöbb tudományos pályázat valahogy így kezdődik. Az ambíció-

zus fiatal recenziókat, ismertetéseket ír... Az igazi kitüntetés az volt, hogy tanár úr bevont egy alkotmányjogi jogesetgyűjtemény összeállításába, és ötödévesen felügyelete mellett levezethettem egy gyakorlati órát.

– Érzem én, hogy ott maga már elveszett. Szinte egyirányú utca volt, ami megnyílt az alkotmányjog felé.

– Bár a beszélgetés elején említett okok miatt nem tudunk visszanyúlni régi példákra, de higgye el, hallatlanul izgalmas terület ez! Akár a népszavazások ügyéről ejtünk szót, mint az imént, akár egy társadalmi szervezet feloszlataáról. Mik lesznek a következmények? Mikor jár el jogszerűen a rendőrség? Jogi és társadalmi értelemben most épül fel a vázra a forma.

– Nem veszélyes ez? A kísérletezés közben még a laborban is fölrobban néha a lombik.

– Veszélyesnek érezzük, mert benne élünk. A társadalmi feszültségeket kísérő jogalkalmazási viták egyébként is veszélyesek. Kedves, visszajáró vendégünk Herbert Küpper professzor, aki hazájában kelet-európai jogi intézetet vezet, megtanult magyarul, és gyakran oktat nálunk: bekapcsolódik a PhD-képzésbe. Kiváló összehasonlításokat tesz, rámutatva, hogy Németországban, a hatvanas-hetvenes években például a gyülekezési joggal kapcsolatos jelenségek és kérdések már ismertek voltak. Arról is beszél: hogyan reagált ezekre a jelenségekre a jogalkotás és a jogalkalmazás. Tehát ha a hazai példatár szegényes is, e gondok távolról sem egyediek, csak fáziskéséssel jelentkeznek, és a sajátos magyar társadalmi környezetben eszkalálódnak. Húszéves a mi gyakorlatunk, és az intézmények körül nagyjából tíz évig csönd volt. Negyven év diktatúrája után az emberek viszonylag lassan ébredtek, és idő kellett, míg tudatosodott, hogy a jogaikkal élhetnek is tulajdonképpen. Nem igazán meglepő, hogy a komolyabb bajokkal csak most szembesülünk. A magyar társadalom nyitott a szélsőséges ideológiákra, ami szomorú; azonban következetes jogállami fellépéssel kezelhető. Most egyébként bizakodó vagyok, úgy érzem, alakul valami. Idén a bíróság a strasbourgi gyakorlatot alapul véve oszlatott fel társadalmi szervezetet, és a közrendre való hivatkozással hagyta jóvá az újjáalakult szervezet rendezvényének megtiltását. Pedig a közrend fogalmának tartalma korántsem egyértelmű, a bíróság mégis így határozott. Helyes, akkor tehát a kérdéses rendezvény közrendbe ütköző! A jogtudomány utólag majd megmagyarázza, hogy mit is jelent ez a fogalom alapjogi kontextusban.

– Térjünk vissza a karrierjéhez! Demonstrátor volt, s gondolom, innen egyenes út vezetett a tanszéki állásig.

– Annnyiban nem volt biztos a dologom, hogy nem tudtam: lesz-e státusz? Ez a felsőoktatásban örök kérdés. De bevallom, nem volt a fejemben alternatíva. Az Alkotmánybíróságon, Ádám Antal, majd Holló András bíró urak mellett töltött szakmai gyakorlatom tovább erősítette elhatározásomat. Abban biztos voltam, hogy nem szívesen ügyvédkednék, mert alkatilag nem vagyok erre igazán alkalmas.

– Miért ennyire biztos ebben?

– Egyrészt, mert empatikusabbnak kellene lennem, hogy érdekeljenek a problémák, amelyek egy ügyvéd gyakorlatában felbukkannak, másrészt szeretem azt a szabadságot, amit a tudományos pálya biztosít. Kiszemelek magamnak egy részterületet, és az oktatási, adminisztratív és egyéb kötelezettségeimen túl azzal tudok foglalkozni, ami épp a leginkább izgat. Senki sem tol elém egy aktát, hogy most ezen kell átrágnod magad, ha tetszik, ha nem.

– Nem akarom kifűrni innen, de a bíróság föl sem merült?

– Egyrészt nehéz bekerülni, másrészt úgy éreztem, iszonyú nagy a döntési felelősség. Nem hátrány az alapos emberismeret sem. A hazai jogászképzésből hiányzik a pszichológia, szerintem méltatlanul, hisz a bírónak döntésképesnek, és jó emberismerőnek kell lennie. Így nem éreztem magam elég felkészültnek.

– Tehát tanszékvezető asszony státuszba került az egyetemen, és pár évre rá elkészült PhD-dolgozata. Mi volt a témája?

– Az európai alkotmány és ennek hatása a tagállami alkotmányjogra, ami 1998-ban még elég utópisztikusnak tűnt. Elég, ha arra gondolunk, hogy az akkori általános vélekedés szerint az uniós tagság az alkotmányjogot nem, csak a magánjogot és a gazdasági életet érinti. Érdekes volt, mert épp a védéskor, 2004 tavaszán állt a viták kereszttüzében az Európai Unió alkotmányáról szóló szerződés, amit, most már tudjuk, az akkor elképzelt formában nem sikerült tető alá hozni. Megjegyzem, a téma olyannyira érdekelt, hogy több tanulmányt, cikket, hosszabb-rövidebb közleményt szenteltem neki. Mikor aztán Ádám Antal és Petrétei József már igen erősen biztattak, hogy ideje lenne megszervezni a védést, megnéztem, mennyi anyagom van, és örömmel állapítottam meg, hogy több mint elég.

– Ez mulatságosan hangzik.

– Persze, de ismerjük a buta formaságokat, például a kétszáz oldalas terjedelemre vonatkozót satöbbi. Egy logikai szál mentén haladva ebből a viszonylagos anyagbőségből állítottam össze az értekezést.

– Amit aztán megvédett, s ami után nem sokkal megbízott tanszékvezetővé emelték.

– Az csupán a véletlen műve volt. Nem is gondoltam, hogy ezek lehetnek a pályám érdekességei – de persze az interjú szempontjából logikus, hogy felmerül. Az történt, hogy az akkori kormányfő felkérte a tanszékvezetőnket, Petrétei tanár urat igazságügyi miniszternek. Ebben az időben a tanszékvezetői feltételeknek én feleltem meg a tudományos fokozat szempontjából. Ugyan még csak adjunktus voltam, nem telt el a szükséges nyolc év, hogy kinevezzenek docenssé. Így lettem hát megbízott tanszékvezető. 2005 decemberében elmentem szülni, és egy évig voltam otthon. Amikor visszajöttem, docensi kinevezést nyertem, és tanszékvezetőként folytattam a munkát.

– Hogy hívják a kissrácot?

– Zoltán. Most három és fél éves, és nemrégiben indult el az óvodába. Ő nagyon várta már, én talán kicsivel kevésbé. Nyilván lesznek ennél nagyobb traumák is egy anya életében, de ez volt az első.

– Mondja, hogyan élte meg, hogy nagyon fiatalon a tanszékvezetői székre került?

– Az életem nagyon szerencsétlen időszaka volt az. Akkoriban halt meg édesanyám, jószerével egy hónap alatt ment el, rákban. Voltak is ilyen hangok, hogy mit akar itt ez az asszony ilyen fiatalon, de kisebb gondom is nagyobb volt annál, hogy ezekkel foglalkozzam. Örültem, hogy a munkába menekülhetek. Ádám Antal professzor úr emeritusi minőségben folyamatosan támogatott, s tanácsaival, tapasztalatával, derűjével a legnehezebb időszakokon is átsegített. Szerencsére a tanszéki kollégák melletttem voltak, sok fiatal van nálunk, jól tudunk együttműködni. Igazán jó csapatot alkotunk, valódi munka- és alkotóközösség.

– De ugye jól tudom, hogy ódzkodik a tegeződéstől?

– A kollégákkal egyáltalán nem. Az igaz, hogy mindig bevárom, míg az idősebb ajánlja fel a tegeződést. De a hallgatókkal ápolt kapcsolataimban igen. Szerintem a magázódásban az egymás iránti kölcsönös tisztelet fejeződik ki. Szóbeli és írásbeli kifejeződésre egyaránt igényes vagyok. A bennem rejlő nyelvészt bosszantja a nyelvtani, stilisztikai hanyagság. Bukkanjon fel akár szórólapokon, akár a sajtóban vagy tudományos szövegekben.

– Az ám, tudományos szövegek! Főszerkesztői működését vizsgálva föltűnt, talán ha egy jegyzetet találtam magától. Ennyire visszahúzódo?

– A Közjogi Szemlénél sokkal prózaibb az ok: a terjedelmi korlát. Folyton számolom a leütéseket, hogy valahogy beleférjünk a hatvannyolc oldalba. Nagyon jó a kapcsolat a kiadóval, de kevés pénzből kell megvalósítani egy-egy lapszámot. Pedig eredetileg terveztem rendszeres szerkesztőségi üzenetet, ajánlást...

– *Amúgy hogy jött ez a felkérés?*

– Bevallom, ez nem felkérés volt, hanem egy évtizede dédelgetett tanszéki vágy, megfejelve az én erőszakosságommal. Régóta éreztük, hogy a jogáganként szaporodó szakmai folyóiratokban is nehéz elhelyeznünk írásokat a magunk tudományterületéről. Sokan gondolták így az országban, ezért erős és tevékeny szerkesztőbizottság támogatását élvezem. Két éve működünk, jó lenne még előfizetőket gyűjtenünk, meg aztán pályázatokon is indulunk. Szeretnénk folytatni a megkezdett munkát.

– *Ha már a folytatásról beszél: hogyan alakul a tudományos tevékenysége, merrefelé mutat?*

– Szeretek elgondolkodni az aktuális közjogi problémákon. Ha sikerül, akkor igyekszem tudományos igénnyel feldolgozni, megírni a gondolataimat. Elsősorban az európai alkotmányos rendszerek működése, az alapjogok védelme, korlátozhatósága érdekel. Vonzanak a kölcsönhatások: hogyan hat az alkotmányosság igénye az emberi jogok nemzetközi védelmére, vagy az uniós tagság az alkotmányjog fejlődésére. Érdeklődéssel olvasok politológiai elemzéseket is. Aktuálpolitikai kérdésekben viszont nem szívesen nyilatkozom.

– *Ilyen szempontból tehát látni véljük a jövőt. A karrierje vajon hogy alakul majd?*

– Ott meghatározó lesz, amit az egyetemi oktatói léttel szembeni követelmények, szabályok diktálnak. A következő lépés a habilitáció, és egyszer majd biztos ambicionálni fogom, hogy egyetemi tanár legyek. Az idő nem sürget különösebben. Hogy mikor kerül sor ezekre a dolgokra, még nem tudom, mert a közeli jövőben szeretnénk még egy gyermeket. Ami úgy tűnik, összejön. Kérdezte korábban: hogyan éltem meg, hogy fiatalon lettem tanszékvezető. Ott nem szóltam róla, de néha éreztem a hátrányát. Ha valaki ifjonc, ráadásul még nő is, az a halmozottan hátrányos helyzet felé mutat. A férjem tudná igazán elmondani, hogy mennyit tudtam lelkizni. Nem volt könnyű. Nem akartam mindenáron vezető lenni, és nem is maradok az. Lassan mindenkinek lesz a tanszéken PhD-fokozata. Úgyhogy a decemberig szóló hároméves ciklusomat kitöltöm még, és utána lemondok.

– *Nem is gondoltam, hogy ennyire aktuálisak leszünk. De nem érzek szomorúságot a hangjában.*

– Nincs is. Most jönnek más fiatalok, és próbálják ki magukat ők is.

Válasz Margócsy Istvánnak

Margócsy István úgy véli, hogy amikor Balassa Péternek *Az Ikszekről* szóló írását közöltem, elmulasztottam feltérképezni az írás születésének hátterét, ami világossá tette volna, hogy a szöveg miért nem tekinthető pusztán „szellemi” természetű dokumentumként, ahogy az én írásom feltételezte, továbbá azt sem jelzem, hogy Balassa határozottan megtagadta írását. Ezzel az igényével olyan területet nyit meg, ami meglehetősen komoly kutatómódszertani bizonytalanságok terepének bizonyul, alighogy egy-két lépést teszünk rajta. Semmi nem áll távolabb tőlem, mint hogy kétségbe vonjam Margócsy István szavahihetőségét, azonban a filológus számára egy a vonatkozó viszonyokban legalább érintőlegesen mindig érdekelt szemtanúnak az egyik szereplő szakmai és emberi integritásának tekintetében súlyosan dehonesztáló véleménye olyan forrás, amit kritikával kell kezelnie. Különösen akkor, ha egyéb forrásokból részben eltérő emlékeket hall (míg más forrásokból, a történet más elemeire vonatkozóan a Margócsy-éival egybevágóakat). Más emlékezők szerint Balassa máshogy magyarázta döntését a szöveg visszavonásáról. Mindez immár nem ellenőrizhető, nincs mihez viszonyítanunk, mert a múlt – elmúlt. Nem is kell feltételeznünk senki megbízhatatlanságát, könnyen elképzelhető, hogy Balassa két helyen, két különböző emberrel beszélve, másfajta lelkiállapotban, akár taktikai megfontolásból (lám, szükségképpen megnyílik alattunk az ingoványos feltételezések mélyvilága) mást mondott ugyanarról a döntéséről. Esetleg a két beszélgetés között alapvetően vagy részlegesen átértékelte a történetet. Ha el akarnánk jutni az „igazságig”, a szöveg hátterének feltérképezéséig, mérlegelnünk kellene, melyik – egyes személyek emlékezetében fennmaradt – kijelentés tükrözi Balassa lelkének „éjszakai”, melyik a „nappali” oldalát, és minden döntésünk szükségképpen önkényes lenne. Margócsy István, amikor rekonstrukciója Balassa magánéletének ekkori viharaihoz ér, szemérmesen elhallgatja e viharok természetét és Spiró szerepét a szóban forgó történetben. Ki vitatná, hogy helyesen teszi, mikor tapintatosan jelzi, hogy ahhoz, amiről épp beszél, végső soron a világon semmi közünk nincsen. Mélyen egyetértek vele, csak azt nem értem, hogy ha így van, akkor hogyan tehetném én ezeket a rám egyáltalában nem tartozó eseményeket kutatásaim tárgyává.

Ha sikerülne valahogy túljutnunk mindezen a módszertani és erkölcsi aggályokon, felmerül a kérdés, hogy pontosan mit értünk meg akkor, amikor ezeknek az élettörténeti eseményeknek az előterében kíséreljük meg elhelyezni, ezt a kontextust választva szeretnénk értelmezni Balassa írását. Margócsy javaslata szerint az válik világossá e háttér előtt, hogy a szöveget bizvást semmisnek tekinthetjük, egyetlen dologról informálhat legfeljebb bennünket, Balassa Péter személyiségének árnyoldalairól. „nincs ennek az írásnak egy szemernyi igazsága sem...” – olvassuk Margócsy visszaemlékezésében. Írása zárlatában úgy véli, hogy egyedül Balassa jellemének maga és mások számára is sok szenvedést okozó szélsőségessége dokumentumaként érdemes olvasnunk az írást. Viszont pusztán az, hogy esetleg nemtelen, alantas indokok születték, nem teszi szükségsszerűvé, hogy a szöveg minden egyéb tekintetben is értéktelen, elméletileg nem zárható ki, hogy alantas indokból született szövegekből tanulni lehessen. A rosszindulat például kiélesíti a megfigyelőképességet, pontos tud lenni alkalomadtán gonosz észrevételeiben. Számos ilyen példát ismerünk hétköznapijainkból éppen úgy, mint a kultúra történetéből. Gondoljunk csak a mi előző századi irodalmunk legkézenfekvőbb példáira, József Attila és Szabó De-

zsó Babits-kritikájára, Ady híres Kosztolányi-bírálatára, Kosztolányi Ady-revíziójára stb. Általában véve, Szabó Dezső írásai az ellenszenvből táplálkozó éleslátás iskolapéldái, szóljanak bár Tamási Áronról, Szekfű Gyuláról vagy éppen – egy Margócsy István szívének kedves példával zárva a sort – Horváth János Petőfi-könyvéről. Margócsy István azonban nem veszteget szót annak alátámasztására, miért színvonalatlan és maradéktalanul érdektelen az írás, miért nem mutathat meg nekünk semmiképpen semmi egyebet Balassa Péter állhatatlan jellemén kívül, noha ez az állítás, mint láttuk, nem következik szükségképpen történetéből.

Margócsy írása azt sugallja Konrád György és Déry Tibor nevének bevonásával is (jelzi, hogy az első Balassa-kötet előzetes kötetterveiben még szerepeltek, majd eltűntek), hogy az „új próza” Balassa-féle kánonát intellektuális megfontolások helyett valójában Balassa személyes szeszélyei, bosszúálló avagy diktátori hajlamai rakták össze. Ez a feltételezés nagyjából összevág a Bán Zoltán Andráséval, aki szintén arra tett javaslatot, hogy személyes emlékeit olvassuk kritikátörténeti rekonstrukcióként, a személy hitelével fedezett, leleplező, tehát „igazi” kritikátörténeti rekonstrukcióként. Ez a javaslat lényegében a Balassa-életmű banalizálásra irányul, azt gondolja, jobban megértjük, ha nem a korszak próza-, politika-, kritika- és eszmétörténeti vonatkozásrendszerében helyezük el, hanem Balassa Péter jellemének objektivációjaként vesszük szemügyre. Ez a hozzárendelt kontextus azonban azzal a veszéllyel jár, hogy a korszak történetét, melynek Balassa így vagy úgy, de egyik főszereplője, lényegében intrikatörténetként kéne megírunk, és adekvát elbeszélése éppen egy irodalom és kritikátörténeti *Az Ikszek* lehetne. „...a végeredmény pedig az lett, hogy Balassa olthatatlanul megharagudott Spiró személyére, ami nála – mint olyan sok más személlyel kapcsolatban is – azt jelentette, hogy a továbbiakban a hajdani barát eddig magasra értékelt szellemi teljesítményét is gonosznak, kártékornak vagy éppen semmisnek tekintette” – írja mindezt megerősítve Margócsy. Ez azonban a korszakot magát is banalizálná, és ilyen módon súlyos űrt hagyna történeti önismere-tünkben. A mi feladatunk pedig mégsem a személyes vagy a kis csoportemlékezetek archiválása, hanem egy tág közösségi emlékezet, a nemzeti kulturális emlékezet formálása, legalábbis annak óvatos kísérlete. Amennyiben erre teszünk kísérletet, elsődleges forrásaink a szövegek lehetnek, és így is érdekes dolgokra bukkanhatunk. A Margócsy által említett nevek ugyanis a *Színeváltozás* (Bp., Szépirodalmi, 1982) nyilvánosságra került változatában is szerepelnek, ha önálló írást valóban nem is szentel nekik a szerző. Az „új próza” tárgyalását felvezető „programesszében”, a 218. oldalon „a legközvetlenebb elődök” felsorolása Déry Tibor nevével kezdődik. Ha kicsit előrelapozunk a 221. oldalra, az önreflexív, öntükröző epikai munkák elősorolásában (ez volna valamiképpen az „új prózához” tartozó művek közös jellemzője) szintén első helyen szerepel Konrád neve, őt követi Mészöly, Lengyel, Tandori, Esterházy, „újabban” Nádas. Mindezek után nem világos, miért kell tökéletesen váratlan, eddig szinte elképzelhetetlen hírként fogadnunk, hogy Balassa hosszabban tervezett írni róluk, miért a „horribilie dictu”. Az természetesen továbbra is kérdés, miért halványult-tűnt el később a „reprezentatív elődök” közül például Déry neve, és miért vált hangsúlyossá Mészölyé, Mándyé, Ottliké, miért nem vált az új próza kánonának szerves részévé Konrád életműve, és erre nyilván nem lesz könnyű felelni, de ennek a kérdésnek a megválaszolásához mégsem feltétlenül kell Balassa már kutathatatlan lelkipilágát egyetlen forrásnak tekintenünk. A „horribile dictu” a választás és elhagyás teljes levezethetetlenségét sugallta, és a vizsgálódás terepét át kívánta helyezni Balassa pszichéjébe. (Idetartozik még, hogy monográfiájában természetesen többször is említi Balassa Déryt, ha nem is általában az új próza, de Nádas fontos elődeként). Balassa végső választása Déry vonatkozásában minden bizonnyal téves és súlyos döntés volt, súlyának oka épp Balassa koncepciójának jelentősége, hatása volt. Déry rendkívül jelentékeny szerző, a magyar irodalom egyik legfontosabb, méltatlanul elfelejtett regényének

írója. Ha igaz is, hogy minden erős értelmezés egyszerre és szükségképpen von maga után megmutatkozást és felejtést, Déry kérdését jelentősége miatt nem intézhetjük el ennyivel, ahogy nyilván számos más kérdést sem. Mindezt azonban célszerűnek tűnik máshonnan, szövegek felől közelíteni.

Amire én tettem javaslatot rövid bevezetőmben, az az, hogy tekintsük Balassa szóban forgó szövegét a Spiró-regényéről mondott ítéletétől – amit különben én sem osztok – függetlenül olyan világnézeti kritika kísérletének, ami egyúttal éppen az ideológiakritika ellen irányul. Ha így teszünk, Balassa pályájának egyik legsajátabb problémáját, paradoxonát fogjuk megtalálni egészen függetlenül attól, hogy Balassa Spiró személyére irányuló szándékai nemes vagy alantas természetűek voltak-é. Arról kívántam szólni, hogy a leleplezés és a megértés szembeállításával hogyan kísérel meg végleg elszakadni a Lukács-iskolától Balassa gondolkodása, és hogyan magyarázható többek között ennek a folyamatnak az egyik elemeként az, hogy Babits Mihályt választja elődjének. Elképzeléseimet nem cáfolja Margócsy István emlékezése. Továbbá a fontos kritikusok nagy tévedései sem érdektelenek, sok mindent elárulnak kritikai szempontjaikról, ízlésükről, korlátaikról stb. Balassa pedig – bármi volt is a szándéka – megszövegezte írását, valami-fajta szerkezetet, logikai ívet épített fel, és ezzel – legalábbis – vitathatóvá tette. Ahogy Margócsy mondja: felstilizálta és megideologizálta indulatát, vagyis: szöveget írt belőle. A világnézeti kritikával folytatott birkózása pedig van annyira problematikus, mint Spiróhoz fűződő személyes viszonya, de az előbbi tanulmányozásának vannak bevett eljárásai, és reményeim szerint több haszonnal is kecsegtet. Margócsy megemlíti, hogy amennyiben Balassa mégis megjelentette volna írását a *Mozgóban*, vitacikkben felelt volna rá. A kései publikálás újra megadja ennek lehetőségét, és ha az írás aktualitása merőben más természetű lenne is, mint akkor lett volna, bizonyosan így is sokat tanulnánk belőle, ha Margócsy István egykori remek *Az Ikszek-kritikája* és most közzétett személyes emlékei után ezt is papírra vetné.

VÁRI GYÖRGY

Helyreigazítás

A 2009. júniusi számunk mellékleteként közölt *Lágeroperett* című darab szerzőségét szerkesztőségünk helytelenül jelentette meg.

A szerzők nevének pontos és megfelelő feltüntetési formája a következő:

Germaine Tillion: *Lágeroperett*

(magyar szöveg: Lackfi János)

Az érintettek szíves elnézését kérjük!